

Do sada objavljeno:

1. ODGOVORI
2. MUZIKA IZMEĐU NAS
3. DOBA KNJIGE
4. KONZILIJUM
5. VREME MEDICINE
6. RAZGOVORI SA PAVIĆEM
7. OVAKO GOVORI MATIJA
8. ČAROBNI FENJER
BRANKA ČOPIĆA
9. TRI VEČERI SA SIMOVIĆEM
10. SA SVETSKIM SLAVISTIMA
11. ŽIVA REČ
MILORADA EKMEČIĆA
12. OČI U OČI SA SELENIĆEM
13. SUOČAVANJA SA ČELIĆEM
14. ISTORIČARI
15. SVETOVI MILIĆA OD MAČVE
16. DVA RAZGOVORA SA
LJUBICOM SOKIĆ
17. PRISUSTVA ERIHA KOŠA
18. LJUBOMIR TADIĆ
O SEBI I VREMENU
19. HARMONIJE
PETRA MLADENOVIĆA
20. SA MIĆOM POPOVIĆEM
21. CIRKUS
ALEKSANDRA LUKOVIĆA
22. BELINE CVETKA LAINOVIĆA
23. DESANKINA KAZIVANJA
(2 izdanja)
24. KONTRASTI
OTA JOVANA LOGA
25. POGLEDI NENADA SIMIĆA
26. DVADESET GODINA
– DVADESET RAZGOVORA (1)
27. ISTORIČARI UMETNOSTI (1)
28. DVE OBALE
RADOMIRA PUTNIKOVIĆA
29. PRIPOVEDANJA
BRANKA ČOPIĆA
30. SA DOMAĆIM SLAVISTIMA (1)
31. SLOJEVITI PUTEVI
RANKA RADOVIĆA
32. ČETIRI ŽIVOTA
DIMITRIJA ĐORĐEVIĆA
33. GLASNA SAMOČA
VITE MARKOVIĆA
34. ETNOLOZI

35. SVET MUZIKE
36. KRUGOVI BRANKA ĐORĐEVIĆ
37. TRAGANJA I OTKRIĆA
DRAGOSLAVA SREJOVIĆA
38. SCENSKA POEZIJA
MIROSLAVA BELOVIĆA
39. ISTOČNICI
RADOMIRA STANIĆA
40. UZ SLIKE ZORANA PAVLOVIĆA
41. LAGUMI SVETLANE
VELMAR-JANKOVIĆ
42. KOLO BRANKA STAJEVIĆA
43. ZADAT ŽIVOT
PAVLA UGRINOVA
44. VREMEKAZI DRAGANA MOJOVIĆA
45. SVE O RŠUMU – RŠUM O SVEMU
46. KOSMOSI
ZORANA STOŠIĆA VRANJSKOG
47. POSTOJBINA DUŠE
razgovori sa Vladetom Jerotićem
(2 izdanja)
48. IVIČEVI
(2 izdanja)
49. BIBLIOTEKARI
50. DIALOG O SVETU
MIODRAGA PAVLOVIĆA
51. OTKROVENJA PRIRODE
razgovori sa Nikolom Pantićem
52. TIŠINE ZDRAVKA MANDIĆA
53. SLOVO LJUBAVI
RADA VOJVODIĆA
54. RAZGOVORI SA VINČANCIMA
55. MATIJA
stari i novi razgovor
56. I TO JE JOVAN MARIĆ
57. ZAGONETKE
DRAGANA SIMEUNOVIĆA
58. RASPOZNAVANJA
LAZE LAZIĆA
59. DVADESET GODINA
– DVADESET RAZGOVORA (2)
60. ČETIRI VEČERI SA
LJUBOMIROM SIMOVIĆEM
61. ODBRANA ŽIVOTA
novi razgovor sa Vladetom Jerotićem
(2 izdanja)
62. SESTRE STOJANOVIĆ
63. POVERAVANJA
STEVANA PETROVIĆA
64. OSTAJE PRIČA
razgovor sa Jovanom Radulovićem
65. ISHODIŠTA
DEJANA MEDAKOVIĆA
66. VELIKA SLUŽBA
RAŠE PLAHOVIĆA
67. U VIDOKRUGU
ČEDOMIRA MIRKOVIĆA
68. BELEZI BRATISLAVA STOJANOVIĆA
69. IZAZOVI BRANKA TOŠOVIĆA

Miloš
Jevtić

Izazovi
Branka
Tošovića

Miloš Jevtić • Izazovi Branka Tošovića • Kolekcija Odgovori 69

Miloš Jevtić

Izazovi
Branka
Tošovića

Kolekcija
Odgovori
knjiga 69

Izdavač
Kej, Valjevo
Beogradska knjiga

Za izdavača
arh. Miodrag Maksimović
Vojislav Nikolić

Urednik
Radovan Popović

Jezička redakcija
Bogdan Terzić
Milan Tasić

Grafički dizajn
Kolekcije *Odgovori*
Nikola Masniković

Tehnički urednik
Vojislav Nestorović

Štampa
Kaligraf, Beograd

Tiraž
500 primeraka

Miloš Jevtić
Izazovi
Branka
Tošovića

Beograd,
2000

UZ KNJIGU „IZAZOVI BRANKA TOŠOVIĆA“

Pred čitaocem je sada knjiga koja može da se čita bar na dva načina – kao fragment novije lingvističke slavistike oličen u nesvakidašnjoj naučnoj biografiji, i kao životna priča koja na poučan i ohrabrujući način govori o našem vremenu i o našim ljudima u njemu. Uostalom, radijski razgovori Miloša Jevtića sa našim i stranim naučnicima i umetnicima, pretočeni u knjige, bez izuzetka su takvi, jer istorija kulture uvek može da se prati kao niz ispređen od stvaralačkih biografija. Zato, prema želji i mogućnosti čitaочеve imaginacije (kojoj Miloš Jevtić izdašno pomaže načinom vođenja razgovora), u knjigama kakva je ova fokus priče može se pomerati sa ličnosti sabesednika posmatranog na intelektualnoj pozadini njegove profesije – na samu tu profesiju, posmatranu iz ugla jedne sasvim lične životne priče, i obratno. O tome rečito svedoči i prethodnih 68 knjiga Kolekcije „Odgovori“, među kojima veliki deo čine izdanja bez kojih se teško može zamisliti dobra slavistička biblioteka (na primer, „Sa domaćim slavistima“, „Sa svetskim slavistima“, „Ivićevi“ i mnoge druge dobre knjige, čiji su naslovi na koricama ove, koja je sada pred čitaocem).

Profesori i bibliotekari, kažu neke statistike, spadaju u zanimanja dugovečnih, zahvaljujući, kako se veruje, pre svega relativno mirnom i jednoličnom toku radnoga veka u tim poslovima. Takve novinske statistike, očigledno nastale na nekim drugim podnebljima, na Balkanu se relativizuju skoro do besmisla. S kraćim periodima varljivog zatišja, ovde se nižu zle godine u kojima dužina i sadržina ljudskih sudbina ne zavise toliko od izabranog zanimanja koliko od usuda vere i nacije, ili od političkog opredeljenja, ali i od ličnih kvaliteta pojedinaca, koji se nesumnjivo iz pokolenja u pokolenje i izgrađuju na vekovnim iskušenjima našeg podneblja, o čemu uostalom priča prof. dr Branka Tošovića rečito svedoči.

Ipak, ako posle nekoliko „mirnih“ desetleća poneko nakratko pokuša da poveruje da nacija, vera i politika postaju manje važni u ljudskim životima od ličnog izbora, prvi u seriji novih potresa oduva većinu na stranu koja im izgleda unapred zadata ili bar najbliža, a stavlja na najveće probe one koji se takvoj trijaži najduže opiru.

Pred čitaocem je knjiga koja svedoči o profesoru Branku Tošoviću kao čoveku koji je istrajnost u radu i principima pretpostavljao prebrzom opredeljivanju i uspaljenim isključivostima. U stalnom kovitlacu balkanske istorije, odmerenost nije česta osobina (a još ređe se uzima za vrlinu). Ako se za jednog pedesetogodišnjaka, kakav je ove 2000. godine prof. Branko Tošović, može reći, makar i figurativno, da je proživio bar tri života, to svakako podrazumeva biografiju ispunjenu naglim preokretima i opasnostima. Rat deli svačiji život na vreme „pre“, „tokom“ i „posle“, ali nisu u svakom životnom veku te strašne razdelnice jednako naglašene. Neki prožive rat kao iz prikrajka, „posmatrački“, a drugi se nađu u središtu oluje i to ne samo na dan ili dva. A kada se ovi drugi, ako su te sreće da prežive, najzad obretu kao brodomnici na nekom novom mestu, počinjući život umnogome ispočetka, i uspeju da izgrade i više i bolje nego što im je porušeno, onda se za njih mirne duše može reći da su proživeli tri života.

Do izbijanja rata u Bosni i Hercegovini Branko Tošović bio je vrlo uspešan lingvista, slavista, sa nizom sjajnih radova iza sebe i mnogo planova ispred sebe, koji bi se sigurno redom i ostvarili, kao do tada, da se živelo u miru. Deo njegovih ostvarenih planova oličen je u monografijama, udžbenicima i rečnicima kao što su „Pravopis ruskog jezika u poređenju sa pravopisom srpskohrvatskog jezika“ (1980), „Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskim“ (1988), „Funkcionalni stilovi“ (1988), „Dječji rusko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-ruski rječnik“ (1991), „Stilistika glagola“ (1993), „Glagolski kategorijal“ (1998).

U ratu Branko Tošović je čovek posvećen spasavanju ne samo svoje porodice, nego i drugih, pre svega spasavanju stotina dece različitih vera i nacija, živeći stalno na ivici sečiva i izmakavši u poslednji čas najgorem.

U novoj sredini, u Rusiji, a potom u Nemačkoj, prof. dr Branko Tošović, iako stručnjak sa imenom, dugo je bez stalnog posla i trajnijeg doma, ali se pokazuje kao čovek koji ume svaku dobru priliku i svaki znak poverenja ogromnim radom da pretvori u svoju najbolju preporuku.

Danas Branko Tošović teče svoj četvrti život kao profesor i upravnik na Institutu za slavistiku Univerziteta u Gracu. Opet ima katedru kojoj je profesionalno privržen, saradnike i studente koji ga poštuju, opet sjajnu biblioteku i mnogo planova koji se redom ostvaruju. Mnogo šta je i bolje nego pre rata, osim jednog, svakako ne najmanje važnog – daleko je od zavičaja i grada u kojem je proveo najveći, u mnogo čemu i najbolji, ali i najteži deo svoga života, daleko od okruženja svog maternjeg jezika. Poželimo da se pomenuta statistika o dugovečnosti univerzitetskih profesora ostvari i u slučaju Branka Tošovića. A čitaocu ove knjige može se poželeti da ne propusti u njoj nijedno od mnogih dragocenih zrna razgovora koji oplemenjuje.

Predrag Piper

Profesor slavistike na Univerzitetu u Gracu, dr **Branko Tošović** je rođen 1949. godine u Kalinoviku, gde je 1964. završio osnovnu školu. Maturirao je u sarajevskoj Prvoj gimnaziji 1968. godine. Iste godine je počeo da studira slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Diplomirao je 1973, magistrirao 1979. radom – „Stilizacija jezika u djelu 'Petar Prvi' A. N. Tolstoja i njihov odraz u našem prevodu“, dok je doktorirao 1983. godine tezom – „Glagol kao konstituent književnournjetničkog stila ruskoga jezika u poređenju sa srpskohrvatskim“.

Godine 1973, po diplomiranju, Branko Tošović se zaposlio kao profesor ruskog jezika i književnosti u sarajevskoj gimnaziji „Ognjen Priča“, gde je ostao do 1977. godine. Tada je izabran za asistenta na Odsjeku za slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Četiri godine proveo je u zvanju asistenta, a zatim je biran za docenta i vanrednog profesora, dok je postupak za izbor redovnog profesora prekinuo rat. Držao je nastavu iz *morfologije, stilistike i opšte lingvistike*.

U jesen 1992. godine, po izbijanju rata u Bosni i Hercegovini, profesor dr Branko Tošović je otišao u Moskvu, gde mu se već nalazila porodica. Prihvatio je dužnost lektora za srpskohrvatski jezik na Moskovskom univerzitetu, na kome je radio i ranije (od 1985. do 1988. godine). Bio je, potom, od 1993. godine, gostujući profesor slavistike na Univerzitetu u Manhajmu i Lajpcigu, a 1. marta 1996. stupio je na dužnost redovnog profesora Univerziteta u Gracu. U junu 1996. godine izabran je za direktora Instituta za slavistiku tog univerziteta.

Naučna delatnost profesora dr Branka Tošovića posvećena je celini lingvistike, posebno, gramatici ruskog i srpskohrvatskog jezika, stilistici, opštoj lingvistici, sociolingvistici, retorici, leksikografiji i kompjuterskoj lingvistici.

Profesor dr Branko Tošović je objavio preko 150 naučnih radova i više knjiga, među kojima su i – „Ruska gramatika u poređenju sa srpsko-

hrvatskim", „Funkcionalni stilovi“, „Morfologija savremenog ruskog jezika“ (predavanja za studente), „Pravopis ruskog jezika u poređenju s pravopisom srpskohrvatskog jezika“, „Stilistika savremenog ruskog jezika“ (predavanja za studente), „Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski dječji rječnik“, „Srpskohrvatski jezik“, „Stilistika glagola“. Ovih dana izašla je njegova najnovija knjiga na ruskom jeziku „Glagolski kategorijal“.

Zapaženim referatima, dr Tošović je učestvovao na većem broju jugoslovenskih i međunarodnih naučnih i stručnih skupova. I sâm je bio inicijator i organizator jugoslovensko-sovjetskih kolokvijuma. Takođe, uredio je i više lingvističkih zbornika („Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama“, „Jezik i stil sredstava informisanja“ i drugi).

Profesor dr Branko Tošović se bavi i prevodjenjem. Sa ruskog je preveo „Razvitak i usavršavanje jezika“ R. A. Budagova, „Semantiku stihova“ J. Tinjanova (zajedno sa prof. dr Nazifom Kusturicom) i zbornik stihova moskovskih pesnika verlibrista „Bijeli kvadrat“.

Vrlo se ceni stručno-javna aktivnost profesora dr Branka Tošovića. Bio je pokretač i glavni urednik lingvističkog časopisa „Prizma“ i časopisa za slavistiku „Slavist“. Bio je član Predsedništva MAPRJAL-a, predsednik Slavističkog društva Bosne i Hercegovine (koje je sâm pokrenuo) i predsednik Društva za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine. Sada je član Izdavačkog saveta časopisa Poljske akademije nauka „Stilistika“.

Miloš Jevtić

Drago nam je što govorite za Radio Beograd, za ciklus emisija „Gost Drugog programa“. Tako će slušaoci ove emisije moći da steknu autentičan uvid u životnu i profesionalnu biografiju još jednog angažovanog slaviste, kao što su ranije imali prilike da čuju živa kazivanja – ostajemo samo kod slavista – Ivićevih, Milke i Pavla, Nikite Tolstoja, Alberta Lorda, Stanislava Hafnera, Vašeg prethodnika na Univerzitetu u Gracu, Lasa Hadrovića, Janka Jurančića, Radoslava Katičića, Milivoja Jovanovića, Egona Fekete, Mile Stojnić, Vladimira Gutkova, Jaceka Baluha, Bogdana Terzića, Predraga Pipera, Dragoljuba Petrovića, Mate Pižurice i mnogih drugih... Vaš radio portret – što je osnovni naum ovog ciklusa emisija – počeli bismo od predloga da se prisetite svojih početnih godina, odnosno vremena detinjstva i školovanja, osnovnog i srednjeg. Kako smo naveli u uvodu, rođeni ste u Kalinoviku, gde ste i završili osnovnu školu, dok ste gimnaziju, četvororazrednu, učili u Sarajevu. Maturirali ste 1968. godine. Kako se – i sada – sećate svog zavičajnog mesta i školovanja u njemu? Da li je proces upoznavanja života bio uobičajen ili je imao i neke posebne događaje? Da li je škola bila prvi ulazak u neki drugi život, koji se, verujemo, razlikovao od onoga što je predstavljao Vaš porodični krug? Da li ste voleli školu? U stvari, da li ste bili dobar đak? Da li su Vam svi predmeti išli od ruke ili ste, već tada, pokazivali neke izrazitije sklonosti? Kojih se nastavnika sećate? Takođe, kako je bilo u Sarajevu, u gimnaziji? Da li ste i tamo bili uzoran đak? Da li ste imali podršku nekih profesora? Da li ste se brzo snašli, recite nam i to, u velikom Sarajevu? Koliko ste pratili tadašnja kulturna i druga javna zbivanja? Kako ste – 1968. godine, kada ste položili ispit zrelosti – zamišljali svoju neposredniju, dakle studentsku budućnost? Uostalom, da li je izbor studijske grupe bio Vaš izbor ili se radilo o nekim uticajima, svedeno da li porodice, škole ili literature?

Branko Tošović

Naravno, svog zavičajnog Kalinovika rado se sjećam. U njemu sam proveo gotovo četrnaest godina. Ti dani ostali su duboko urezani u sjećanje, prije svega po bezbrižnosti. Bilo je to vrijeme kada se do podne išlo u školu, a poslije podne prepuštalo fudbalu. Kada nastave nije bilo, a prije svega za vrijeme raspusta, od ujutro do uveče igrao se fudbal. U sedmom razredu postao sam kapiten tima. Svi smo bili zaljubljeni u ovu igru, tako da smo (pošto u Kalinoviku nije bilo suviše ravnog terena) išli i po 5–7 km na „prirodni stadion“ – malu uvalu u predjelu koji je podsjećao na Mjesečevu površinu. Uveče sam se kući vraćao mrtav umoran. Pred kraj osmogodišnje škole u Fiskulturnom domu Partizan pojavio se prvi sto za mali tenis. Ta mi se igra svidjela, pa sam joj se, kao i fudbalu, prepustio do kraja. Zajedno sa Bran-

kom Stojanovićem gotovo po čitav dan nisam izlazio iz male dvorane *Partizana*. Uskoro smo nas dvojica bili izabrani da predstavljamo opštinu Kalinovik na seniorskom prvenstvu BiH, iako smo spadali u juniore. Republičko takmičenje održano je u sarajevskom FIS-u, a za prvog protivnika dobili smo sarajevsku ekipu na čelu sa Dafinićem, koji će kasnije postati poznati stonoteniser. Glatko smo izgubili. Takmičenje mi je ostalo u sjećanju i po tome što sam tada prvi put vidio spužvaste rekete. Mi smo imali obične, drvene rekete, presvučene tankom gumom, i kada bismo udarili loptu, sala bi odjekivala, a udarci naših protivnika gotovo se nisu čuli.

Raspuste, zimske i ljetnje, provodio sam kod djeda Veljka i strica Žarka u Vihovićima. Stric je imao, kao i moj otac, tri sina: Žarka, Čedomira i Radomira. Sa njima smo živjeli (i tada i kasnije) kao sa pravom braćom. Tako smo se srodili da su čitavo djetinjstvo moga oca i majku oslovljavali tatom i mamom. Očeva i majčina porodica potiču iz Crne Gore. Prema kazivanju, naši preci su došli u Kalinovik u XIX stoljeću (Tošovići su se preselili iz Mratinja u Graiseljiće kod Kalinovika, a onda se djed Veljko oženio sa Vidom Šupeta i prešao na njeno imanje u Vihovićima; Tepavčevići su se naselili u Donjim Vihovićima).

Rodno selo se nalazi na oko 1.150 metara nadmorske visine. Kuća u kojoj sam rođen, od koje puca pogled na okolne planine – Zelengoru, Treskavicu, Mašće, Leliju, stajala je na jednoj visoravni na kojoj je gotovo u svako doba dana duvao vjetar. Ljeti, kada bi se spustio mrak, nebo bi se osulo bezbrojnim zvijezdama. Legao bih tada na ćebe i u planinskoj tišini posmatrao fascinantni prizor. Nikakav vještački zvuk ne bi dopirao – samo bi noćnu tišinu probijao pokoji ljudski glas, lajež pasa, kreket žaba, ili bi se oglasila ovca, krava, ptica... Zimi bi opet zapao veliki snijeg (koji bi i na mjesec-dva odsjekao Kalinovik od ostalog svijeta), ponekad toliko velik da bi dva i tri puta bio viši od mene. U tim zimskim danima često bi se u našoj kući skupljale komšije „na sijelo“. Uz mezu bi se pričalo i pjevalo. Mi, djeca, posebno smo voljeli kada bi došao Ilija Ždrale, zvani Čolo, koji je bio pravi šeret i izvrstan pripovjedač. Znao je donijeti gusle i dugo na njima svirati. Ponekad bi se u tim zimskim noćima zvuci gusala i njegovih pjesama miješali sa hukom vjetra, vijavice i gladnih vukova, koji bi dolazili do pod samu kuću u potrazi za hranom. Ja bih, uz muziku takvog orkestra, obično brzo zaspao, pa bi me prenosili u hladnu susjednu sobu u kojoj bih se načas probudio, a zatim opet utonuo u san.

U rodnom kraju govori se čisto ijekavski, duboko je ukorijenjena epska tradicija, a pripovijedanje se cijeni i njeguje, tako da ima dosta ljudi sa narativnim darom. Ta veza čovjek – jezik je snažna, i ljudi iz Zagorja (kako se obično zove područje oko Kalinovika) više su njome bili marikirani nego nekom drugom osobinom. Stoga nije slučajno što je Kalinovik dao niz jezičkih i književnih stručnjaka (spomenuo bih samo

neka imena: Miloš Okuka, Miloš Kovačević, Luka Šekara, Tihomir Klarić, Safet Kešo i dr.). U selu Borijima, odmah do mojih Vihovića, rodio se i rastao Rajko Petrov Nogo. Iz tog sela je, takođe, književnik i publicista Simo Klarić. U Vlaholju je rođen akademik Petar Mandić. U susjednoj Foči ponikao je Risto Tošović, pjesnik i dugogodišnji glavni urednik NIN-a. Dakle, jedan pasivan kraj, koji je obarao jugoslovenske rekorde po opadanju broja stanovnika (ljudi su uglavnom odlazili u Sarajevo, ali bilo je i takvih – poput brata moga djeda – koji su stizali do Amerike), dao je niz stručnjaka za jezik, književnost, pedagogiju... Interesantno je, međutim, da po toj jezičkoj zavičajnoj liniji nije nastao neki „kalinovački klan“ (iako je poznato da Hercegovci i Crnogorci vuku jedni druge). Svako ko je iz te sredine iskoračio u svijet pisane riječi djelovao je, manje-više, kao slobodan strijelac, probijajući se svojim znanjem i snalažljivošću, a ne nekim zavičajnim vezama. Većinom, to su bili izraziti individualci, koje je odlikovala jaka motivisanost, upornost, nekonvencionalnost i prodornost.

Pored sporta, druga moja strast u djetinjstvu bile su knjige. Za tadašnje prilike, otac Đorđo imao je prilično dobru biblioteku, koju su uglavnom činila književna i publicistička djela. U slobodno vrijeme, tačnije – kada se nije išlo u školu i nije mogao igrati fudbal, uzimao sam očeve knjige i čitao. Otac je bio član mjesne biblioteke i gotovo svake nedjelje donosio bi ponešto, što bih onda i ja prelistavao. Tako se desilo da sam pred kraj osnovne škole pročitao *Doktora Živaga* Borisa Pasternaka. Dječackoj svijesti mnogo šta nije bilo dostupno, ali je sadržaj romana ostao sve do danas u glavi. Osim knjiga, otac je redovno čitao štampu (listove *Politiku*, *Borbu*, *Oslobođenje*, časopis NIN i dr.), što je onda postalo i moja navika. Otac sa bavio i pisanjem – radio je kao honorarni saradnik beogradske *Borbe*. U ratu je vodio dnevnik (bio je učesnik NOR-a od 1942. godine, jedno vrijeme u sastavu Prve proleterske brigade). Pored oca, drugi čovjek koji me je posredno zainteresovao za knjigu bio je jedan „otkačeni“ čičica. Prezivao se Gojanović, i stanovao je nedaleko od nas. Bio je poznat po tome što je, osim poljskih radova, znao samo za knjigu. On je bio najčešći gost kalinovačke biblioteke i govorilo se da nije bilo u njoj knjige koju nije pročitao. Tim hobbijem apsolutno je odudarao od okoline (pa je dobijao i negativne kvalifikacije), ali je znanjem stečenim iz knjiga prevazilazio mještane sa najvišim obrazovanjem. Svoju ulogu u uvođenje u svijet novog i nepoznatog odigrale su i sarajevske *Male novine*.

Prvo životno širenje horizonata došlo je privremenim napuštanjem Kalinovika i odlaskom u Sarajevo, gdje je otac dobio novo zapošljenje i gdje sam proveo nepunu školsku 1958/59. godinu. Stanovali smo na Mejtašu (padinskom dijelu stotinak metara od strogog centra) kod ujaka Sima Tepavčevića, jednog od najdražih ljudi u mom životu. Išao sam u IV razred Osnovne škole *Silvije Strahimir Kranjčević*. Bila je to

sasvim druga sredina, na koju se trebalo navići. Lijepi trenuci su bili zimi – tada bi se strma Dalmatinska ulica zatvorila za saobraćaj tako što bi se na raskršnici sa Titovom ulicom razapela mreža i djeca bi se sve do nje bezbrižno sankala. Sa braćom Slavkom i Rankom često sam se spuštao na željeznim sankama koje nam je nabavio ujak Simo. Šetajući Titovom ulicom, volio sam posmatrati izloge sa igračkama (i sada se sjećam sablje na koju sam bio bacio oko, ali nikad mi se želja nije ostvarila). Pred kraj školske godine vratili smo se u Kalinovik, tu sam završio četvrti razred, a 1964. godine osmogodišnju školu.

U jesen iste godine ponovo smo prešli u Sarajevo, a ja sam se upisao u Prvu gimnaziju, poznatu po tradiciji, kvalitetu nastave i učenicima koji su je pohađali (Ivo Andrić, Petar Kočić, Gavril Princip i dr.). Pošto sam u osnovnoj školi učio ruski jezik, upisao sam se u rusko odjeljenje. U prva dva razreda, nastavnik ruskog jezika bila je Beljajeva, emigrantkinja iz Rusije. Popularno smo je zvali babuškom. Bila je pred penzijom, ali je srpskohrvatski i dalje govorila sa izraženim ruskim naglaskom. Kad je otišla iz škole, zamijenile su je Gordana Kusturica i Gordana Besarović, koje su dobro držale nastavu. Ako ne računam pismene sastave koje sam dobro pisao, pa su neki čitani pred svim učenicima, u trećem razredu je došao prvi nagovještaj mojih budućih interesovanja. Naime, dobio sam zadatak da pripremim referat o Tolstojevom romanu *Ana Karenjina*. Prethodni referenti su se oslanjali samo na literaturu, ja sam pak pokušao nešto svoje dati. Pošto sam tada dosta bio zaokupljen matematikom, uradio sam strukturalnu analizu ljubavne linije u romanu. Pomoću dijagrama, koristeći matematičke pojmove (sinuse, kosinuse, tangense i dr.), predstavio sam kretanje motiva ljubavi u romanu. Poslije prvih mojih riječi, razred je utihnuo, zatim je ta tišina sve više prelazila u smijeh i čuđenje – niko ništa nije razumio.

Jedan događaj uticao je na to da sam morao polagati prijemni ispit na fakultetu. U drugoj klupi sjedio je sa mnom učenik koji nije bio baš dobar đak (uglavnom je prepisivao i oslanjao se na došaptavanja). Na času srpskohrvatskog jezika, iako je dobro odgovarao, dobio je negativnu ocjenu. Meni je zasmetala ova nepravda, pa sam to rekao profesorici. Njoj se nije svidio moj nastup (kao: „Šta se ti tu miješaš, nisi njegov advokat?“), pa me je, ne baš otvoreno, uzela na zub. Ta nepotrebnost osvetoljubivost završila se time što sam na kraju dobio ocjenu tri i zbog nje morao polagati prijemni ispit na Filozofskom fakultetu, godinu kasnije. Što se tiče opšteg uspjeha, nisam bio odličan učenik – sve razrede završio sam ocjenom „vrlo dobar“. U našem razredu bilo je niz odlikaša, ali je interesantno da se niko od njih nije probio u viši krug naučnika, umjetnika, kulturnih radnika i sl. Za neke se, međutim, smatralo da će daleko „dogurati“. Ako se izostave pismeni sastavi i po koje iskakanje u književnim analizama, može se reći da se u gimnaziji nisam ničim posebno isticao.

U gimnaziji je došlo do promjene na sportskom planu. Za fudbal nije bilo mjesta u skučenom Sarajevu, za tenis nisam imao vremena. Gimnazija je tražila da se maksimalno posvetim učenju. Stoga sam sportu aktivnost zamijenio šetnjama poslije ručka i uveče. Bez obzira na vrijeme, izlazio bih u grad (imali smo stan na Čengić Vili I) i šetao ponekad sve do Baščaršije. Te šetnje će se kasnije pretvoriti u obavezni dio života bez obzira gdje sam se nalazio. Obično bi to bilo pored neke rijeke (u Sarajevu to je bila Miljacka, u Moskvi jezera u Olimpijskom selu, u Manhajmu Rajna, u Gracu Mur). Šetnja nije imala samo rekreacionu funkciju. Ona je bila pogodno vrijeme za razmišljanje i analiziranje. I sve važnije odluke koje sam u životu donosio nastajale su u šetnji, jer se tada čovjek opušta, racionalno razmišlja i zaključuje. Kasnije sam šetnju počeo zamjenjivati trčanjem, tačnije kombinovao sam i jedno i drugo. U gimnazijskim danima pojavila se nova strast – šah, kojim sam se počeo ozbiljnije baviti, izučavajući literaturu, pa sam na jednom takmičenju u školi zauzeo drugo mjesto. Dakle, osnovna promjena bila je u tome što sam se u gimnaziji više posvetio učenju. Dok je osmogodišnja škola prošla u znaku gotovo svakodnevnog trčkanja za loptom, gimnazija je bila period prilagođavanja na novu sredinu, period učenja, sazrijevanja, shvatanja složenosti života, pa stoga nije ni ostala u nekom posebno lijepom sjećanju (došao sam u veći grad, sredina je bila sasvim drugačija, prestao sam da se bavim omiljenim sportovima i vrijeme sam uglavnom provodio u čitanju). Tokom ljetnjih raspusta odlazio sam kod djeda i strica na Vihoviće. Nisu me mnogo interesovali poljski radovi (obavljao sam ih samo kada sam morao), pa sam slobodno vrijeme koristio za čitanje. Kao i veći na vršnjaka, pisao sam poeziju (uglavnom apstraktnu), koju nikad nisam objavio. Međutim, kada sam se kasnije profesionalno počeo baviti pisanom riječju, shvatio sam da sam bio previše samokritičan.

U gimnaziji sam se zainteresovao za tri stvari – književnost, radioelektroniku i filozofiju. Što se tiče književnosti, na mene je prilično uticala izborna nastava iz srpskohrvatskog jezika. Profesorica Miomirka Milačić bila je uzor nastavnika – dobar stručnjak, tiha, suzdržana i korektna prema svim učenicima. Na njenim smo časovima čitavu školsku godinu obrađivali djela Iva Andrića i Miroslava Krleže. Tada sam, u stvari, spoznao šta je prava umjetnost i koliko su Andrić i Krleža veliki pisci. Počeli smo sa Andrićevim mladalačkim, romantičnim *Ex Pontom* i završili velikim romanima. Miroslav Krleža bio je teži za razumijevanje (zbog jezika i stila), ali je i on ostavio dubok utisak. Na časovima ruskog jezika prvi put sam se upoznao sa velikanima ruske literature. Kad je u pitanju jezik, gotovo sva nastava iz srpskohrvatskog svodila se na književnost. Mislim da je to bila opšta slabost jugoslovenske gimnazije – jeziku je manje posvećivana pažnja, on je previše bio u sjenci književnosti (jedino je u učiteljskoj školi bio više

zastupljen). Stoga o nekom posebnom interesovanju za jezičku problematiku nije moglo biti govora.

Možda neobično, ali pored književnosti zavolio sam elektroniku. U njoj me je privlačilo to što je otkrivala nove, neslućene mogućnosti komuniciranja. Iz elektronike će kasnije iznići ono što će obilježiti kraj XX stoljeća – kompjuterska tehnika. Tada je, međutim, hit bila radio-tehnika. Ja sam se bio upisao na kurs za radio-amatere u jednom radio-klubu na Čengić Vili, koji me je toliko zainteresovao da sam se spremio da studiram elektrotehniku. Međutim, u Sarajevu je na Elektrotehničkom fakultetu bio samo smjer jake struje (slaba struja mogla se studirati jedino u Nišu), što me je odbilo da se upišem na taj fakultet.

Na to da se opredijelim za studij slavistike odlučio je dobrim dijelom drugi tečaj koji sam naporedo pohađao – kurs za vodiče kroz Sarajevo. On mi je otkrio primamljivu perspektivu komuniciranja na stranom jeziku sa ljudima iz drugih zemalja, otkrio mogućnost putovanja, širenje civilizacijskih horizonata. Odluka o studiju slavistike bila je malo neobična. U to vrijeme u modi su bili pravni i ekonomski fakultet, pa je najveći broj učenika iz mog razreda otišao na te fakultete. Nekoliko ih se upisalo na Medicinski fakultet, a oni slabiji rasuli su se po drugim sarajevskim visokoškolskim ustanovama. Drugo, maturirao sam u junu 1968, a u avgustu iste godine članice Varšavskog pakta izvršile su agresiju na Čehoslovačku. Jugoslavija je odlučno osudila tu akciju, pa su se odnosi sa SSSR-om zaoštrili. I baš u to vrijeme odlučio sam se za studij ruskog jezika. Međutim, već tada sam bio razgraničio politički i stručni plan (i što je vrijeme prolazilo, to razgraničenje sve se više pojačavalo i sve sam se više distancirao od politike). Čitavo to ljeto pratio sam zbivanja i izražavao simpatije prema Česima. Nakon upada vojske Varšavskog pakta uputio sam pismo Aleksandru Dubčeku sa podrškom, ali i sa kritikom što je počeo da zauzima čudan stav prema Jugoslaviji, koja ga je od samog početka podržala i zbog toga dovela sebe u situaciju da gotovo zarati sa Rusima. To je bilo moje prvo i, na dam se, posljednje političko pismo. Godinu kasnije, već kao student, otišao sam na radnu akciju u Češku (u mjesto Zdobnice kod Rihnova, koje se nalazilo na samoj granici sa Poljskom). I dok smo mi, grupa od dvadesetak studenata Sarajevskog univerziteta, i dalje osuđivali vojnu intervenciju, češki studenti su se sve više uvlačili u sebe i iz straha izbjegavali razgovor na tu temu. Ponovo sam bio u Češkoj 1970. godine, i osjetio da je klima još hladnija.

Roditelji su s priličnim čuđenjem primili vijest da sam se odlučio za studij ruskog jezika, ali se u taj izbor nisu miješali. Od osnovne škole nisu imali sa mnom problema, pa su mi rano dali mogućnost da se osamostalim. Ta samostalnost ogledala se i u tome što se ne sjećam da su otac ili majka bili na nekom roditeljskom sastanku u gimnaziji – niti

sam ih ja o njima obavještavao, niti su imali potrebe da se konsultuju sa nastavnicima. Otac je posebno bio tolerantan. Kad god bih nešto odlučio, prihvatao je to kao moj izbor i nije se miješao. Međutim, neke gimnazijske odluke bile su više plod mladalačkog prkosa, negiranja postojećih vrijednosti, nego rezultat racionalnog promišljanja (recimo, nisam otišao na matursko veče jer mi je izgledalo prozaičnim, banalnim).

Miloš Jevtić

Po završetku gimnazije studirali ste slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Diplomirali ste, kako smo naveli u uvodu, 1973. godine. Da li je u to vreme sarajevska slavistička škola bila, i u pogledu programa i u pogledu nastavnika – celovita? Kako se, zapravo, studiralo? Da li su svi slovenski jezici, i literature razume se, imali jednak, barem približno jednak položaj, ili je rusistika, kao što obično biva, bila favorizovana? Da li su lingvistički i književni sadržaji, recite nam i to, uživali jednaku pažnju, prvo profesora, a potom i studenata? Takođe, koje ste profesore zapamtili – i kao stručne i kao ljudske autoritete? Da li su neki od njih razaznali Vaše sklonosti, podržavajući Vas u studentskom radu? Da li ste, još kao student, osećali potrebu da – uz učenje – negujete i neke druge aktivnosti? Uostalom, da li Vam je bilo jasno kako će izgledati Vaša profesionalna budućnost – kada ste 1973. godine primali fakultetsku diplomu?

Branko Tošović

U septembru 1968. godine upisao sam na Filozofskom fakultetu u Sarajevu dvopredmetnu grupu – pod „A“ ruski jezik i književnosti, a pod „B“ filozofiju. U gimnaziji sam stekao dobro znanje iz filozofije. Ona me je interesovala jer je davala odgovore na suštinska pitanja života. Međutim, taj studij sam prekinuo jer sam podlegao uticaju okoline. Naime, studenti starijih godina su me počeli ubjeđivati da odbacim filozofiju, jer je, po njihovom mišljenju, dvije takve grupe nemoguće bilo završiti. Naveli su kao argument da posljednjih nekoliko godina niko na slavistici nije diplomirao. Pošto sam tek bio došao na fakultet, prihvatio sam njihove sugestije i prepisao se na latinski jezik. Kasnije se ispostavilo da su me savetovali loši studenti. Međutim, budući da su me životni putevi odveli u lingvistiku, studij latinskog jezika je, možda, više dao nego što bih dobio da sam ostao na filozofiji.

Studentski dani, pored onih provedenih u Kalinoviku, bili su najljepši dio života. U odnosu na gimnaziju, na fakultetu je vladala sasvim druga atmosfera. Studenti Katedre za slavistiku činili su jednu kompaktnu, drugarsku cjelinu, koja je bila uzor i studentima sa drugih fakulteta.

U toj grupi nije bilo podjele po godinama, već smo se od prvih dana smijevali i činili jednu veliku porodicu. U njoj su bili, na primjer, Hajrudin Ahmetović, Nataša Andrić, Izet Brajanac, Vladimir Buslov, Mara Čubra, Milka Došen, Ljiljana Ećimović, Vukoman Femić, Vesna Gojaković, Ognjen Golijanin, Milodarka Ivanović, Savić Jovanović, Luka Komnenić, Vladimir Krčkovski, Momir Lakić, Radomir Lončarević, Ranko Makijević, Slavica Marić, Vesna Mikavica, Mirjana Ninković, Petar Okuka, Ljubinko Pantić, Ranko Pejanović, Silvija Popović, Slavica Prpa, Darinka Soldo, Hajrudin Smajić, Slavko Šepić, Mustafa Tandir, Slavoljub Vasojević, Milutin Vuković, Predrag Vulin, Ana Zubac i dr. O tome ko je koje nacije ili vjere nije se razmišljalo, nije pitalo, niti se smatralo važnim. Duh zajedništva bio je visoko ugrađen u studentski život. Na studiju su bili predstavnici svih nacija (Srbi, Crnogorci, Muslimani, Hrvati), doduše nekog više nekog manje, ali smo zaista bili jedna porodica. Tolerancija je bila na visokom nivou, ponekad je čak dobijala komične dimenzije. Recimo, u vrijeme porasta nacionalizma i pojave Deklaracije o položaju hrvatskog jezika i Predloga za razmišljanje, jedan naš kolega (Crnogorac) u prodavnici je upitao, da ne bi izazvao nepotrebne konotacije, da li imaju srpskohrvatske kobasice (umjesto srpske). Kasnije, kada sam počeo da radim na Filozofskom fakultetu, shvatio sam da to nije složan kolektiv, jer je bilo elemenata nacionalne netrpeljivosti i isključivosti. Međutim, i kao student i kao nastavnik nikad prema sebi nisam osjetio neki nastup koji je imao nacionalnu ili vjersku pozadinu, iako je bilo i sukoba, i borbe mišljenja, i zavisti, i uopšte teških trenutaka. Pobjedom nacionalnih partija na izborima 1991. godine, odnosno neposredno prije toga, nastupio je preokret u odnosima na Filozofskom fakultetu, jer je počela oštra diferencijacija na nacionalno-vjerskoj osnovi.

Na drugoj godini studija formirali smo Klub studenata slavistike *Sergej Jesenjin*, koji je organizovao čitav niz poetskih večeri na Fakultetu, Radničkom univerzitetu i drugim ustanovama. Svakog semestra išli smo na izlete i ekskurzije (obično na okolne planine – Pale, Crepoljsko, Ozren). Pred kraj 1970, kada je pao posljednji put u Sarajevu veliki snijeg i zatrpao čitav grad, organizovali smo zajednički doček Nove godine u planinarskom domu na Budoželju kraj Vareša, na kome je bilo tridesetak studenata. Jedna od akcija bio je prvi odlazak studenata slavistike u SSSR. Studenti našeg i zagrebačkog odsjeka razmijenili su posjete. U maju 1972. organizovali smo na Kozari prvi (i posljednji) jugoslovenski skup studenata slavistike. O tome sam napisao u studentskom listu *Naši dani* podrobniju informaciju. Bio je to prvi moj rad objavljen u štampi.

U početku studija više sam ispoljavao interesovanje za književnost, što je velikim dijelom dolazilo pod uticajem izborne nastave u gimnaziji. Pošto sam radio kao vodič ruskih grupa, imao sam mogućnost da nešto i zaradim. Novac sam uglavnom trošio na knjige. U Titovoj ulici je

u to vrijeme otvorena prva prodavnica strane knjige izdavačke kuće *Veselin Masleša* sa gotovo isključivo ruskom knjigom. Na drugoj godini studija u prodavnici su se pojavile jeftine ruske knjige, pa sam kupio sabrana djela A. S. Puškina (6 tomova), I. S. Turgenjeva (6 tomova), N. V. Gogolja (4 toma), Ožegovljevič rječnik, *Ortografski rječnik* i čitav niz drugih izdanja. Cijena je bila za današnje prilike gotovo simbolična. Svu tu literaturu uglavnom sam čitao za vrijeme ljetnjih raspusta na Vihovićima, Posebno mi se svidio A. S. Puškin (to oduševljenje do danas nije splasnulo), pa sam pokušao da njegov roman u stihovima *Jevgenije Onjegin* naučim napamet. Osim jeftinih knjiga, prodavnica *Veselin Masleša* nudila je pretplatu na sovjetsku periodiku po prilično povoljnoj cijeni. Ja sam to, naravno, iskoristio, i dio novca zarađenog vodičkim poslom izdvojio za nabavku sovjetskih časopisa i listova, tako da sam već 1969. imao obimnu pretplatu. Počeo sam sa desetak naslova, a na četvrtoj godini studija brojka se popela gotovo na trideset. Tada sam se upoznao sa kompletnom ruskom književnom i lingvističkom periodikom. Od tada, pa sve do ratne 1992. godine, bio sam pretplaćen na *Вопросы языкознания*, *Русский язык за рубежом*, *Русскую речь*, *Советское славяноведение*, *Филологические науки* i dr. Književnost sam pratio kroz tzv. толстые журналы (naručivao sam *Новый мир*, *Москву* i *Неву*). Od listova dobijao sam *Правду* i *Известия*, od nedjeljnika *Литературную газету*, *Огонек* i dr. Sredinom osamdesetih godina pretplata je poskupjela, pa sam je redukovao na desetak naslova. Tako je došlo do neobičnog paradoksa: kao student druge godine dva puta sam više naručivao periodičnih izdanja nego kada sam postao univerzitetski profesor.

Bitan za dalji razvoj bio je rad sa ruskim turistima, prvo u Sarajevu, zatim po Jugoslaviji i SSSR-u. Vodički posao mi je omogućio da usavršim govorni ruski jezik i proširim znanja o SSSR-u, o kulturi, umjetnosti, običajima, mentalitetu ruskoga naroda. Omogućio mi je, takođe, da bolje upoznam Jugoslaviju. Druga važna stvar koju mi je dao turistički posao za buduću struku bio je što sam kroz njega počeo da se bavim prevođenjem, koje, za razliku od posla vodiča, nije imalo sezonski karakter, pa je davalo dobre finansijske rezultate. Sarajevo i BiH su sve više razvijali međunarodnu saradnju (čemu su posebno doprinijeli kontakti sa drugim gradovima i regijama; između ostalog, grad se povezao sa azerbejdžanskom prijestonicom Bakuom, a Republika sa Kazahstanom), pa je bilo potrebno imati prevodilački kadar. Turistički savez Sarajeva, odnosno njegov Turist-biro, sve više me je angažovao kao prevodioca. Jedan od prvih poslova bila je premijera filma *Bitka za Neretvu*. Slijedili su zatim razni kongresi, posjete privrednih, kulturnih i sportskih delegacija. Zarađeni novac uglavnom sam trošio na dvije stvari: na knjige i putovanja. U aprilu 1970. otišao sam prvi put u inostranstvo, i to na dvonedjeljno kružno putovanje po Sredozemlju

(Dubrovnik – Napulj – Vezuv – Palma de Majorka – Alikante – Barcelona – Tunis – Malta – Sardinija – vulkan Etna), koje su vodiči Sarajeva dobili kao nagradu za uspješan rad. Za vrijeme ljetnih raspusta obično sam odlazio u SSSR, Čehoslovačku, Poljsku i Bugarsku.

Na trećoj godini studija došlo je do male pobune studenata Odsjeka za slavistiku zbog sadržaja i načina nastave, prije svega književnosti, što je kulminiralo oglašavanjem studenata u sredstvima javnog informisanja. Neočekivano i za mene, našao sam se u vrhu nezadovoljnih studenata. Da bi se stvari razriješile, zakazana je zajednička skupština nastavnika i studenata Odsjeka. Na njoj je trebalo da studenti iznesu svoje mišljenje i konkretne prijedloge. Mene su odredili da istupim sa uvodnim referatom. Bio je to moj prvi veći javni nastup, pa sam nastojao da se što bolje pripremim. Uglavnom, pročitao sam obiman referat od desetak strana, koji je naišao na povoljno reagovanje studenata, jer sam bio dosta kritičan i, što je bitno, argumentovano sam navodio konkretne pojave. Istakao sam, između ostalog, da studenti završavaju studij a ne čuju ni riječi o velikanima ruske književnosti (Dostojevskom, na primjer), dok dobijaju detaljne informacije o minornim piscima poput Pnina, Borna i Popugajeva. Reakcija nekih nastavnika bila je dosta negativna. Tome je doprinijela i činjenica što sam upravo ja istupio sa takvim referatom. Naime, sve do treće godine važio sam za mirnog, uzornog studenta i umjesto da neko od lošijih studenata, studenata koji imaju problema sa ispitima, istupi, ja se pojavljujem sa dosta oštrom analizom. Poslije sastanka prišao mi je jedan od profesora i rekao da je iznenađen mojim stavom i dodao: „Ali svako kad-tad pokaže svoje pravo lice.“ Kad sam godinu kasnije polagao diplomski ispit, razmišljao sam kako će se taj profesor postaviti prema meni. Međutim, bio je korektan.

U četvrtoj godini upoznao sam se sa Jadrankom Marić, budućom suprugom. Bila se tek upisala na Odsjek za slavistiku i često je, kao svi mi, dolazila u seminar (malu prostoriju na Odsjeku predviđenu za učenje). Jednom je sjela ispred mene i nešto upitala. Počeli smo se viđati. U početku je to više bilo druženje, ali je kasnije prešlo u ozbiljnu vezu. Jadranka je stanovala kod Danice Šimić na Vracama, a onda je prešla u Studentski dom *Bjelave* i od tada smo počeli da se sve češće viđamo. Išli smo u kino, na okolne planine (Trebević, Crepoljsko i dr.), šetali po gradu. Sarajevske jeseni i zime bile su maglovite. Možda zbog toga što sam iz djetinjstva ponio neobične slike magle koja bi se prilijepila uz planinu i koja bi „ukočila“ vrijeme, volio sam tu prirodnu pojavu. Donosila je smiraj i stvarala prijatno raspoloženje. Međutim, sarajevske magle bile su drugačije od kalinovačkih: začinjene smogom znale su, po mjesec-dva, teško i mučno leći na grad. On bi tada utonuo u sivilo. Okolne planine bi se kupale u jesenjem ili zimskom suncu, a Sarajevo bi se gušilo i željno čekalo vjetar. U takvoj situaciji šetnje bi se, naravno, svodile na minimum, ali sam se gotovo svaki dan viđao sa Ja-

drankom, koju bih uveče pratio do studentskog doma na Bjelavama. Međutim, magla bi se razređivala na pola puta od Mejtaša, gdje sam stanovao, a kod studentskih domova gotovo da je ne bi bilo. Nešto kasnije pojavila se poznata Merlinova melodija sa stihom *Pala magla iznad Sarajeva...* Ali, magloviti sarajevski dani bili su obilježeni drugom poezijom. U to vrijeme Pero Zubac je pjevao o onome što je bilo prepoznatljivo za grad južnije od Sarajeva – pjevao je o mostarskim kišama (*Voleo sam u Mostaru jednu Svetlanu...*), što smo često Jadranka i ja slušali u ujakovom stanu na Mejtašu. Navijali smo ploče Denisa Rusosa, Toma Džonsa, Arsena Dedića, Mikija Jevremovića i dr. Jadranka je posebno voljela Bobu Stefanovića i Miša Kovača. Od svih godišnjih doba meni su najsvilenije bile sarajevske jeseni, i to ne samo zbog magle. Nastajalo bi nekakvo čudno prohladno zatišje, koje bi (sve do posljednjih dana provedenih u njemu, 1992) poticalo razmišljanje. Takva sarajevska klima je pogodna za meditiranje, pa nije slučajno što je u gradu na Miljacki tada počela da se rađa originalna (da ne kažem „otkačena“) sarajevska poetska i, posebno, muzička škola. I još nešto: grad je sve do prvih mrazeva mirisao na kestenje i kukuruze.

Miloš Jevtić

Pitali smo Vas i o odnosu književnih i lingvističkih sadržaja na studijama. Kada ste se Vi opredelili za ove druge, odnosno za lingvističke sadržaje? Takođe, koje profesore osećate, i sada, kao svoje prave učitelje?

Branko Tošović

Na prvoj godini studija napisao sam prvo lingvističko pismo. Pripremajući se za ispit iz morfologije, zapazio sam da jedno tumačenje u poznatom gramatičkom udžbeniku Radovana Košutića odudara od onoga što je govorio nastavnik. Htio sam da to provjerim, pa sam u predgovoru našao podatak da je knjigu za štampu pripremio Bogdan Terzić sa Filološkog fakulteta u Beogradu (iz predgovora sam takođe saznao za mene interesantan podatak: da je prof. Košutić umro dan prije mog rođenja – 9. aprila 1949). Napisao sam pismo Bogdanu Terziću, u kome sam ukazao na problem. Brzo sam dobio odgovor u kome je profesor iz Beograda istakao da mu je drago što se jedan student slavistike na samom početku studija interesuje za naučne probleme, a zatim je objasnio da se radi o koliziji stare i nove književne norme.

Na trećoj i četvrtoj godini studija nastupio je preokret u orijentaciji – počeo sam sve više da se zanimam za jezik i lingvistiku. Na to je najviše uticao prof. dr Malik Mulić. Sa njim sam se prvi put susreo u Zagrebu, kada su studenti našeg odsjeka uzvratili posjetu zagrebačkim

studentima. Prof. Mulić je počeo dolaziti u Sarajevo da drži semestralna predavanja iz istorijske gramatike. Na pauzama nije odlazio u kabinet, nego bi na hodniku sa nama pričao i pušio. Svidjela mi se ta njegova neposrednost, širina pogleda, dobrota i, posebno, entuzijazam koji je već tada i na nas htio da prenese. Krajem četvrte godine (u junu) prof. Mulić je trebalo da dođe u Sarajevo i održi ispit iz istorijske gramatike. Međutim, meni se žurilo da što prije završim studij, pa sam zamolio prof. Mulića da ispit bude u maju u Zagrebu, na što je on pristao. Tom prilikom još više sam se sa njim upoznao, pa i zbližio. U oktobru 1972. položio sam diplomski ispit iz jezika, a u februaru naredne godine i diplomski iz književnosti.

Sada, sa distance od dvadesetak godina, za sarajevski studij slavistike mogu reći sljedeće: saznanja do kojih sam došao držeći nastavu na čitavom nizu evropskih univerziteta (u Sarajevu, Zadru, Moskvi, Tartuu, Manhajmu, Lajpcigu, Poznanju, Gracu...) učvrstila su me u uvjerenju da je taj studij bio na visokom nivou. Od svega što sam na njemu dobio, najviše cijenim sistematsko znanje iz osnovnih lingvističkih i književnih disciplina. Svaki nastavnik dao je neki doprinos, ali bih istakao samo pojedine. Prije svega, to je osnivač Katedre, prof. Rikard Kuzmić. Spadao je u najužu grupu poliglota Jugoslavije. Koliko je tačno poznao aktivno i pasivno stranih jezika možda ni sam nije znao, ali se obično spominjala cifra veća od dvadeset. Bio je pravi erudita. Strast mu je bila sakupljanje biblija na različitim jezicima. U biblioteci koju je poslije smrti 1980. godine ostavio Odsjeku našlo se oko 50 nacionalnih verzija Starog i Novog zavjeta. Mojoj generaciji prof. Kuzmić je držao predavanja iz morfologije. Ona su bila daleko od bilo kakvih standarda i šablona. Prof. Kuzmić bi počinjao određenom temom, a onda bi sve više odlazio u digresije iz kojih se teško izvlačio, a često bi neke od njih postale glavna tema. Ni on, ni mi, nikada nismo znali kako će se predavanje završiti. Bila su to neudžbenička, produbljena razmišljanja o osnovnim jezičkim fenomenima. Pri objašnjavanju teoretskih problema navodio je primjere iz mnogobrojnih jezika, indoevropskih i drugih, što je predavanjima davalo posebnu težinu. Prof. Kuzmić bio je poznat kao rasijan čovjek, o čemu su kružile mnogobrojne anegdote, poput one da je poslije preseljenja u novi stan dugo odlazio u stari. Prema studentima je bio korektan, ali na akademskoj distanci, koja opet nije smetala uspostavljanju prijatnog i neusiljenog kontakta. On je imao i interesantne pedagoške stavove. Recimo, smatrao je da studenta ne treba pitati ono što ne zna. Nažalost, prof. Kuzmić je mali dio svog znanja prenio na papir. Više je volio usmene analize i razgovore o pojedinim pitanjima, tako da je to znanje uglavnom ostalo zabilježeno u studentskim sveskama.

Što se tiče prof. Malika I. Mulića, prava je šteta što je došao na sarajevski Filozofski fakultet tek pred kraj moga studija. Bio je pun ideja i pravi zaljubljenik u svoj posao. Prije nego što je došao, na Odsjeku je vla-

dala izvjesna učmalost, pasivnost, pa nije slučajno da su studenti otvoreno digli svoj glas. Prof. Mulić je unio nov duh, svježinu, razbio je monotoniju i u pravom smislu bio ono što se na ruskom kaže „возмутитель спокойствия“. Bio je generator ideja, stvarao je mnogobrojne planove koji su ponekad bili nerealni, utopistički, tačnije neostvarljivi u sredini gdje je živio. Sve to, uz otpore koji su neminovno nastali i razumljivu zavist, nije moglo a da se negativno ne odrazi na međuljudske odnose, pa su nastale ozbiljne trzavice. Jedan od osnovnih problema bio je u tome što je prof. Mulić mislio na jednim talasnim dužinama, a dobra većina Katedre na sasvim drugim. Da su ga ljudi bolje poznavali, da su bolje znali njegove prave namjere, manje bili sumnjičavi, a da je on, s druge strane, bio više realan, taktičan, njegovi planovi i ideje lakše bi se ostvarili. Recimo, prof. Mulić nije shvatao da ne mogu svi intenzivno, uporno, neprekidno da rade kao on. Što je vrijeme prolazilo, otpori promjenama bivali su sve veći, pa je prof. Mulić u nepotrebnim raspravama na Odsjeku sve više gubio snagu. Umro je iznenada, od upale pluća, 25. novembra 1980. godine. Na njegovom stolu u pisaočjoj mašini ostala je nedovršena recenzija *Pravopisa ruskog jezika u poređenju sa srpskohrvatskim*, koji sam kao skripta bio pripremio za štampu.

Pored profesora Kuzmića i Mulića istakao bih još neke nastavnike. Dobre osnove iz sintakse stekao sam na predavanjima prof. Tatjane Konstantinovne-Šeremet, koja je i u poodmaklim godinama govorila sa ruskim akcentom. Korisna predavanja bila su iz fonetike kod prof. Marije Ančić-Obradović. Izvrstan ruski izgovor davao je na lektorskim časovima i časovima iz ruske civilizacije Milovan Milinković, pitomac Suvorovske škole, veseo čovjek i prava egzotika Filozofskog fakulteta. Dobra praktična vježbanja iz sintakse držao je Dimitrije Veselinović. Što se tiče literature, širok i temeljan pregled istorije ruske literature dobili smo od prof. Milice Milidragović. Olga Janić (ruskog porijekla) držala je korisna predavanja iz narodne književnosti sa mnogobrojnim jezičkim komentarima. Međutim, najviše sam cijenio nastavu koju je izvodio prof. Nazif Kusturica. On je držao vježbe iz književnosti na kojima su analizirani književni tekstovi. Prof. Kusturica nas je naučio kako da pristupamo umjetničkom djelu, na što da obratimo posebnu pažnju. Osim toga, bio je neposredan, veseo i komunikativan čovjek. Te njegove pozitivne osobine uticale na to da će kasnije, kad počnem raditi na Odsjeku, pored prof. Mulića, biti drugi čovjek s kojim ću gotovo u svim pitanjima nalaziti zajednički jezik i, bez obzira na razliku u godinama, istinski se sprijateljiti. Međutim, na drugoj godini studija došlo je do malog nesporazuma između njega i mene. Naime, pisali smo kolokvij iz književnosti. Po običaju, sjeo sam u prvu klupu (mladalacke želje za stvaranjem imidža su se ispoljavale u tom smislu što sam na pismenim ispitima odlazio u prvu klupu, što sam na provjere znanja obično išao u farmericama i što bih se brijao tek poslije polo-

ženog ispita). U jednom trenutku prof. Kusturica je izašao i ostao vani pet-šest minuta. Shvatio sam to kao da nam je dao mogućnost da prepisemo, pa sam iz nekog unutrašnjeg otpora prestao da pišem, sklopio papir i čekao da se vrati. Kada je ušao, rekao sam mu: „Profesore, Vi nas provocirate!“ On se (kao i ostali studenti) iznenadio i ljutito odgovorio: „Eto, šta sam doživio – da me moj student nazove provokatorom.“ Nisam očekivao tako oštru reakciju pa sam pokušao da objasnim. Poslije toga mislio sam da ću imati problema; međutim, prof. Kusturica je ispoljio pozitivnu osobinu: brzo je zaboravljao ono zbog čega bi se naljutio ili planuo.

Na studiju smo imali dobru nastavu i iz drugih predmeta. Staroslovenski je odlično predavala prof. Herta Kuna, srpskohrvatski Taso Nadžija, uporednu gramatiku Bogdan Dabić. Umjesto ispita iz sociologije izabrao sam da polažem poseban ispit pod nazivom *osnovi poznavanja srpskohrvatske literature* kod prof. Jovana Vukovića. Pripreme za taj ispit predstavljale su na izvjestan način prvi ozbiljniji uvod u naučni rad, jer je trebalo pročitati oko 50 radova iz gramatike savremenog srpskohrvatskog jezika i teorije standardnog jezika, te izvući iz njih ono što je bilo najvažnije. To je istovremeno bilo i prvo opširnije upoznavanje sa srpskohrvatskom lingvističkom periodikom. Ispit sam položio pred komisijom u kojoj su bili prof. Jovan Vuković i asistent Novica Petković. Prvi je već tada bio poznato ime i na širem slovenskom području, drugi je tih godina počeo da pokazuje svoj veliki naučni potencijal.

Na četvrtoj godini studija u Sarajevo je prešao prof. Mulić. Kad sam završio fakultet, on mi je rekao: „Branko, ti voliš književnost, a imaš smisla za jezik, pa bi dobro bilo da se baviš stilistikom koja se nalazi na spoju jezika i književnosti.“ S tim u vezi predložio mi je da konkuriram na mjesto asistenta za savremeni ruski jezik, upravo iz te oblasti. Odgovorio sam da nisam siguran da ću biti u stanju da se bavim stilistikom. Reagovao je otprilike ovako: „Znaš, kad mi je prof. Stjepan Ivšić predlagao da budem njegov asistent, on nije pitao mogu li ili ne mogu da se bavim dijahronijskim disciplinama. Jednostavno je kazao da bi mnogi na mome mjestu prijedlog objeručke prihvatili.“ Pošto sam znao da me je prof. Mulić dobro locirao između jezika i književnosti, prihvatio sam taj prijedlog, a time se i saglasio da prof. Mulić može na mene računati na konkursu za asistenta. Koji mjesec kasnije prišla mi je na hodniku prof. Marija Ančić-Obradović i u prisustvu buduće supruge Jadranke Marić takođe predložila da postanem njen asistent. Našao sam se u nedoumici šta da kažem i kako da postupim: ako prihvatim ponudu prof. Marije Ančić-Obradović, za nekoliko mjeseci bio bih asistent na Filozofskom fakultetu i predavao morfologiju, koja mi je već bila dobro poznata. Ako odbijem, ostaje mi duži i neizvjesniji „stilistički“ put, upis postdiplomskog studija (što je prof. Mulić smatrao obaveznim uslovom za učešće na konkursu) i mogući prekid izrade magistarskog

rada zbog služenja vojnog roka. Preovladao je prijateljski, gotovo roditeljski odnos prof. Mulića prema meni i stav da bi bilo krajnje nepošteno i nekorektno u odnosu na njega dati potvrđan odgovor prof. Mariji Ančić-Obradović. Stoga sam rekao da sam, nažalost, već prihvatio prijedlog prof. Mulića i da ne mogu pogaziti datu riječ i sve ono što sam se sa prof. Mulićem dogovorio. Prof. Marija Ančić-Obradović dosta je korektno reagovala, ali sve do njene iznenadne smrti 1979. godine osjećala se u našem odnosu izvjesna hladnoća, inicirana, prije svega, mojim odbijanjem. Uglavnom, na fakultet sam došao nakon tri godine provedene u gimnaziji, odslušanih predavanja i položenih ispita na postdiplomskom studiju i intenzivnog proučavanja literature iz stilistike. To što sam morao proći teži i duži put nije mi suviše smetalo, jer sam na fakultet došao mnogo spremniji i na lingvističkom i na pedagoškom planu (prof. Mulić je odmah rekao da je dobro što ću jedno vrijeme provesti u gimnaziji i steći neophodno pedagoško iskustvo).

Postdiplomski studij sam upisao na Odsjeku za južnoslovenske jezike iste godine kada sam diplomirao (1973). Njegova najveća vrijednost bila je u tome što sam dobio solidna opštelingvistička znanja. Studij je tako bio koncipiran da ga je vodio jedan profesor (prof. Midhat Ridžanović), ali je veće tematske cjeline (strukturalizam, sociolingvistiku, standardni jezik i sl.) pokrivao stručnjak za tu oblast, na primjer profesori Milka Ivić, Dalibor Brozović, Dušan Jović, Jovan Vuković, Srđan Janković, Malik Mulić, Braun iz Amerike i dr. Postdiplomci su pripremali referate i čitali ih na časovima. Ja sam, recimo, napisao tri rada iz sovjetske lingvistike (strukturalni modeli sovjetskih lingvista, Fortunatovljeva lingvistička škola i sovjetska sociolingvistika). Pored ispita iz opšte lingvistike (kod prof. Midhata Ridžanovića), imali smo još provjeru iz teorije standardnog jezika (kod prof. Jovana Vukovića) i stranog jezika (engleski, kod prof. Branka Ostojića). Postdiplomci sa Odsjeka za slavistiku polagali su dodatne ispite iz fonetike i fonologije, morfologije, sintakse i stilistike. Ispit iz stilistike bio je prva provjera mojih mogućnosti u ovoj složenoj disciplini. Pošto je prošla uspješno, to me je ohrabrilo da se i dalje bavim stilistikom.

Miloš Jevtić

Dakle, 1973. godine, po diplomiranju, zaposlili ste se kao profesor ruskog jezika i književnosti u sarajevskoj gimnaziji *Ognjen Prica*. Međutim, kao što ste i sami upravo rekli, niste se dugo bavili srednjoškolskom nastavnom praksom. Već 1976, dakle samo posle tri godine, primljeni ste – kao asistent – na Odsjek za slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Kako ste se osećali u sredini gde su đaci bili samo neku godinu mlađi od Vas? Da li Vam je, mogu-

će je, bilo tesno, pa ste želeli da idete dalje, što je za Vas značilo – fakultet? Kako su Vas primili na Filozofskom fakultetu – i profesori i studenti? Šta ste sve predavali? Kako ste se odnosili prema studentima? Kako ste tako brzo, naročito za, ipak trome, pa i konzervativne univerzitetske običaje, napredovali, tako da ste profesor postali nepunih dvadeset godina po dolasku na fakultet? Uopšte, kako biste opisali svoj univerzitetski život u Sarajevu?

Branko Tošović

U Gimnaziji *Ognjen Prica* počeo sam slučajno da radim krajem februara 1973. godine, nakon što sam 8. februara diplomirao. Naime, učenici te škole su se pobunili protiv profesora ruskog jezika zbog njegovih ideoloških i političkih stavova. On je suspendovan, pa je odlučeno da se neko primi na određeno vrijeme (jedno polugodište) dok se slučaj ne riješi. Predao sam prijavu i bio primljen. Istovremeno sam prošao na konkursu za profesora ruskog jezika na neodređeno vrijeme u Ekonomskoj školi, iako je bilo dosta kandidata. Našao sam se u situaciji da biram između sigurnog (Ekonomске škole) i nesigurnog, ali primamljivijeg (gimnazije). Odlučio sam se da rizikujem i odustao od Ekonomske škole. Odluka se pokazala ispravnom: krajem školske godine prethodni profesor je dobio otkaz, a ja sam bio primljen na neodređeno vrijeme.

Prvi mjeseci bili su interesantni, ali i prilično teški, najviše zbog male starosne razlike između mene i učenika. Jedan od njih bio je i Emir Kusturica. Ponašao se kao pravi sarajevski mangupčić kome nije mnogo stalo do učenja. Iako je Druga gimnazija (kako se popularno zvala), zajedno sa Prvom gimnazijom, bila vodeća sarajevska srednja škola, nije mi to mnogo značilo, jer sam osjećao da poziv srednjoškolskog nastavnika nije moj najviši domet. Želio sam da napredujem, te sam se u septembru 1973. godine upisao na postdiplomski studij. On se plaćao (jedan semestar je koštao nekoliko gimnazijskih plata), pa sam htio da konkurišem kod Zajednice za naučni rad BiH. Međutim, pošto nisam bio na fakultetu, prijavu je trebalo da pošalje gimnazija, pa sam se obratio direktorici Belkisi Rizvanbegović. Odgovorila je da to škola ne može uraditi, jer nisu sigurni da ću na vrijeme završiti studij i u tom slučaju gimnazija mora vratiti sav novac. Bio sam uporan, pa sam napisao pismeni zahtjev Savjetu škole (predsjedniku Savjeta Emiri Besarović) u kome sam naveo da sam spreman potpisati (i potpis sudski ovjeriti) da ću, ukoliko blagovremeno ne okončam III stepen, sav dobiveni iznos vratiti gimnaziji, a ona ga može prebaciti na račun Zajednice. Međutim, opet sam dobio negativan odgovor. Ako je u prvom slučaju (direktorovo odbijanje) doista bilo elemenata za sumnju (tek sam došao, niko me nije poznavao i sl.), ovog puta nije bilo valjanih razloga da se ne udovolji zahtjevu. Tada sam prvi put osjetio zavist ko-

lektiva, koji je važio za elitni, ali u kome nije bilo nijednog postdiplomca niti magistra nauka i u kome pojedinci nisu mogli prihvatiti da neko nakon nekoliko mjeseci provedenih u školi upisuje postdiplomski studij. Iako sam finansijski bio pogođen (kompletan studij morao sam platiti, i to potpuno nepotrebno), nisam iskazivao osvetoljubivost i uvrijeđenost, već sam nastojao da što savjesnije obavljam obaveze. Kao predsjednik Aktiva nastavnika stranih jezika, nešto kasnije, htio sam da uvedem inovacije, ali sam naišao na priličan otpor pa sam odustao, jer nisam htio da gubim snagu na stvarima koje nisu bile na glavnom putu moje orijentacije. Što je vrijeme prolazilo, sve sam se više uklapao u sredinu, pa sam se sprijateljio čak i sa profesorima koji su na sjednici na kojoj se direktno odlučivalo o bivšem profesoru ruskog jezika glasali za tog profesora, a time posredno protiv mene.

Još od četvrte godine studija stanovao sam na Mejtašu u stanu ujaka Sima Tepavčevića (tačnije, donjem katu dvospratne kuće koja je imala malu baštu i veliku terasu, ispod koje je bila mesnica). On je sa ujom Paulom, Slovenkinjom porijeklom od Kranja, sve vrijeme provodio u vikendici na moru (Zaostrogu kod Makarske). Uz djeda Veljka, ujak je bio i ostao najdraži član šire porodice. O njegovom životu mogao bi se napisati čitav roman. U njemu je bilo toliko neobičnih i interesantnih događaja da sam u zimu 1974. godine, za vrijeme ujakovog kraćeg boravka na Mejtašu, odlučio da snimim na magnetofon njegovu ispovijest. Ujak je pristao, pa sam tu životnu priču zabilježio na nekoliko magnetofonskih traka. On je bio rođeni pripovjedač, po prirodi veseo, hrabar, nepredvidljiv i pošten. Još od školske 1958/59, kada smo kod njega privremeno stanovali, prema meni je bio pažljiv i posebno naklonjen. Međutim, sudbina je bila takva da je mjesec-dva nakon što sam snimio razgovor poginuo u saobraćajnoj nesreći kod Zaostroga. U njegovom stanu imao sam jedan sobičak pretrpan knjigama. Mene su često posjećivale kolege sa fakulteta (i oni koji još nisu bili završili studij i novi, sa kojima sam se tek upoznao). Većina od njih stanovala je u studentskom domu u Neđarićima i na Bjelavama, pa im je ujakova kuća izgledala kao neka vila. Stoga bi u šali znali reći: „Idemo kod grofa Tolstoja.“ Od članova Odsjeka najčešće su svraćali prof. Mulić i kolega Done.

U gimnazijskim danima imao sam i prvi lingvistički nastup. Pošto sam još od druge godine studija pratio sva važnija ruska periodična izdanja, dr Milan Šipka mi je predložio da održim predavanje o sovjetskoj lingvističkoj periodici na sastanku Sarajevskog lingvističkog kružoka (SALK-a), koji je redovno održavan ponedjeljkom na Radničkom univerzitetu *Đuro Đaković*. Bilo je to negdje u jesen 1974. godine. Skraćenu verziju referata objavio sam u sarajevskom *Odjeku*.

Gotovo sve slobodno vrijeme (koga nije bilo mnogo, ako se uzme u obzir da sam u gimnaziji imao od 18 do 20 časova sedmično) posvetio

sam postdiplomskom studiju. Išao sam na predavanja, čitao stručnu literaturu, pripremao se za ispite i prikupljao građu za magistarski rad. Tokom 1973/74. odslušao sam predavanja, a u zimu 1975. položio posljednji ispit. Tek tada sam mogao da se potpuno posvetim izradi magistarskog rada. U tu svrhu, u ljeto 1975. otišao sam na mjesec dana u Moskvu da prikupim građu i obavim potrebne konsultacije. Upisao sam se u Lenjinovu biblioteku, koja će kasnije postati moje najomiljenije mjesto u Moskvi. Radio sam u trećoj sali, pa je kopiranje bilo otežano, jer je za sve one koji nisu bili iz prve sale (sale za profesore i doktore nauka) postojao limit (nekih stotinjak stranica na dan). Ipak sam uspio da prikupim važniju literaturu. Pošto je taj boravak bio u sklopu stipendije Vlade Rusije, dobio sam mentora – asistenta V. V. Vinogradova (sa katedre za ruski jezik MGU). Međutim, bio sam razočaran, jer iz kontakta sa njim ništa važno nisam saznao.

Tokom izrade magistarskog rada suočio sam se sa tehničkim problemom: trebalo je u istom tekstu pisati čas ruski, čas srpskohrvatski, pa sam koristio dvije pisane mašine – rusku i našu. To prebacivanje papira iz jedne mašine u drugu je bilo neudobno, na njemu sam gubio dosta vremena, pa sam se 1978. godine obratio Tvornici biro-mašina *Šlavko Rodić* u Bugojnu sa molbom da mi naprave kombinovanu rusko-srpskohrvatsku mašinu. Priložio sam i nacrt tastature. Uskoro sam dobio odgovor da je to nemoguće. Bilo mi je čudno da jedna fabrika koja proizvodi u svijetu poznate pisane mašine marke „olimpija“ i koje se izvoze u čitav svijet ne može da izradi običnu dvojezičnu mašinu, pa sam ih ponovo nazvao i zamolio da me prime u Bugojnu, jer sam bio siguran da se takav uređaj može napraviti. Uglavnom, koji dan kasnije stigao sam oko 10 sati u Bugojno, a oko 15 sati izašao sa pisacom mašinom. Na povratku, sjedio sam u autobusu i na krilu držao tu pisacu mašinu kao neku neprocjenjivu vrijednost. Doista, ona je to i bila. Na njoj sam napisao magistarski rad, doktorsku disertaciju, dvije knjige, knjigu prevoda, velik broj radova i pisanih prevoda. Ta lijepa uspomena nestala je u ratu 1992. godine. Od tog malog izuma imali su koristi i neke moje kolege, koje su, kad su saznali i vidjeli kako dobro funkcioniše, počeli naručivati i dobijati iz Bugojna mašine napravljene po mome nacrtu. Na nagovor kolega napisao sam 3. novembra 1980. pismo Saveznom zavodu za patente da mi se to prizna kao izum. Međutim, odgovor nikad nisam dobio.

Miloš Jevtić

Pre nego što otvorimo sadašnje stranice Vaše biografije, hteli bismo da Vas podstaknemo da nam – sada sa već dovoljne distance – iznesete svoje doživljaje života Sarajeva i Bosne i Hercegovine u vreme Vašeg đakovanja i studiranja, ali i u vreme Vašeg profesorskog delovanja. Kakva je bila duhovna klima Sarajeva u svim tim godinama? Da li su

se posebno negovali bosanskohercegovački kriterijumi ili su se prepoznavala i nacionalna razlikovanja? Da li je Sarajevo bilo otvoren grad, kako se tada činilo, i za ostale jugoslovenske centre? Da li je, uz ostale ustanove, i Univerzitet davao takav ton?

Branko Tošović

U gimnazijskim danima pojavila se televizija. Tada je u BiH vođena diskusija treba li Republici sopstveni televizijski studio, pa je prevladalo uvjerenje da je televizija nužna, mada je bilo i protivnika. To je bilo doba kada su se ljudi sve češće okupljali kraj TV-ekrana da vide dnevnik JRT-a u 19.30, kviz-emisiju Miće Orlovića, humorističku seriju Radivoja Lole Đukića i, posebno, komičara Miodraga Petrovića Čkalju. Iako se često išlo u pozorište, kino je sve više odvlačilo publiku. Fudbalski klubovi *Sarajevo* i *Željezničar* bili su u jugoslovenskom vrhu. Asim Ferhatović, Mišo Smajlović, Ivica Osim postali su idoli mnogih gimnazijalaca (navijao sam za *Crvenu zvezdu*, išao na sve njene utakmice u Sarajevu, čak sam se jednom slikao sa Draganom Džajićem pred hotelom *Central*). Tada košarka počinje da se probija na sarajevska igrališta, pa smo sve češće posjećivali košarkaške utakmice. Učenici gimnazije odlazili su na igranke, obično u *Slogu*. U to vrijeme se pojavila grupa *Indeksi* sa Davorinom Popovićem na čelu, koja će obilježiti život mladih šezdesetih i sedamdesetih godina.

Izgradnjom Kulturno-sportskog centra *Skenderija* omladina Sarajeva dobije izvanredan prostor za razonodu, kulturu, umjetnost. Tu se počela stvarati čuvena sarajevska muzička škola, koja će „drmati“ Jugoslavijom sedamdesetih i osamdesetih godina. Pojaviće se grupe *Pro arte*, *Bijelo dugme*, *Crvena jabuka*, *Nadrealisti*, *Plavi orkestar* i dr. Nekoliko ličnosti postaće simboli tog perioda – Davorin Popović, Goran Breговиć, Željko Bebek, dr Karajlić... Tada se prvi put organizuje festival *Vaš šlager sezone*, koji zatim postaje tradicionalan (kasnije će doći i dječiji *Mali šlager sezone*). Dok se u drugim jugoslovenskim centrima manje-više imitiraju strani uzori, sarajevski muzički stvaraoci pokušavaju da daju nešto svoje, nešto što je vezano za domaću tradiciju, za folklor (*Bijelo dugme*) ili odlaze u najniže slojeve društva, sarajevski supstandard, nalazeći tamo inspiraciju (neoprimitivizam oličen, prije svega, u *Nadrealistima*). Na Ilidži su se redovno odvijali festivali narodne muzike. Tu se održavala *Pjesma ljeta* na kojoj su pjevali tada popularni Đorđe Marjanović, Miki Jevremović, Vice Vukov i dr. U oblasti filma pojavljuje se sarajevska filmska škola. Period studentskih dana biće obilježen javljanjem i sazrijevanjem grupe pjesnika i pisaca (Džemaludin Alić, Slobodan Blagojević, Todor Dutina, Esad Ekinović, Veselko Koroman, Velimir Milošević, Vladimir Nastić, Rajko Petrov Nogo, Mile Pešorda, Ranko Risojević, Abdulah Sidran, Mile Stojić,

Stevan Tontić, Duško Trifunović, Anđelko Vuletić...), od kojih je jedan dio studirao sa mnom na Filozofskom fakultetu. Biće to vrijeme prvih sukoba na nacionalnoj osnovi vezanih, prije svega, za ime Rajka Noga i Maka Dizdara. Međutim, najveći dio studenata ostaće po strani. Sarajevski časopisi *Izraz*, *Život*, *Odjek* postaju prepuni novih imena koja će kasnije postati poznata. Uglavnom, bilo je to doba procvata kulture, umjetnosti, što znači da je i duhovna klima bila pogodna.

Miloš Jevtić

Kako se desilo, i to smo Vas pitali, da dođete na Fakultet?

Branko Tošović

U školskoj 1975/76. godini raspisan je konkurs za asistenta na Odsjeku za slovenske jezike i književnosti, pa sam konkurisao i bio primljen početkom 1976. godine. U septembru i oktobru te godine desila su se četiri važna događaja: 1. septembra počeo sam da radim na Filozofskom fakultetu; 5. septembra umro je u 85. godini djed Veljko, koga sam posebno volio; 2. oktobra sam se oženio sa Jadrankom Marić, a 12. oktobra otišao sam na odsluženje vojnog roka. Pošto je djed umro neposredno prije vjenčanja, svadba je održana u uskom porodičnom krugu i bila je skromna. Kum na vjenčanju je bio moj drug iz gimnazijskih i studentskih dana Azem Mehonić, a kuma Jadrankina drugarica iz studentskog doma Duška Karadžić (oboje su bili pravnici). Jadranka je prešla kod mene u ujakov stan na Mejtašu, gdje je zajedno sa ujom živjela dok sam bio u armiji.

Armiju sam služio u Šapcu kao običan vojnik vezista. Vojnički život bio je prilično šokantan za mene: došao sam u vojsku u 27. godini, sa mnom su bili mladići od 18, 19 godina, vojnički šabloni su se obrušili sa svih strana. Najteže mi je padalo to što mi je vojska prekinula životnu liniju vezanu za fakultet, postdiplomski studij i tek zasnovanu porodicu. Obuku, koja je trajala sedam mjeseci, završio sam a da nijednom nisam otišao u Sarajevo. U Šapcu su mi starješine bili major Veselinović i poručnik Popović. Prvi je bio blage naravi, suzdržan, ozbiljan, drugi pak oštar, ali pravedan. Poručnik nije dozvoljavao diskusiju, pa kad bih nešto zaustio da kažem prekidao bio me riječima: „Ne filozofiraj, Tošoviću!“ Naravno, tu nikakve filozofije nije bilo, ali je kod njega uvijek bila prisutna asocijacija da dolazim sa Filozofskog fakulteta. Pred kraj obuke (početkom 1977) pročitao sam da je raspisan konkurs za novinara lista Beogradske armijske oblasti *Vojnik*. Odlučio sam da konkurisem, pa sam poslao prijavu sa osnovnim podacima i nekim svojim literarnim tekstovima, pisanim u vojničkim danima. Vrijeme je

prolazilo, ali odgovora nije bilo, pa sam na konkurs već bio zaboravio. Međutim, kada sam se početkom maja vratio sa višenedjeljne straže na Jevremovcu (blizu Šapca), pozvan sam na raport kod poručnika Popovića. Raport kod vojnika nikad nije izazivao pozitivne emocije, pa sam se i ja pitao koji je razlog poziva na razgovor. Jedino što sam iskopao bilo je to da se pred odlazak na stražu proćulo kako sam među onima koji treba da idu u prekomandu na granicu, što je bilo neobično, jer su tamo slali samo loše vojnike. Kad sam se po PS-u predstavio, poručnik je bez uvoda oštro upitao: „Tošoviću, šta si to ti konkurisao?“ U prvi mah nisam shvatio šta pita, pa sam odgovorio da ne znam. Pomislio sam da me šalju u Vojnu gimnaziju da predajem jezike (jer se i o tome šušalo), ali sam tu misao odmah odbacio, jer sa tom školom nisam imao nikakvog kontakta, niti sam slao bilo kakvu prijavu. A on je još oštrije reagovao: „Kako ne znaš kad je stigla naredba Generalštaba za prekomandu u Beograd?“ Tada sam se sjetio konkursa u *Vojniku*, pa sam odgovorio da sam konkurisao za vojnog novinara. Poručnik je istim tonom nastavio: „A ko ti je dao dozvolu da konkuriraš?“ Tu sam se već snašao, rekavši da u uslovima konkursa nije stajalo da moram imati odobrenje pretpostavljenih starješina. Poručnik, koji je očigledno imao svoje planove (vjerovatno je želio da preostali dio vojnog roka ostanem u njegovoj jedinici i pomažem u nastavi) nije imao više šta da kaže, osim da se 16. maja javim u redakciju lista *Vojnik* u Beogradu.

Sticajem okolnosti, iznenada sam se našao u Beogradu, gdje sam proveo preostali dio vojnog roka. U redakciji sam saznao da je bilo oko 400 prijava i da je samo četvoro izabrano: novinar beogradske *Politike* Zejnel Zejneli, fotoreporter zagrebačkog *Starta* Davor (ne sjećam se prezimena), novinar sarajevskih *Naših dana* Vojvodić i ja. Glavni urednik bio je major Stipe Šikavica, prijatan čovjek. On nije bio krut kao neki oficiri iz Šapca (uostalom bila je i sasvim druga vojna struktura); prema meni je imao sasvim drugačiji odnos, odnos glavnog urednika prema saradniku, iako su i dalje važila vojna pravila ponašanja i strogo poštovanje hijerarhijskog sistema. On je stimulisao nešablonski način pisanja (koliko je to, naravno, dozvoljavao vojnički način izražavanja), što je meni odgovaralo, jer sam, uz lektorisanje tekstova, uglavnom pisao reportaže. Tako sam se, zahvaljujući konkursu, ponovo obreo u struci. I ne samo da sam imao priliku da pišem i da se okušam kao lektor, nego sam dobio mogućnost da se bavim naučnim radom. Lektorki rad davao je bogat materijal za analizu. Između ostalog, zapazio sam ortografski problem o kome do tada niko nije pisao. Radilo se o šarenilu u pisanju naziva vojnih oblasti, pa sam o tome objavio kraći rad u vodećem armijskom listu *Front*. Po izlasku iz vojske taj sam rad proširio i pripremio referat za savjetovanje o pravopisnoj problematici u Banjaluci 1978. godine. Drugo, u redakciji sam imao službeničko radno vrijeme od 8 do 15 sati. Za period od 15 do 21 do-

bio sam stalnu propusnicu za izlazak u grad, što je bila najveća vrijednost prelaska u Beograd. To sam, naravno, maksimalno koristio. Tako je nastao dosta neobičan dnevni raspored za jednog običnog vojnika (nisam imao nikakav čin). Prvo bih svratio na jednu od beogradskih pijaca (Kalenićevu ili na Zeleni venac), gdje bih kupio voće, koje sam volio. Na pijaci sam imao interesantne susrete i razgovore sa seljacima, pa sam o tome objavio u *Frontu* jednu reportažu. Poslije toga bih odlazio u Narodnu biblioteku, gdje sam prikupljao građu za magistarski rad, ili bih svratio u čitaonicu blizu Trga Marksa i Engelsa. Tu sam našao kompletne brojeve *Politike* od osnivanja 1904. godine, pa sam počeo da čitam taj interesantan materijal. Tada mi se rodila ideja da provjerim koliko je i šta je *Politika* pisala o jezičkim i lingvističkim problemima. Tokom tih nekoliko mjeseci pročitao sam i zabilježio sve ono što je bilo vezano za jezik, i na bazi skupljenog materijala objavio po izlasku iz armije opširan rad *Jezički prilozi u „Politici“* (nažalost, redakcija sarajevskog *Pregleda* je izostavila najvažniji dio – potpunu bibliografiju *Politikinih* jezičkih priloga). Kao vojni novinar putovao sam po kasarnama, poligonima i pisao reportaže, crtice, zabilješke.

Iz armije sam izašao 7. septembra 1977. godine i ponovo počeo da radim kao asistent. Te i naredne godine potpuno sam se posvetio izradi magistarskog rada. Obimian rad od preko 400 strana predao sam krajem 1977. godine, a odbranio ga u januaru 1978. Rad se toliko svidio prof. Muliću da mi je jedne večeri telefonirao (stanovao sam tada kao podstanar u Travničkoj ulici, kraj Jevrejskog groblja) i predložio da pokrene postupak da se on prizna kao doktorski rad. Prijedlog mi je, naravno, godio, bio je primamljiv, ali sam odgovorio da bi to izazvalo burnu reakciju, da to meni ne treba i da mi neće biti problem napisati i doktorsku disertaciju. Taj moj stav pokazao se kao ispravan mnogo godina kasnije, kada sam učestvovao na konkursima za profesora u Njemačkoj i Austriji i kada su se za priznavanje titule doktora nauka tražili i magistarski rad i doktorska disertacija. Poslije pomenutog razgovora sa prof. Marijom Ančić-Obradović, to je bio drugi slučaj da sam izabrao teže, kompliciranije, ali plodotvornije rješenje. Nažalost, pojavile se i treći slučaj (u Manhajmu).

Miloš Jevtić

Da li ste, odmah posle magistrature, počeli da pripremate doktorat? Da li je to naučno zvanje ubrzalo Vašu nastavničku karijeru?

Branko Tošović

Nakon odbrane magistarskog rada napravio sam kraću pauzu, a onda prešao na pripremu doktorske disertacije. Prijavio sam je godinu kasni-

je, a mentor je opet bio prof. Mulić. Međutim, 25. novembra 1980. on je iznenada umro u 64. godini, pa sam izradu disertacije doveo do kraja bez mentora (kad je rad bio gotov formalno je izabran mentor, jer je to bila zakonska obaveza). Rad sam odbranio u novembru 1982. godine. Nažalost, prof. Mulić nije doživio taj dan. Tih osamdesetih godina smrt se bila okomila na Odsjek za slavistiku. Prvo je umro prof. Rikard Kuzmić, zatim prof. Tatjana Šeremet. U jesen 1979. prof. Marija Ančić-Obradović je slomila nogu i na operacionom stolu umrla. Najmanje se očekivao odlazak Milovana Milinkovića 1988. godine. Dakle, za nepunih devet godina pet je članova Odsjeka sahranjeno na groblju Bare. Ako se doda odlazak Olge Janić u penziju, može se shvatiti u kakvoj se situaciji našao Odsjek. Iako je sve to ubrzalo moje napredovanje iz zvanja asistenta u zvanje docenta, a zatim vanrednog profesora, nisam bio posebno oduševljen, jer je bio prekinut kontinuitet u usavršavanju. Poslije smrti prof. Marije Ančić-Obradović, morao sam iznenada preuzeti nastavu iz morfologije, a nakon smrti prof. Malika Mulića i nastavu stilistike i to u situaciji kada sam pisao doktorsku disertaciju. Osim toga, nestala je mogućnost konsultovanja o nastavnim pitanjima (pogotovo o stilistici koju niko na Odsjeku nije poznao) i o problemima vezanim za doktorsku disertaciju. Obaveze su se povećale i na porodičnom planu, jer se 1978. godine rodio Vladimir, zatim 1980. Sanja, a 1983. Boris. Sve do 1982. bio sam podstanar, a onda sam dobio na privremeno korišćenje jednosoban stan od 39 m² u Ulici bratstva i jedinstva, u kome sam ostao sve do rata 1992. godine. U takvim stambenim uslovima nije se moglo raditi, pa sam gotovo sve knjige prebacio u kabinet 139 na Filozofskom fakultetu i tu pripremao nastavu i doktorsku disertaciju.

Zbog serije smrti na Odsjeku i sasvim nove situacije trebalo je na drugačiji način djelovati. Da bi se poboljšao rad na Odsjeku i podstakla aktivnost svih onih koji se bave slavistikom, kao predsjednik Odsjeka pokrenuo sam tri inicijative: a) osnivanje Sekcije za slovenske jezike i književnosti pri Društvu za strane jezike i književnosti BiH (zbog ideoloških predrasuda i nepotrebnog zaziranja tadašnjeg predsjednika Društva nije bilo govora o osnivanju Slavističkog društva BiH, iako je ono postojalo u Srbiji); b) organizovanje Sarajevskih slavističkih dana (jednom godišnje); c) izdavanje zbornika pod istim naslovom. Sve je to realizovano (za predsjednika Sekcije su mene izabrali, nešto kasnije organizovao sam Prve sarajevske slavističke dane, onda je izašao i zbornik).

Miloš Jevtić

Kako smo rekli u uvodu, u Moskvi ste proveli četiri godine – kao lektor za naš jezik. Kako se prvi duži boravak u Moskvi odrazio na Vaš budući rad? Kako ste se osećali u Moskvi, a kako ste, opet, doživljavali Sovjetski Savez, koji je tada živio svoje poslednje doba?

Godine 1984. Savezni zavod za međunarodnu naučno-tehničku, prosvjetnu i kulturnu saradnju objavio je konkurs za lektora za srpskohrvatski jezik u Moskvi. Prijavio sam se i prošao na republičkom, a zatim i na saveznom nivou. Potom je sovjetska strana dala saglasnost, pa sam u oktobru 1985. godine otputovao u Moskvu. Nekoliko dana prije odlaska održan je Jugoslovenski kongres slavista na Igmanu kod Sarajeva.

U novembru je doputovala u Moskvu moja porodica (mali Boris imao je svega dvije godine, putovanje vozom mu se bilo odužilo, pa je nekoliko puta tražio da izađe, ne shvatajući da su okolo nepregledne snježne ravni). Od Univerziteta smo dobili trosoban stan na sedmom spratu u Olimpijskom selu i tu ostali sve do 1988. godine. MGU je imao na dva sprata osam stanova (četiri trosobna i četiri jednosobna). Na moje spratu stanovao je prof. Skuneveld (koga je kasnije zamijenio američki profesor istorije), profesor filozofije iz DDR-a (zvali smo ga Friedrihom), Milosav Čarkić i ja. Sprat niže živjeli su Japanci, Norvežani i Mađari. Pored njih nalazio se jednosobni stan u kome je predstavnik MGU Marija A. Vasiljeva držala stvari neophodne za ostale stanove.

Godine provedene u Moskvi podudarale su se sa pojavom Mihaila S. Gorbačova i perestrojkom. Promjene do kojih je dolazilo (demokratizacija, glasnost i sl.) primao sam kao znak nečega što je davno trebalo sprovesti. Osjetio sam da promjene zahvataju i jezik, pa sam, koliko mi je poznato, prvi u pismenoj formi upotrijebio izraz „jezik perestrojke“ u radu koji je objavljen 1988. godine u časopisu *Русский язык за рубежом*. U vezi s tim prilogom imao sam nekoliko razgovora sa članovima redakcije. Naime, glavni urednik Ana V. Abramovič pregledala ga je i rekla da će ga objaviti. Koji mjesec kasnije nazvao me je u Olimpijsko selo član redakcije (mislim da je to bila Stepanova) i zamolio da dođem u redakciju na razgovor. Kad sam stigao, objasnili su mi da je rad pregledao „обществовед“ (stručnjak za društvene nauke) i da on ima niz primjedbi. Upoznali su me sa njima i, pošto su bile nevažne za suštinu teksta, prihvatio sam ih. Međutim, na jednu primjedu sam reagovao negativno. Naime, u tekstu sam pored pohvala perestrojci i demokratizaciji jezika istakao sumnju da će sve ići kako treba. To sam izrazio kao mogućnost metastaze perestrojke. Za taj izraz su se uhvatili i glavni urednik i recenzent. Predlagali su da tu konstataciju izbacim. Ja sam, međutim, smatrao da treba da ostane, sa sljedećom motivacijom. Prvo, to je faktički bila jedina kritička opaska, bolje reći sumnja. Drugo, časopis je bio suviše pozitivistički usmjeren (kritike društvenih kretanja uopšte nije bilo), pa sam smatrao da i on mora biti u duhu vremena, odnosno da mora drugačije (tačnije kritičnije) pisati. Pošto se nismo mogli složiti, rekao sam da ne želim da se rad objavi ako se izbacila navedena misao. Na tome smo se rastali. Ma-

lo kasnije moj je tekst dat na još jednu recenziju, Valeriju V. Morkovkinu, koji je rekao da u navedenoj rečenici „нет ничего крамольного“ (nema ničег strašnog) i da predlaže da se objavi bez izmjena. I doista, prilog je izašao sa konstatacijom da u perestrojci može doći do metastaza, što se kasnije faktički i desilo. Pokušavajući da nađem odgovor zašto se u vrijeme velikih promjena redakcija ovog časopisa toliko bojala jedne jedine kritičke primjedbe, došao sam do zaključka da je glavni razlog bio u tome što se tada pojavilo čuveno pismo Nine A. Andrejeve – „Не хочу поступиться принципами“, sa staljinističkim, antireformskim stavovima. Mihail S. Gorbačov se tada nalazio u inostranstvu, pa je to ocijenjeno kao pokušaj državnog udara (ili pripreme za njega). Stoga su vodeće ličnosti sredstava masovnog informisanja ispoljavale veliku opreznost, bojeći se da ne naprave grešku koja ih je mogla stajati službenog položaja.

Miloš Jevtić

Dakle, bili ste, moglo bi se i tako reći, očevidac perestrojke.

Branko Tošović

U Moskvi sam pratio kako perestrojka doživljava vrhunac i kako postepeno gasne, sve više nagovještavajući da će preći u krizu, čak metastazu. Vrhunac perestrojke je bio negdje u vremenu održavanja Kongresa KPSS. Tačnije, to je bio zvjezdani trenutak njenog tvorca Mihaila S. Gorbačova. Baš u to vrijeme dobio sam grip i bio primoran da ostanem u krevetu. Zbog visoke temperature nisam mogao čitati, pa sam po čitav dan i do kasno u noć gledao televiziju. Ona je prenosila tok kongresa. Mihail S. Gorbačov je dugo govorio. Bio je samouvjeren, odlučan. Njega sam prilično shvatao. Mnogi, pak, govornici tako su nastupali da se baš ništa nije moglo razaznati: niti šta žele, niti kakve promjene predlažu. Već tada bilo je vidljivo da se mnogi slažu sa promjenama samo na riječima. Tako će praznoslovlje postati jedno od obilježja jezičkog izraza perestrojke. Tome je dosta doprinio i M. S. Gorbačov, jer ponekad u nastupima nije nalazio mjere: govorio je i govorio. Stoga se nisam iznenadio sljedećem slučaju. Otišao sam da kupim hljeb, međutim, kao što je to bilo uobičajeno u to doba, morao sam stati u poduži red. Ispred mene su bila dva postarija čovjeka. Nisu razgovarali. Međutim, jedan je od njih bez ikakva uvoda rekao: „А Сталин выступал три минуты.“ I začuao. Bila je to aluzija na dugačak Gorbačovljev govor na kongresu. Dakle, i obični ljudi su već tada zapazili da se suviše govori. Tome što je perestrojka prilično metastazirala doprinio je njen inicijator potezima učinjenim na samom početku. Potpuno je neshvatljivo da čovjek od koga se mnogo očekivalo obilje-

ži svoj dolazak i svoje promjene zabranom. Radi se o borbi protiv alkohola, koja je nanijela ogromne štete perestrojci. Pojavile su se „miserne“ svadbe, čak i oni koji su se nalazili u inostranstvu bojali su se da popiju čašicu pića. Najgore je bilo što su moskovske ulice preplavili ogromni redovi za alkohol (tzv. „петли Горбачева“). Nabaviti votku bio je pravi podvig. Milicioneri su zaustavljali inostrana kola bez ikakva razloga, samo da bi dobili flašu pića. Stoga su gotovo svi stranci držali u autu „бутылку“. Ja sam vozio ladu („жигули“) i takođe imao kraj sebe piće. Pored votke bile su velike nestašice pojedinih prehrambenih proizvoda (najviše mesa i voća). Najteže je bilo krajem maja i početkom juna, kad bi prodavnice ostale bez posljednjih zaliha voća i povrća, pa bi jedino rješenje bila kupovina na skupim pijacama. Zimi je najveći problem bilo južno voće. Kad bi se ono pojavilo, formirao bi se dugi red. Jednom sam izašao iz stanice metroa „Юро-западная“ i ugledao red. Bilo je hladno (oko minus 20). Pitao sam šta se prodaje. Odgovoreno mi je: narandže iz Kalifornije. Stao sam u red i nakon sat čekanja žena ispred mene kupila je posljednju narandžu.

Zbog velikih nestašica, uvijek sam se sa putovanja u Jugoslaviju vraćao sa koferima punim hrane. Najčešće sam donosio kobasicu, vegetu, konzerve, slatkiše, voće, ulje (jer se rusko ulje toliko „čulo“ da sve što bi se napravilo na njemu nije se moglo jesti) i dr. Međutim, nije sve uvijek stizalo do djece. Jednom sam u Beogradu uzeo dva-tri kilograma grožđa i banana te sjeo u voz. Pošto sam voće kupio na željezničkoj stanici, nisam ga mogao staviti u kofere, pa sam ga držao u plastičnim vrećama. Na graničnom prelazu Čop ušla je žena carinik i, kad je ugledala blještave bobice grožđa i zlatnožutu boju banana, potpuno se izgubila. Govorila je: „To nemate pravo uvesti“, i ne gledajući me, ne objašnjavajući, ne praveći zapisnik, zgrabila je što je brže mogla voće i isto tako hitro izašla iz kupea i vagona. Nijemo sam posmatrao kako, kao zvjer u šumi, odnosi plijen koji joj nepravedno pripada. Razmišljao sam: sigurno ima djecu željnu hrane. Ali, zar je dotle došlo da se na taj način zadovoljavaju potrebe?

Pošto je u Rusiji već odavno bio izražen problem sa hranom i budući da su redovi postali sastavni dio mentaliteta, a авоська (pletene vrećice za nošenje hrane i sitnih stvari, vrećica koju je stalno trebalo imati sa sobom, jer se nikad nije znalo šta može da se pojavi u prodaji, niti se imala gdje kupiti obična papirna kesica) bila sastavni dio garderobe, trebalo je ublažiti taj problem racionalnom raspodjelom prehrambenih proizvoda. Jedan od izlaza bio je sistem „заказов“. On se sastojao u tome što su određene kategorije stanovništva dobijale mogućnost da se redovno i olakšano snabdijevaju. Tako je i pri samoposluzi u Olimpijskom selu postojao takav odjel. Recimo, ponedjeljkom su penzioneri mogli dobiti deficitarne proizvode (отовариваться), kao što je to bila „гречка“ (pržena heljda), bolje vrste svježije i sušene ribe (кера,

горбуша i dr.), šećer, „срущенка“ (koncentrovano mlijeko), meso i sl., utorkom vojna lica, srijedom invalidi, četvrtkom veterani rata. Postojala je još jedna kategorija – porodice sa troje ili više djece (многодетные семьи). Za to sam slučajno saznao godinu dana po dolasku, pa sam se raspitao da li i ja mogu da koristim usluge Стола заказов, jer je doista bio veliki problem redovno se snabdijevati osnovnim živežnim namirnicama. Iznenadio sam se kada sam saznao da propusnicu treba dobiti u Odjeljenju za kulturu Gagarinskog rejona (Отдел культуры Исполкома Гагаринского райсовета), jer mi nije bilo jasno kakve veze ima kultura sa mesom, ribom ili koncentrovanim mlijekom. Otišao sam u rejonsko odjeljenje i doista dobio 11. novembra 1996. zelenu knjižicu Удостоверение № 36902 многодетной семьи. Od tada sam svake nedjelje išao tamo i nabavljao ono što se nudilo.

Krajem aprila 1986. godine, kad je proljeće već uhvatilo maha, dani bili duži i topliji, snijeg otopio i priroda počela da se budi, pozvao nas je u goste „deda Dime“, kako su djeca zvala Dimitrija Boškova, lektora za makedonski jezik, koji je zajedno sa suprugom Simkom stanovao pored nas u Olimpijskom selu. Dimitrije Boškov je bio veseo i komunikativan čovjek. Djeca su ga stoga voljela. Jednom se sa njim desio ovakav slučaj. Jadranka i ja smo morali nekud da odemo, pa smo zamolili Dimeta da pričuva Borisa, koji je imao 3 godine. Dime se složio i prešao u naš stan. Kad smo se vratili kući i otvorili vrata, iz sobe je izašao Boris i, držeći prst na usnama, rekao: „Psst, deda Dime spava.“ Pogledali smo u sobu i vidjeli Dimeta kako sjedi u fotelji i spava kao u krevetu. Nasmijali smo se i upitali Borisa kako mu je pošlo za rukom da uspava dedu Dimeta.

Dakle, te noći (23. aprila) otišli smo kod Dimeta i zadržali se do duboko u noć. Dime je servirao meze i vino, a zatim je uzeo balalajku i počeo da pjeva i svira. Pravio je jak crni čaj, čaj koji nisam mogao piti (kad bih ga pozvao u goste i skuvao čaj, uvijek bi se vidjelo da njegovom jačinom nije bio zadovoljan). Jadranka mu se pridružila sa gitarom. Sa nama je bio i drugi lektor za srpskohrvatski jezik Milosav Čarkić. Duvao je neki čudan suv vjetar. Kasnije sam se često vraćao na tu noć i taj vjetar.

Dva dana kasnije (26. aprila) gledao sam u 21.00 ruski dnevnik *Время* i sjedio za pisacom mašinom, kada je neko pozvonio. Ušao je prilično usplahiren prof. Skuneveld, poznati američki lingvista, jedan od učenika i nastavljača Romana Jakobsona. Bio je pozvan na jedan semestar na Moskovski univerzitet. Stanovao je na istom spratu. Sa njim je u Moskvu doputovala njegova porodica (žena i troje djece). Upoznali smo se i sprijateljili. Gotovo svako veče vidjeli smo se i vodili lingvističke razgovore (jedan dio objavio sam kasnije u sarajevskom časopisu *Odjek*). Prof. Skuneveld, punačak čovjek šezdesetih godina, imao je originalne poglede, izgledao malo rasejano, što se ispoljavalo i u go-

voru. Dakle, ušao je i zapitao da li sam čuo de se nešto desilo sa nekom ruskom centralom. Odgovorio sam da sam upravo gledao vijesti na televiziji i da su samo javili da je došlo do oštećenja na jednoj atomskoj elektrani (TASS-ova informacija je bila dosta štura i glasila je: došlo je do kvara, oštećen je jedan od atomskih reaktora, preduzimaju se mjere da se eliminišu posljedice havarije, nastradalima se pruža pomoć, obrazovana je vladina komisija). Spomenuto je bilo mjesto, ali nikad nisam čuo za njega, pa ga nisam ni zapamtio. Bio je to Černobilj. Kazao sam prof. Skuneveldu da mislim da nije ništa strašno. Doista sam smatrao da događaj ne zavređuje posebnu pažnju, pa sam želio nastaviti sa radom. Prof. Skuneveld je zamahao glavom i objasnio da je razgovarao sa ljudima iz američke ambasade, koji su rekli da je, prema prvim saznanjima, došlo do ozbiljnog i opasnog kvara, pa su ga upozorili na ozbiljnost situacije.

Miloš Jevtić

Kako ste Vi doživeli černobiljsku dramu? Da li ste, kao i Vaš američki kolega, bili uznemireni? Kako ste te događaje objašnjavali svojoj porodici i prijateljima u Jugoslaviji?

Branko Tošović

Te je večeri počela černobiljska faza boravka u Sovjetskom Savezu. Profesor Skuneveld se nakratko zadržao, jer mu se očigledno žurilo da sazna što više o događaju. Ja sam se malo zamislio, ali ipak nisam smatrao da je situacija ozbiljna. Međutim, počeo sam da pratim program na svim televizijskim kanalima. Naredne emisije na radiju i televiziji nisu donijele ništa novo, samo je ponovljeno da je došlo do havarije na atomskoj centrali u Černobilju. Informacija je bila oskudna i možda baš zbog te škrtosti počela je i kod mene da raste podozrivost. Te večeri uključio sam radio i počeo da tražim strane emisije na ruskom. I to će se nastaviti nekoliko dana. Došlo je do prave konfuzije u glavi: strane stanice, uključujući i Radio Beograd, neprestano su govorile o velikoj ekološkoj katastrofi, a sovjetska sredstva informisanja gotovo da su ćutala. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, ipak su počela da se pojavljuju službena saopštenja; istina, bila su dozirana, kao da su vagana na apotekarskoj vagi i, kako se kasnije ispostavilo, daleka od realnosti.

Došao je Prvi maj, praznik rada. On je obilježen kao da se ništa strašno ne dešava. Mi smo se takođe normalno ponašali. Moj prijatelj Igor Roščahovski, sa kojim sam se upoznao kad sam vodio prvu grupu turista po Jugoslaviji, predložio je da odemo gledati fudbalsku utakmicu na Lenjinovom stadionu u Lužnjikama. Sa nama je pošao i Milosav Čar-

kić. Igorova žena Tanja ostala je sa Jadrankom. Bilo je oblačno i povremeno je padala kiša. Na sam 1. maj televizija je dala specijalni izvještaj iz Kijeva kako bi pokazala da je tamo sve u redu. I doista, kada bi se sudilo po reportaži, moglo se zaključiti da se radi o normalnoj situaciji: u Kijevu sunčan dan, ljudi šetaju po ulicama i parkovima. Reporter je čak uzeo kraću izjavu trudne žene sa dječijim kolicima, koja je mirno izjavila da je sve u redu. Kasnije će biti jasno koliko je sve to bila „noka-3yxa“. Međutim, takvu veliku katastrofu teško je bilo prikriti. Istina se sve više probijala i u Moskvi. Ja sam svako veče slušao Radio Beograd, na razne načine nabavljao jugoslovensku štampu, razgovarao sa ambasadorom. Prof. Skuneveld mi je takođe prenosio informacije iz američkih izvora. Gotovo svaki dan zvao sam rodbinu i bliske u Jugoslaviji. Kad sam se prvi put javio roditeljima, uspaničenim glasom su pitali jesmo li živi. Začudio sam se takvom tonu, ali sam kasnije, kad sam došao u Sarajevo, shvatio o čemu se radi: u Jugoslaviji je o svemu otvoreno govoreno, čak je možda tenzija bila previše potencirana, pa su mnogi, prema onome što sam čuo, bili u pravoj panici. A mi smo u Moskvi mirno živjeli i radili. U početku bio sam skeptičan prema vijestima koje su davale zapadne radio stanice. S druge strane, očito je bilo da se nije moglo i nije smjelo vjerovati sovjetskim sredstvima informisanja, pa sam mislio da je istina negdje u sredini: da, nešto se desilo, ali nije tako strašno kako govore na zapadu i nije tako bezazleno kako se željelo prikazati u Sovjetskom Savezu. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, kazaljka istine sve se više pomjerala ka zapadu. Najbolja potvrda ozbiljnosti situacije bio je poziv iz jugoslovenske ambasade da dovedem djecu kako bi nuklearni stručnjaci iz Vinče na odjeći i obući utvrdili prisustvo radioaktivnosti. Njihovi nalazi bili su, na sreću, negativni. Kad je, najzad, istina izbila na površinu, počele su stizati sa radija i televizije informacije da Moskva nije zahvaćena radioaktivnim oblakom i da ne postoji nikakva opasnost. Mene je tješilo što u vrijeme katastrofe nismo bili na putu, pogotovo ne u području Ukrajine i Bjelorusije i što su dolazila prilično kompetentna uvjeravanja, sve do onog koje mi je prof. Skuneveld prenio: Amerikanci su takođe mjerili radijaciju u Moskvi i nisu bili uznemireni rezultatima. Međutim, ako stižu protivurječne informacije, ne može se nikome vjerovati. Ja sam se, pak, stalno sjećao onog vjetra u noći koju smo gotovo do zore proveli kod „dede Dimeta“. Upravo je tada i došlo do havarije u Černobilju u kojoj je rušenjem konstrukcije 4. reaktora veličine 16-spratnice (koji je bio u pogonu tek 900 dana) izbačeno u vazduh 20 miliona kirija radioaktivnosti (u samom reaktoru ostalo je oko 100-200 tona visokoaktivnog atomskog goriva). Bila je to najveća tehnička katastrofa u istoriji čovječanstva. U zapadnim sredstvima javnog informisanja nazivana je globalnom katastrofom. Černobiljski oblak radioaktivnosti nekoliko puta je obletio Zemlju. Da li je vjetar, koji nikad do tada, ni kasnije, nisam u Moskvi doživio, bio izazvan eksplozijom ili nečim drugim – ni danas mi nije jasno.

Čutanje i neobavještanje javnosti neki su kasnije, ne bez razloga, okvalifikovali kao genocid nad sopstvenim narodom. Doista se radilo o prevari i vlastitog naroda i svjetske javnosti. Najgore je ipak bilo to što je stravična istina skrivana od naroda. Stanovništvo SSSR-a je upoznato o eksploziji sa zakašnjenjem od dva dana. Tačnije, žitelji velike države su posljednji u svijetu saznali za katastrofu (havarija se desila 24. aprila, a tek 26. aprila pojavila se prva informacija), bez obzira na to što je u to vrijeme bila proglašena „glasnost“. Ali razlika između „glasnosti“ i slobode javnog informisanja bila je ogromna. Recimo, kad je došlo do katastrofe i kada je zaražena ogromna površina SSSR-a, specijalna komisija Politbiroa CK KPSS je donijela apsurdnu odluku o tome da se meso iz Černobilja može koristiti ako se opere vodom. U informacijama je zona radijacije bila svedena na svega 30 kilometara. Čak se i Ministarstvo zdravstva bilo uključilo u proces svjesnog dezinformisanja javnosti, pa je, između ostalog, dizalo dozvoljeni nivo radijacije na nivo veći od normalnog i po deset-dvadeset puta. Tadašnji član Politbiroa Nikolaj I. Riškov je to objašnjavao činjenicom da ni članovi najvišeg rukovodstva nisu znali šta se zaista desilo i dešava, pa su stoga bili oprezni. Ta opreznost je i kasnije ostala prisutna, o čemu svjedoči činjenica da je sam Riškov devedesetih godina predao u Centralni partijski arhiv nekoliko paketa koji su povezani sa Černobiljem i koje je „засекретил“ na 20 godina. Godine 1986. perestrojka je bila još u začetku, riječ „glasnost“ se slabo probijala, iako je zvanično bila proglašena. Informisanje je faktički bilo kao i prije. Politbiro je izdavao direktive o načinu kako osvijetljavati situaciju u Černobilju.

Posljedice katastrofe bile su ogromne. Radioaktivnošću je bila zahvaćena polovina Ukrajine, na kojoj je živjelo oko tri miliona ljudi. Svaki peti stanovnik Bjelorusije i svaki deseti stanovnik Ukrajine imao je vidljive posljedice havarije. Cijena likvidacije samo na teritoriji Ukrajine, Bjelorusije i Ukrajine iznosila je oko 300 milijardi dolara. Tri i po miliona građana Rusije nastradalo je na ovaj ili onaj način, više od 300.000 ljudi koji su učestvovali u likvidaciji imali su posljedice. Od opekotina, raka, leukemije do 1996. umrlo je oko 8.000 učesnika likvidacije katastrofe. Ostalo je 30.000 invalida od kojih je više od 5.000 već nakon šest-sedam godina podleglo. Prije Černobilja u Bjelorusiji se gotovo nije znalo za rak štitne žlijezde, a za 10 godina nakon havarije broj je oboljelih uvećan čak 200 puta. U Ukrajini je tri puta povećan broj oboljelih od iste bolesti i za tri četvrtine broj onih koji su dobili infarkt. U černobiljskoj zoni je zabilježen „стремительный рост“ tuberkuloze. Više od 80% stanovnika te zone bilo je zahvaćeno depresijom. Velik broj „likvidatora“ katastrofe je, nakon havarije, u očaju nju izvršilo samoubistvo. Oko 30% se propilo. Stoga su u Bjelorusiji poredili broj černobiljskih žrtava sa brojem nastradalih u Drugom svjetskom ratu.

Situacija sa zagađenim zemljištem bila je takođe katastrofalna. Oko 60.000 kilometara Rusije bilo je zahvaćeno radioaktivnošću. Teritorija kontaminirana cezijem obuhvatala je 160.000 km²; na njoj je živjelo više od 3 miliona ljudi, od toga 600.000 djeca. Oko 310 km² plodnog zemljišta eksplozija je pretvorila u neupotrebljivu površinu.

O Černobilju govorim opširnije, jer se taj događaj desio nepunih pola godine nakon mog dolaska u Rusiju. Od tada svaki moj dolazak biće obilježen nekim interesantnim, neobičnim događajem. Tačnije, u vrijeme gotovo svih važnijih događaja, posebno kriznih, koji su se do današnjeg dana desili u Rusiji, nalazio sam se u Moskvi: perestrojka, GKČP, oktobar 1994, 17. avgust 1998, terorizam (ubistvo Vladislava Listjeva, eksplozije u trolejbusima, na ulicama i u prostorijama). Jedino nisam bio kad je umro Leonid I. Brežnjev, ali i tada je trebalo da se nađem u SSSR-u. Naime, dan prije njegove smrti bio je predviđen odlazak sa delegacijom Sarajeva i BiH u Azerbejdžan, ali je posjeta odložena zbog Brežnjevljeve smrti. Kad je umro Jurij V. Andropov, za vrijeme Olimpijade u Sarajevu, otišao sam, kao prevodilac, sa Brankom Mikulićem da sovjetskoj delegaciji izrazim saučešće.

Drugi razlog je u tome što je Černobilj ostao duboko u meni, tako duboko da sam po povratku u Sarajevo 1991. godine na prvi „černobiljski impuls“ (ili sindrom, ako hoćete) reagovao. On je došao od Duška Tomića koji je predložio da osnujemo Dječiju ambasadu, koja bi pomagala djeci čitavog svijeta i da prva akcija bude jednomjesečni oporavak černobiljske djece kod nas (što smo kasnije i realizovali). Ali, niko nije mogao ni slutiti da će ne manja katastrofa zahvatiti i djecu Sarajeva i mnogih drugih gradova. Zbog toga mi se čini da su kataklizme čiji sam kasnije bio sudionik počele one noći između 23. i 24. avgusta 1986. godine.

Tokom četvorogodišnjeg boravka u Moskvi imao sam dva duža putovanja. Jedno je bilo u Kinu (dvije nedjelje krajem aprila 1989. zajedno sa porodicom) pred sam dolazak Mihaila S. Gorbačova u Peking. Glavni grad Kine je za Evropejca neobičan. Posebno – Kineski zid i Zabranjeni grad. Ali, jedno osjećanje mi se posebno urezalo u sjećanje. Izašli smo iz robne kuće u kojoj se prodavala svila. Sa sobom sam imao video kameru (kojom sam stalno snimao), pa sam htio da malo prođem pješke pekinškom centralnom ulicom i da ponešto zabilježim kamerom. Odjednom sam uletio u pravu bujicu ljudi – oni su širokim trotirom u talasima dolazili i prolazili pored mene. Bili su to obični prolaznici, ljudi koji su izašli u šetnju ili da nešto kupe. Ali, toliko ih je bilo da sam se osjećao kao da se nalazim u mravinjaku. Nigdje do tada nije prilazilo i prilazilo toliko ljudi, niti ih je istovremeno išlo u suprotnom pravcu. Utisak su pojačavali biciklisti koji su u valovima promicali.

Drugo je bilo kružno putovanje po Sredozemlju (takođe sa porodicom). Otputovali smo avionom u Odesu, a odatle krenuli luksuznim

brodem *Dmitrij Šostakovič* za Istambul, Napulj, Đenovu, Barselonu, Tunis i Atinu. Noću se putovalo, a danju boravilo u nekom od sredozemnih zemalja i gradova. Bilo je ljeto, pa su i vrućine bile velike. Akropolj u Atini smo posjetili na temperaturi višoj od 40 stepeni.

Miloš Jevtić

Kako ste Vi proveli te moskovske godine? Da li se porodica navikla na ruske uslove života? Da li ste se sretali samo sa ruskim kolegama ili su se svi iz tadašnje Jugoslavije posebno okupljali?

Branko Tošović

U Rusiju sam doputovao kad je perestrojka uzimala maha, a vratio se iz nje kada je Gorbačov silazio sa političke scene. Porodica i ja smo boravak u Moskvi doživjeli na poseban način.

U Olimpijskom selu Sanja je pošla u prvi razred osnovne škole. Svečanost je bila simpatična. Prvačići su se postrojili ispred škole, a zatim se začuo первый звонок (prvo zvonce). Tog toplog 1. septembra 1996. godine kćerka je obukla tamnu školsku uniformu, u kosu stavila veliku bijelu mašnu i sa ogromnim buketom cvijeća (običaj je bio da svaki učenik, u znak pažnje, dariva učiteljici buket) uputila se u školu. Pratio sam je sa balkona: išla je ponosno hitrim koracima. Buket je bio dugačak i težak, pa ga je stavila na desno rame. Sa sedmog sprata izgledala je sićušno, a buket je dobijao mnogo veće razmjere, pa se činilo kao da nosi neku čudnu lopatu. Pošto je pošla u prvi razred prije vremena (sa šest godina), školu u početku nije ozbiljno shvatala. Kad bismo je tih prvih dana upitali kakvu je ocjenu dobila, odgovorila bi: „Sad ćemo da vidimo“, i uzimala „Дневник“ u koji su zapisivane ocjene i domaći zadaci. Tih se dana prilično umarala, pa bi, kad bi došla kući, odmah zaspala. Jednom se zaključala i tako tvrdo spavala da nije čula ni dugotrajnu zvonjavu, ni zvuk telefona, pa je Marija Andrejevna morala obiti vrata. Na kraju školske godine Sanja je imala vrlo dobar uspjeh. Kad je donijela ocjene, kazala je da je učiteljica dijelila neke „diplome“, ali njoj „не хватило“. Nasmijali smo se i objasnili da se ne radi o tome da nije bilo dovoljno diploma, nego da su nagrađeni samo najbolji učenici.

Kad su došla u Moskvu, djeca gotovo da nisu znala ruski, iako su im oba roditelja predavala taj jezik. U početku sam im pripremao rječnik najfrekventnije leksike, međutim oni su se ubrzo „otkačili“ i sa drugom djecom počeli sve više komunicirati. Te jeseni 1985. godine Boris i Sanja su pošli u obdanište, a Vladimir je nastavio prvi razred započeti u Sarajevu. Boris je imao dvije godine i nije želio da ide u obdanište. Međutim, postepeno se bio navikao, pa je svaki radni dan ostajao od 8 do 18

sati. U početku ništa nije razumio, a onda se počeo uklapati u okolinu. Tih prvih dana, kad bi došao kući, sa njim bih nastavio da govorim ruski, jer sam mislio da će i na taj način brže ovladati jezikom nove sredine. Međutim, nailazio sam na otpor riječima: „Tata, nemoj tako (= govoriti), nisi učiteljica.“ Boris nije shvatao da je jezik u obdaništu drugi jezik u odnosu na onaj koji se govori kod kuće, on je samo razumio da postoji razlika između onoga kako se komunicira u obdaništu i u porodici. Zimi bi bilo dosta hladno, pa bi Boris oblačio „skafander“ i ličio na neobičnu debelu lutkicu. Jednom je bila velika studen i duvao je snažan vjetar. Ispred zgrade bila je zavjetrina. Međutim, kad smo izašli, naletjeli smo na uragan koji je iznenadio i mene i Borisa. Da ga nisam držao za ruku, odletio bi nekoliko metara. Vjetar je nanosio snijeg i tako snažno i neobično zapljusnuo Borisa da je počeo gubiti dah. Brzo sam ga podigao i uvukao u svoju vindjaknu. U vrijeme Borisova boravka u obdaništu nekoliko puta bio je proglašen „karantin“ (djeca nisu išla u obdanište, jer bi se pojavila ova ili ona bolest, počev od bezazlenih infekcija do opasnih oboljenja, kao što su šarlah i dizenterija). Međutim, za divno čudo, Boris za te četiri godine nije više od sedam-osam dana izostao iz obdaništa. U njemu je već nakon pola godine stekao velikog druga – Švigina. Jednom sam došao po Borisa i počeo da mu pomazem da se obuče. Švigin mi je prišao i rekao: „А знаете, что я также из Югославии?“ Upitao sam: „А из какого города?“ Odgovorio je: „Не знаю.“ Nasmijao sam se i shvatio da Boris dobro populariše domovinu. On je već nakon pola godine normalno govorio ruski. Jednom je bio nešto ljut na mene, pa mi je rekao: „Папа, я тебе брошу на помойку!“ Stao sam začuđeno, ali sam se samo nasmijao, jer je bilo jasno da, kroz igru i potpuno nesvjesno, ulazi u dubinu jezika koji samo pola godine ranije uopšte nije znao. U tom prvom periodu, kada nije dobro govorio ruski, Boris je u dječijim ratnim igrama obično dobijao zadatak da bude Nijemac (kao stranac), što se njemu nije baš sviđalo. Posljednju, četvrtu godinu vozio sam ga svaki radni dan sa Kuzuzovskog prospekta u Olimpijsko selo i uveče ga uzimao. Tada je Jadranka radila po čitav dan u Predstavništvu Privredne komore Jugoslavije, pa sam preuzeo na sebe obavezu da Borisa ujutro odvozim, a uveče vraćam. Na sreću, imali smo dvojica kola, pa nije bilo problema sa prevozom.

Vladimir se bio dobro uklopio u sredinu. U početku je bio suzdržan, a onda je počeo da izlazi na каток (klizalište) na kome je sa svojim vršnjacima igrao hokej. Upoznao se sa malim Vasjom, pjegavim i ričokosim dječakom sa kojim se i sada povremeno sastaje i dopisuje. Sa njim se skijao, uveče susretao kod nas ili kod njega. Vladimir je već od tih godina pokazivao crte karaktera koje će kasnije razvijati: volio je da čita (pri čemu bi se potpuno isključio), bio je suzdržan i prilično ozbiljan.

Djeca su nakon dvije godine naučila jezik tako da su u kući između sebe govorila ruski (jednom sam kamerom zabilježio slučaj kada se pre-

piru između sebe na ruskom jeziku). Međutim, uticaj stranog jezika na maternji nije se mogao izbjeći, pa je interferencija sve više dolazila do izražaja. Protiv nje se nisam borio, jer sam smatrao da je bolje da se ne miješam i, možda, poremetim brže usvajanje jezika sredine. Ta interferencija se kasnije iskomplikovala pojavom i trećeg jezika – njemačkog.

U periodu od 1985. do 1988. stan u Olimpijskom selu bio je mjesto okupljanja onih koji su na ovaj ili onaj način bili vezani za jezik i lingvistiku. Tada se u Jugoslaviji još uvijek dobro živjelo i u Moskvu često dolazilo. Najčešće su to bili profesori iz Beograda (na primjer, prof. Bogoljub Stanković, prof. Predrag Piper), iz Skoplja (Maksim Karanfilovski, koji je kasnije radio kao lektor za makedonski jezik), poznanici i prijatelji iz Beograda (Dragiša Živković), nastavnici ruskog jezika koji su dolazili na stručno usavršavanje (Radomir Lončarević, Milutin Vuković, Savić Jovanović, Dragiša Elez), studenti ruskog jezika (Safet Kešo). Bilo ih je i iz drugih zemalja, recimo, prof. Josip Matešić. Sa njim sam se upoznao na Kongresu MAPRJAL-a u Budimpešti 1986. na koji sam otputovao kao predstavnik Jugoslavije u Generalnoj asambleji. Bio je neposredan i prijatan u komunikaciji. Kad su nam pokazivali Parlament, izbilo je iz njega slavonsko porijeklo: vodič je ponosno ukazivao na divne prostorije obložene drvetom, a prof. Matešić mi je tiho dobacio da su sve to dovukli iz njegove Slavonije. Prof. Bečkog univerziteta Josip Ham se takođe jednom našao kod nas (sa njim sam se upoznao tokom višegodišnjih ljetovanja na ostrvu Lopud kod Dubrovnika, gdje je imao kuću i ljeti provodio veliki dio vremena). Od te posjete ostala je slika na kojoj drži malog Borisa u krilu. Boris i ja smo ga ispratili na taksu na Mičurinskom prospektu. Koji mjesec kasnije iznenada je umro u Beču. Naravno, česti su bili i ruski gosti, na primjer, Igor F. Roščahovski sa suprugom Tanjom, Valerij V. Morkovkin sa Jelenom Maksimovnom, Vladimir P. Gutkov, Valentina N. Zenčuk, Irina J. Ivanova i dr. U posjetama su bile i kolege iz Bugarske, Poljske i drugih zemalja, Jadranske kolege sa posla (Petar Mijović, Mile Kubura), Jugosloveni na privremenom radu u Moskvi (Mirko Latinović sa suprugom, Miomir Bidžovski, Petar Kalaba). Međutim, najčešći gost bila je skromna, nenametljiva, suzdržana i prijatna Marija Andrejevna Vasiljeva, koju su djeca tako zavaljela da su je primala za rođenu bakicu. Oko djece ona je prilično pomagala. S naše strane nastojali smo da joj olakšamo nabavku hrane i deficitarne robe.

U Moskvi sam se postepeno upoznavao sa vodećim ruskim lingvistima i ulazio u njihov krug. Bilo je to vrijeme kontaktiranja i druženja sa nizom naučnika od kojih bih spomenuo samo neke.

Sa Valerijem V. Morkovkinom, rukovodiocem Sektora za leksikografiju Instituta za ruski jezik A. S. Puškin, upoznao sam se na sljedeći način. Kad sam početkom osamdesetih godina došao na mjesec dana u

Moskvu radi pripreme doktorske disertacije, otišao sam u Institut za ruski jezik A. S. Puškin. Htio sam razgovarati sa Olgom Danilovnom Mitrofanovom, koja je odbranila doktorsku disertaciju o naučnom stilu, što je za mene bilo interesantno. Do tog razgovora nije došlo, iako je bio zakazan, jer je Olga Danilovna bila zauzeta. Pošto sam imao dosta vremena na raspolaganju, htio sam se upoznati sa Institutom. Razgledao sam sve njegove dijelove, pročitao informacije na oglasnim tablama, otišao u biblioteku i pokušao na jedna vrata – na kabinet Valerija Venijanimoviča. Od svih imena u Institutu koja su bila ispisana na vratima pojedinih kabineta, on me je posebno zainteresovao, jer sam bio upoznat sa njegovim leksikografskim radovima (značajnim i temeljnim rječnicima ruskog jezika). Kad sam ušao, Valerij Venijanimovič je sjedio u polumraku sa upaljenom stonom lampom na stolu. Taj polumrak, svjetlo lampe i ridokosa brada Valerija Venijanimoviča stvarali su akademsku atmosferu. Valerij Venijanimovič me je ljubazno primio. Kada sam 1985. godine došao u Moskvu, ponovo sam otišao kod Valerija Venijanimoviča. Sredinom mog boravka (1988. godine) predložio sam izdavačkoj kući *Ruski jezik* da objavi *Rusko-srpskohrvatski tematski rječnik*. Napravio sam ponudu sa probnim materijalom. Kad sam predao prijedlog, rečeno mi je da oni moraju imati ocjenu kompetentnog stručnjaka za tu oblast. Odmah su spomenuli Valerija Venijanimoviča, ali sa jednim upozorenjem: da je strog u ocjeni i da su gotovo sve recenzije koje je do sada uradio za izdavačku kuću bile prilično kritičke. Ja sam se, ipak, složio da on bude recenzent. Valerij Venijanimovič je dobio materijal i onda smo se sastali radi analize. Imao je primjedbi, ali je smatrao da koncept može proći. Nakon dužeg razgovora predložio sam mu koautorstvo, na šta je pristao. Napravili smo novu koncepciju i uradili probne članke, te nakon izvjesnog vremena, 15. avgusta 1989. potpisali ugovor sa izdavačkom kućom *Ruski jezik*. Rječnik je trebalo uraditi za pet godina (70 autorskih tabaka, 25.000 riječi) i predati ga 1993. u kompjuterskoj verziji (to je bio prvi ugovor ove izdavačke kuće koji je predviđao korišćenje kompjutera). Vratio sam se 1989. u Sarajevo i počeo da radim na rječniku. Međutim, poslije raspada SSSR-a *Ruski jezik* je zapao u finansijsku krizu, pa je Redakcija slovenskih jezika ukinuta, čime su anulirani svi do tada sklopljeni ugovori. Osim toga, materijal koji je pripreman dvije godine, i koga je već bilo prilično, nestaće u ratu 1992. godine.

Kada sam vidio da se sa Valerijem Venijanimovičem može lijepo sarađivati, predložio sam mu da uradimo *Bazni rusko-srpskohrvatski rječnik* na osnovu materijala koji je njegov sektor imao. Pošto se radilo o obimnom poslu, i u želji da saradnju proširim na Odsjek za slovenske jezike i književnosti, kako bi i kolege sa Odsjeka imale koristi od mog boravka u Rusiji i mojih kontakata sa vodećim ruskim lingvistima, inicirao sam sklapanje ugovora između Instituta za ruski jezik A. S. Pu-

Ugovor je bio potpisan 12. septembra 1988. u Sarajevu i 20. septembra u Moskvi. Bio sam obradio velik dio rječnika, ali je došao rat u kome je nestao i taj materijal. Tokom izrade *Baznog rječnika* doživio sam i razočarenje u neke članove Odsjeka (tim projektom otkrivao sam perspektive kolegama, koji su tako izlazili na međunarodnu scenu, mogli svake godine da odlaze u Rusiju itd., a oni su počeli nekorektno da se ponašaju), tako da sam početkom jeseni 1991. godine napisao pismo Fakultetu u kome sam ga obavijestio da se povlačim iz tog projekta. Materijal koji sam sâm obradio mislio sam da iskoristim za jednu drugu vrstu rječnika. Ali, rat je činio svoje.

Za vrijeme boravka u Moskvi započeo sam projekat izrade *Leksikona sovjetskih jugoslavista*. Sakupio sam adrese svih ustanova u SSSR-u u kojima su radili sovjetski jugoslavisti i svima njima poimenično poslao ankete sa molbom da ih popune i da, po mogućnosti, pošalju radove koje imaju. Odziv je bio prilično dobar. Pred kraj boravka u Moskvi imao sam 90% potrebnog materijala, koji sam zatim, tokom 1990. i 1991. godine, unio u kompjuter. Namjeravao sam da 1992. godine predam leksikon u štampu, međutim, ta će godina donijeti nešto drugo: ratni vihor i gubitak godinama prikupljane građe.

U Moskvi sam se dosta družio sa Milosavom Čarkićem. Bio je takođe lektor na Moskovskom univerzitetu i stanovao sa suprugom Višnjom i kćerkom Jelenom odmah do nas. Došao je godinu dana prije mene i spremao se da piše doktorsku disertaciju. Pred odlazak u Moskvu izabrao je temu *Jezik i stil Branka Miljkovića* kod prof. dr Radoja Simića. Kad je stigao u Moskvu, počeo je da iščitava literaturu, pa je došao do zaključka da je tema preopširna, da zadire u sve jezičke nivoe, teoriju stiha, versifikaciju. Zato se u pismenoj formi obratio mentoru i predložio da podnese zahtjev Vijeću Filološkog fakulteta za suženje teme: da se ispod već usvojenog naslova stavi podnaslov „fonetsko-fonološki aspekt“. Preciziranjem je želio dobiti mogućnost da izvrši dublju i sveobuhvatniju analizu, jer bi predašnji naslov tražio da površno dotakne sve jezičke nivoe, da ostane u okvirima njihovog opisa i prostih konstatacija. Mentor se složio, ali je dodao da nije potrebno dirati u već prihvaćeni naslov. Milosav Čarkić je počeo intenzivno raditi na disertaciji. Kad je odlazio iz Moskve (1987), ona je već bila gotova. Naslov je, na insistiranje mentora, ostao nepromijenjen, ali je analizi bio podvrgnut samo fonetsko-fonološki nivo jezika. Pročitao sam tekst disertacije i došao do zaključka da je rad dobar, ali da ima niz stvari koje u sadržaju i stilu treba popraviti, doraditi, promijeniti, prije svega naslov. Vijeće Filološkog fakulteta odredilo je komisiju za ocjenu disertacije u sastavu prof. dr Radoje Simić, prof. dr Živojin Stanojčić i prof. dr Ljubomir Popović. Ona je pročitala rad i napisala pozitivan izvještaj sa zaključkom da se kandidat pozove na odbranu. Međutim, iznenada se stvari počinju komplikovati. Prof. dr Marjan Mladenov istu-

pa sa prijedlogom da se komisija za odbranu proširi sa dva člana i da u nju uđu prof. dr Svetozar Petrović i prof. dr Miloš I. Bandić, što je i prihvaćeno. Nakon čitanja rukopisa, prof. dr Svetozar Petrović je počeo da osporava rad, zamjerajući, u prvom redu, da naslov i sadržaj nisu u skladu. Ubrzo potom, dekan Filološkog fakulteta prof. dr Nikša Stipčević saziva sastanak članova komisije (njih pet), na kome se iznosi prijedlog da kandidat povuče disertaciju. Mr Milosav Čarkić je bio pozvan kod dekana na razgovor, gdje su mu iznesene dvije mogućnosti: (1) ili da povuče doktorat bez obrazloženja ili (2) da izađe na odbranu i da bude negativno ocijenjen. Prvu sugestiju Milosav Čarkić nije prihvatio. On je čvrsto odlučio da ide do kraja. Smatrao je da je žalosno što su članovi komisije potpisali pozitivan referat, a sada povlače potpis. Kasnije je pričao da je u dva-tri razgovora sa dekanom predlagao da se rukopis dadne na čitanje prof. dr Novici Petkoviću (koji je tada radio u Institutu za književnost) ili prof. dr Krunoslavu Pranjiću iz Zagreba, pa ako jedan od njih iznese mišljenje da disertacija nije dobra, bio je spreman da je povuče bez obrazloženja. Imao je i razgovor sa prof. dr Milošem I. Bandićem, koji je rekao da mu je žao što je do svega došlo i savjetovao da bude pomirljiv i strpljiv, jer je to bilo vrijeme „kada su se tražile glave“. Uprkos svemu, Milosav Čarkić nije htio promijeniti odluku i svjesno je išao na poraz. Odbrana je održana 20. januara 1988. godine i trajala je oko šest sati. Tri člana komisije bila su protiv da se disertacija ocijeni pozitivno, jedan je bio za i jedan suzdržan. Tako Milosav Čarkić nije odbranio doktorat. Kad sam došao u Beograd, ispričao je kako se sve završilo. Čim je saznao rezultat, pošao je ka izlazu iz Fakulteta. U holu mu je prišao jedan profesor i rekao: „Ovo je staljinistički proces pod kraj dvadesetog veka.“ Zatim mu je drugi nešto slično dodao. Na kraju je jedna novinarka kazala: „Nemojte da budete tužni i razočarani. Setite se Vuka Karadžića, šta su sve njemu činili. Ko su oni danas i šta znače za našu kulturu, a ko je Vuk Karadžić? Ovo što sam slušala bio je pokušaj da se ubije jedan talenat, a možda i čovek.“ Mr Milosav Čarkić je bio od tvrd materijala, pa se nije predao, nije pao duhom. Još u Moskvi bio sam uvjeren da je disertacija zasluživala pozitivnu ocjenu i da je mr Milosavu Čarkiću učinjena nepravda. Stoga sam nastojao da ga, koliko je bilo moguće, podržim. Predložio sam da napiše novu disertaciju i da je odbrani u Sarajevu. On je smogao snage da pristane na to i da pripremi još jedan doktorat. Komisija u sastavu prof. dr Branko Tošović, prof. dr Novica Petković i prof. dr Miloš Okuka dala je u januaru 1991. godine pozitivno mišljenje o njegovom radu *Glasovna struktura stiha (na materijalu srpskih neosimbolista)*, pa je bio proglašen za doktora lingvističkih nauka. Ali, dr Milosav Čarkić nije stao na tome. Nastavio je da se sve intenzivnije bavi naukom, da objavljuje (između ostalog, napisao je i dvije knjige), učestvuje na naučnim skupovima. Postao je poznat u međunarodnim krugovima. Tako se završilo jedno teško razdoblje njego-

va života. Za probleme i komplikacije o kojima je bilo riječi dobrim dijelom bio je i sam kriv, što je ponekad znao priznati. U dugom kontaktu tokom boravka u Moskvi došao sam do zaključka da je Milosav Čarkić pošten, radan i nesebičan čovjek, ali da se ne zna uvijek postaviti kako treba. Nije bio diplomata – na sve ono što mu se ne bi sviđalo znao je reagovati, ponekad i suviše oštro, grubo. Nije se ustručavao i najvećim autoritetima reći ono što misli i što drugi nikad ne bi kazali. Stoga je u sredini u kojoj je živio i radio često dolazio u konflikt. Tome je dosta doprinijela i okolina koja ga nije shvatala.

Miloš Jevtić

Šta ste uradili u tim moskovskim godinama na naučnom polju?

Branko Tošović

Školske 1987/1988. pripremao sam objavljivanje *Ruske gramatike u poređenju sa srpskohrvatskim i Funkcionalnih stilova* (obje knjige su izašle u Sarajevu 1988. godine). Prva je velikim dijelom već bila gotova u Sarajevu, drugu sam dovršavao u Moskvi. Njeno drugo poglavlje, *Stil kao informacija*, potpuno sam bio pripremio u Moskvi. Materijal sam prikupljao u Lenjinovoj biblioteci, a zatim kod kuće pisao. Tada sam učvrstio jednu naviku koju sam stekao tokom tog boravka u Rusiji – pijeње čaja. Prije dolaska u Moskvu čaj sam, kao i većina Jugoslovena, pio samo kad sam bio bolestan. Međutim, po dolasku u Moskvu, pod uticajem sredine i nestašica (teško je bilo nabaviti dobar sok, bilo je napretek problema sa kupovinom kvalitetne kafe, koja, s druge strane, još od studentskih dana nije izazivala potreban efekat, već me je, naprotiv, ponekad uspavljivala) sve sam više prelazio na čaj. Tome je umnogome doprinijelo to što sam primijetio da čaj jača bodrost, smanjuje napetost i uopšte pozitivno djeluje. Tako se te školske godine učvrstila sljedeća navika: ustajao bih oko 8 sati, pravio čaj (заварку), sjedao za pisači sto, čitao, pripremao nastavu, pisao članke, prevodio. Pio bih polako, tako da bi mali čajnik bio dovoljan za jedno prijepodne. Uveče bi se isto ponovilo. Uz šoljicu čaja ostajao bih ponekad do dugo u noć. U zimsko vrijeme, kada bi ukućani zaspali, šumovi u zgradi utihli, čaj bi davao snagu za rad, a snijeg, koji bi presijecao svjetla iz stana, navodio bi na raznorazne misli. U takvim noćima rad je pratio muzika sa radija ili kaseta. Ona je znala buditi sjećanja na prošlost, Sarajevo, rodbinu, prijatelje, poznanike.

Četvrtu školsku godinu nisam proveo na Univerzitetu, jer Filozofski fakultet, „zahvaljujući“ kolegama sa Fakulteta, nije dao saglasnost da ostanem i 1988/89 na MGU, ne razmišljajući o posljedicama (s druge

strane, jedan član Odsjeka za orijentalistiku mogao je godinama produžavati boravak u Parizu). Pozvao sam se na zakon (supruga je radila kao prevodilac u Predstavništvu Privredne komore Jugoslavije u Moskvi) i primorao Fakultet da dadne neplaćeno odsustvo sa mirovanjem radnog staža. Bosna i Hercegovina je izgubila mjesto lektora (došao je novi nastavnik iz Beograda), a Filozofski fakultet nije dobio baš ništa. Nepromišljena odluka Fakulteta je dovela i do toga da sam morao napustiti stan u Olimpijskom selu, djeca su promijenila školu, a Borisa sam više od pola sata morao voziti svako jutro u staro obdanište. Od Predstavništva Privredne komore supruga je dobila jednosoban stan na Kutuzovskom prospektu (preko puta hotela Ukrajina) u diplomatskom kvartu. Tu školsku godinu sam iskoristio za rad u Lenjinovoj biblioteci.

Dnevni raspored je bio ustaljen: odveo bih kolima Borisa u Olimpijsko selo u obdanište, vratio se kući, napravio čaj i radio. Zatim bih otišao u biblioteku, negdje ručao (kod kuće, u restoranu KTB ili u biblioteci), a oko 18 sati uzimao bih Borisa. U slobodno vrijeme sam šetao i čitao. Zimi bih se skijao. Pored Olimpijskog sela bio je širok prostor za rekreaciju (skijanje, trčanje i sl.), pa sam izlazio napolje kad god sam mogao.

Ta 1988. godina je donijela nešto novo – rad na kompjuteru. U aprilu sam otišao avionom u Zapadni Berlin i nabavio originalni IBM PS-2 sa tada „fantastičnih“ 20 megabajta, štampač IBM-Proprietary i IBM kolor monitor. Osnovni problem je bio – njemačka carina. Naime, bio je na snazi embargo na isporuku kompjuterske tehnike Sovjetskom Savezu i da su carinici kontrolisali autobus u kome sam prešao granicu između Zapadnog i Istočnog Berlina, ostao bih bez kupljene robe. A ona je bila skupa (oko 9.300 DM). Stoga, kada sam stigao na Šeremetjevo, ruski carinici su gledali široko otvorenih očiju kutije na kojima je velikim slovima pisalo IBM, pa su me odmah izdvojili iz kolone i obavili detaljan carinski pregled. Čim sam stigao u Olimpijsko selo, poveo sam prema uputstvima dijelove, te uključio kompjuter. Međutim, dalje nije išlo ono najvažnije – pisanje na kompjuteru, zbog čega sam ga i kupio. Kad sam računar nabavio, mislio sam da su u njemu svi potrebni programi, da ga treba samo uključiti, naći određeni program i raditi. Međutim, jedino što sam našao bio je Bejzik, u koji sam ulazio i izlazio bez ikakvog rezultata. Pored mene je stajao mali Vladimir (10 godina), koji ništa nije znao i koji mi je, uprkos tome, htio pomoći (on će kasnije, preko moga ramena, gledajući šta radim, naučiti da se služi kompjuterom). Zatim je došao savjetnik za kulturu u jugoslovenskoj ambasadi Miomir Bidžovski, koji je, kao i ja, laički pokušavao da pomogne, ali bez uspjeha. Onda sam se upoznao sa jednim od vodećih ruskih programera Antonom A. Čizovom, koji mi je objasnio da moram instalirati program za pisanje, jer se on ne dobija sa kompjuterom. Dao mi je disketu sa Wordom (verzija 3), ali bez ikakvog uputstva. Pošto je u kompjuterskoj tehnici bitno shvatiti sistem, nekoliko sam se dana i

noći (ponekad i do zore) mučio sa Wordom, dok nisam, pipajući kao slijepac, spoznao sistem. Da bih što bolje savladao rad na kompjuteru, nabavio sam svu moguću literaturu iz kibernetike, teorije informacija i iz računarstva. Jedno vrijeme sam se iz Lenjinove biblioteke preselio u Tehničku biblioteku na Kuznjeckom mostu i čitao stručne knjige i strane kompjuterske časopise, koji su tada bili nedostupni, jer se nigdje nisu prodavali. Za vrijeme kraćih boravaka u Jugoslaviji, prikupio sam literaturu na srpskohrvatskom jeziku, zatim je dopunio u Lenjinovoj biblioteci i Tehničkoj biblioteci, a onda napisao opširniji rad o jugoslovenskoj kompjuterskoj lingvistici. Na tu temu govorio sam i na kompjuterskoj konferenciji u Institutu za ruski jezik AN SSSR-a maja 1989. godine. Osim toga, upoznao sam se sa Vladislavom M. Andrijuščenkom, dobrim, sposobnim i skromnim čovjekom. On je bio direktor Mašinskog fonda Instituta za ruski jezik Ruske akademije nauka (naziv Mašinski fond ne zvuči prikladno na našem i nekim drugim jezicima, pa se obično služim boljim izrazom: Kompjuterski centar). Te i naredne godine često sam se susretao sa Vladislavom Mitrofanovičem. Ja sam tek tada ulazio u kompjuterski svijet, a on je već imao bogato iskustvo i važio je za velikog stručnjaka: vodio je jedno vrijeme Kompjutersku laboratoriju na Moskovskom univerzitetu, a onda je u Institutu za ruski jezik počeo da izgrađuje kompjuterski centar za obradu lingvističkih podataka. Prostorije Mašinskog centra nalazile su se u prizemlju Instituta i nisu bile nimalo prikladne za tu novu djelatnost, koja je zahtijevala modernu tehniku, obrazovan kadar i normalne prostorije. Stručnjake je Vladislav Mitrofanovič postepeno nalazio, tehniku nabavljao kako je znao i umio, ali su prostorije još dugo vremena ostale velik i nerješiv problem. Tužno je bilo posmatrati sa kakvim entuzijazmom Vladislav Mitrofanovič i njegovi saradnici udaraju temelje kompjuterske lingvistike SSSR-a i Rusije u niskim, neokrećenim i ruševnim prostorijama. Kada smo se u ljeto 1988. preselili iz Olimpijskog sela na Kutuzovski prospekt u diplomatski kompleks (Jadranka je radila kao prevodilac u Trgovinskom predstavništvu Privredne komore pri Ambasadi Jugoslavije, koji se skraćeno zvao KT-Biro: Komercijalno-tehnički biro, pa je dobila stan u kome smo ostali godinu dana), Vladislav Mitrofanovič je nekoliko puta dolazio kod mene, pomagao da ovladam kompjuterskim programima i instalirao programe za koje sam tada prvi put čuo. Jednim od njih se i sada služim (Norton Commander). Drugi je ECETERA, američki program za izradu kompjuterskih konkondansi. Te školske godine dosta sam vremena izgubio praveći konkordanse književnih djela, koje sam zatim htio analizirati (nažalost, sve će to propasti u ratu 1992. godine). Krajem 1989. godine potpisan je, na moj prijedlog, ugovor o saradnji između Mašinskog centra i sarajevskog Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Vladislav Mitrofanovič trebalo je 1992. godine da dođe na mjesec dana u Sarajevo, da održi ciklus predavanja iz kompjuterske lingvistike, da

demonstrira dostignuća Mašinskog centra na Odsjeku i Fakultetu. Ali, to je još jedna od stvari koje sam inicirao i koje su propale u ratnom vihoru. Kada sam se vratio u Sarajevo 1989. godine, dobio sam od njega pismo u kome je govorio o velikim finansijskim teškoćama Mašinskog fonda i molio me da, ako mogu, pomognem bar u nabavci običnog potrošnog materijala (disketa, traka za štampače i sl.). Lično nisam bio u mogućnosti da bilo šta konkretno učinim, ali sam odmah poslao faks generalnom sekretaru MAPRJAL-a Artu Mustajokiju, profesoru Helsinškog univerziteta, u kome sam ga zamolio da putem MAPRJAL-a ili na neki drugi način pomogne Mašinskom fondu.

Jedna od posljednjih stvari koje sam uradio bilo je uspostavljanje saradnje Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Filološkog fakulteta Tartuskog univerziteta iz Estonije. Sporazum je potpisan 6. jula 1989. godine. U njemu je predviđena široka saradnja dviju slavističkih katedara (izdavanje trećeg broja slavističke serije Slavica Tartuensia, izrada priručnika srpskohrvatskog jezika za estonske studente, međusobne posjete). Zbornik je izašao iz štampe 1990. godine (urednici Aleksandar D. Duličenko i Branko Tošović). Sve ostalo onemogućio je rat.

Početkom septembra 1989. godine vratio sam se iz Rusije u Sarajevo. Time je počeo novi period rada i života.

Miloš Jevtić

Čime je on bio ispunjen? Kakve su bile Vaše aktivnosti?

Branko Tošović

Prvo, nastavio sam rad na onome to sam započeo u Rusiji. Naime, pred odlazak iz Moskve inicirao sam saradnju između, s jedne strane, Instituta za lingvistiku AN SSSR-a, Instituta za ruski jezik AN SSSR-a i Naučnog savjeta *Jezik i društvo* Odjeljenja za književnost i jezik Akademije nauka SSSR-a i, s druge strane, bosanskohercegovačkih naučnih i nastavnih institucija: Filozofskog fakulteta, Instituta za jezik i Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa. Ideja je bila prihvaćena sa obje strane (sovjetske i jugoslovenske), pa je potpisan sporazum o održavanju godišnjih naučnih skupova. U cilju pripreme prvog naučnog skupa, u Sarajevo su u proljeće 1990. godine doputovali na dva dana Vida J. Mihajljenko (Institut za lingvistiku), Vjačeslav N. Bjelousov (Institut za ruski jezik) i službenik Ruske akademije Lupirjov. Vida Juozovna i Vjačeslav Nikolajevič nastupili su i pred studentima Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Prvi kolokvij održan je u Sarajevu od 15. do 17. novembra 1990. godine na temu *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*. Drugi kolokvij, posvećen normi, zakazan

je za 13. 14. i 15. oktobar 1991. godine u Moskvi. Sve je bilo pripremljeno, odštampan program, preko Fonda za naučni rad BiH obezbijedjenja sredstva, nađen sponzor (koji je prihvatio da djelimično finansira naš put, a da Institutu za lingvistiku pokloni kompjuter i latterski štampač, što je u to vrijeme bilo suviše skupo), izabrana jugoslovenska delegacija u sastavu Ibrahim Bakić, Josip Baotić, Naila Hebib-Valjevac, Dževad Jahić, Srđan Janković, Mevlida Karadža-Garić, Miloš Kovačević, Muhamed Nezirović, Miloš Okuka, Marko Oršolić, Asim Peco, Midhat Riđanović, Dubravko Škiljan, Sreto Tanasić i Branko Tošović. S ruske strane referate su prijavili Aleksandar N. Baskakov, Vjačeslav N. Bjelousov, Aleksandar V. Duličenko, Jurij A. Grigorjan, Vladimir P. Gutkov, Magomet I. Isajev, Z. G. Isajeva, Leonid P. Krisin, Tatjana B. Krjučkova, Vida J. Mihaljčenko, Leonid B. Nikoljski, Marija V. Oreškina, Aleksandar M. Šahnarovič, Eteri G. Tumanjan, Igor S. Uluhanov i Vladimir K. Žuravljev. Kolokvij je trebalo da otvore Jevgenij P. Čelišev, Nikita I. Tolstoj, Vadim M. Solncev i ja. Međutim, zbog rata u Hrvatskoj, dio naše delegacije je izrazio bojazan da putuje. Moja uporna nagovaranja i uvjeravanja nisu pomogla, pa je kolokvij odgođen za narednu godinu. Ali, u 1992. su počeli da se odvijaju poznati događaji, koji su definitivno prekinuli tek započetu saradnju, koja je dosta obećavala.

Drugo, pokrenuo sam izdavanje dvaju časopisa – *Prizme* i *Slavista*.

Treće, inicirao sam osnivanje Slavističkog društva Bosne i Hercegovine.

Četvrto, organizovao sam dva naučna skupa – *Jezik i stil sredstava masovnog informisanja* i *Jezička situacija u BiH* (pred sam rat).

U avgustu 1990. godine otputovao sam u Golicino kraj Moskve kao jedan od dvaju jugoslovenskih delegata na zasjedanju Generalne assembleje MAPRJAL-a, gdje sam bio izabran za predstavnika Jugoslavije u Predsjedništvu MAPRJAL-a. Sa sobom sam želio da povedem i djecu, pa sam za njih troje zatražio vizu za period od 10. do 20. avgusta 1999. godine. Na sreću, oni su otišli na ljetovanje u Dubrovnik, a ja sam se našao u središtu burnih događaja na ruskoj političkoj sceni.

Miloš Jevtić

Kako su tekla ta zbivanja i kako ste ih Vi doživjeli?

Branko Tošović

Po završetku zasjedanja Generalne assembleje vratio sam se u Moskvu, gdje mi je Institut za lingvistiku RAN rezervisao sobu u hotelu AN SSSR *Akadeičeskaja* na Lenjinskom prospektu. U istom je hotelu

odsjeo i drugi član jugoslovenske delegacije, Marinko Božović. Kad sam stigao u hotel, Vadim M. Solncev me je pozvao na večeru na kojoj su još bili Vitalij G. Kostomarov, predsjednik MAPRJAL-a i direktor Instituta za ruski jezik A. S. Puškin te njegov zamjenik Olga D. Mitrofanova. Sa mnom je pošao i Marinko. Večeru je lijepo pripremila supruga Vadima Solnceva. Bilo je to prijatno provedeno vrijeme. Ton su davali Solncev, koji je recitovanjem poezije pokazao veliku memoriju, i Kostomarov, šarmom i veselošću.

Naredni dan ostaće zabilježen u novijoj istoriji Rusije. Naime, 19. avgusta sjedio sam u hotelskoj sobi i začuo buku. Pogledao sam kroz prozor i ugledao na Lenjinskom prospektu dugu kolonu tenkova, koja se uputila prema Kremlju. Tog jutra počeo je puč protiv Mihaila S. Gorbačova. Dan prije, 18. avgusta, general Dmitrij T. Jazov je održao tajno savjetovanje sa vojnim rukovodstvom, na kome je saopštio mogućnost uvođenja vanrednog stanja u zemlji. Malo kasnije predsjednik KGB-a Vladimir A. Krjučkov okupio je zamjenike i upoznao ih sa odlukom o tome. U pripremi i izvođenju operacije bio je tajno angažovan velik broj pripadnika vojnog, policijskog i političkog aparata. O uvođenju vanrednog stanja ne samo da se tih mjeseci špekulisalo, već su i najviši rukovodioci govorili o tome kao o realnoj mogućnosti. Tako je, prema pisanju štampe, Mihail Gorbačov u aprilu 1999. dao instrukcije najbližem okruženju (силовым министрам) da se razradi plan za takvu akciju. A na zasjedanju kabineta ministara samo dvije nedjelje prije tih događaja (3. avgusta) predsjednik SSSR-a je rekao da su vanredne mjere neizbježne.

Uveče 18. avgusta pučisti su se okupili i donijeli konačnu odluku. Nju su tog dana, u formi „Izjave sovjetskog rukovodstva“, potpisali Genadij I. Janajev, Valentin P. Pavlov i Oleg D. Baklanov. U saopštenju je rečeno da zbog zdravstvenih problema Mihaila S. Gorbačova funkciju predsjednika Rusije preuzima Genadij I. Janajev, njegov zamjenik. Druga važna tačka odnosila se na vanredno stanje – ono se uvodi za narednih šest mjeseci, počev od 4 časa 19. avgusta. U tom se cilju obrazuje Državni komitet za vanredno stanje (GKČP) sa osam članova. Predstavnici pučista otišli su na Foros (Krim), gdje se Mihail Gorbačov odmarao, sa ponudom da on objavi odluku o uvođenju vanrednog stanja. Prije toga, predsjednika SSSR-a su potpuno izolovali (kasnije su se pojavile sumnje u to da li se on doista nalazio u vakuumu ili je, pak, sam sebe izolovao kako bi se u bilo kojoj varijanti – ako pučisti uspiju ili ako pretrpe poraz – zadržao na vlasti).

Prva informacija o događajima saopštena je rano ujutro 19. avgusta. Kada smo tog jutra doručkovali, Marinko mi je rekao da je slušao vijesti i da su stalno govorili o nekom ČePe, ali pošto nije znao ruski, ništa nije razumio. Novost sam saznao na ulici: vidim ljudi stoje i slušaju radio. Pridem i upitam o čemu se radi. Potpuna ravnodušnost: kao da ne postojim. Tek neko od njih pogleda u mom pravcu i prozbori da su Gorbačo-

va ukloniti. U hotelu slušam radio. Ruska novinska agencija RIA preno-
si suspih Boris N. Jeljčina, Ruslana I. Hazbulatova i Ivan S. Sijale-
va o tome da je odstranjen s vlasti zakonski izabran predsjednik države.

Predložio sam Marinku Božoviću da pođemo ka centru da bismo vi-
djeli šta se dešava. Složio se pa smo krenuli. Stanje na ulicama bilo je
napeto i haotično. Posebno u centru na Manježnom trgu (Манежной
площади). Događaji teku kao u filmu. Vojska zauzima važnije pozici-
je u gradu, tenkovi preuzimaju kontrolu nad svim mostovima u užem
dijelu grada (da ironija bude veća, istog je dana trebalo da u 19 sati
počne u najvećem moskovskom hotelu, *Rusija*, međunarodni Kongres
sunaródnika i da ga otvori Boris Jeljcin). Tversku ulicu blokiraju gra-
đani kako tenkovi ne bi krenuli u pravcu Kremlija. Istovremeno sa kre-
tanjem vojne tehnike, oko 12 sati velike kolone demonstranata se upu-
ćuju u pravcu Manježnog trga. Čuju se parole: „Hoćemo slobodu!“,
„Fašizam ne može proći!“ Oko podne na trgu počinje stihijski miting
na kome učestvuju nekoliko hiljada ljudi. Broj se stalno povećava. Sa
dva autobusa demonstranti pregrađuju put tenkovima kraj hotela *Naci-
onal*. Ali zato stiže desetak autobusa specijalaca (омоновцев). Jedni
od njih zauzimaju pozicije ispred Istorijskog muzeja. Oko pola jedan
vozila sa šmrkovima (bacači vode) pokušavaju da uđu na trg, ali ih de-
monstranti potiskuju prema Fakultetu žurnalistike (na kome sam tri
godine predavao srpskohrvatski jezik). Marinko je savjetovao da se
odmaknemo od tog žarišta, što smo i učinili. Vratili smo se u hotel i
kraj televizora pratili razvoj događaja.

Noć prolazi u neizvjesnosti. Ujutro se kraj Doma sovjeta Rusije (po-
pularno „Белый дом“), na Krasnopresenskoj obali, održava miting na
kome prisustvuje nekoliko desetina hiljada Moskovljana. Na njemu
govore gradonačelnik Moskve Gavril H. Popov, njegov zamjenik Ju-
rij M. Luškov i bivši ministar inostranih poslova Eduard A. Ševarnad-
ze, koji puč kvalifikuje kao početak građanskog rata. On se zatim sa-
staje sa Borisom N. Jeljcinom radi koordinacije akcija. Predsjednik
Rusije poziva građane da se odupru pučistima i donosi odluku da pre-
uzima funkciju glavnokomandujućeg na području čitave Ruske Fede-
racije, a za ministra odbrane imenuje Konstantina I. Kobeca. Uvodi se
policijski čas. Dolazi do oružanog sukoba sa ljudskim žrtvama: pod
gusjenicama tenkova ginu tri čovjeka. Pojavljuje se i prvi nagovještaj
da vojska neće ići na narod: pred Bijeli dom stižu pripadnici čuvene
Tamanjske gardijske divizije. Saobraćaj je u prekidu.

Vadim Mihajlovič mi dao je svoju službeni „volgu“ sa vozačem da se
prebacim do aerodroma i otputujem u Jugoslaviju. Krenuo sam ne zna-
jući da li ćemo moći da se probijemo do aerodroma, jer je u centru gra-
da vladao veliki metež i nije se moglo predvidjeti čime će se završiti.
Međutim, vozač je, izgleda, dobro bio upućen u situaciju, pa je stalnim

kruženjem izbjegao veća zaustavljanja i probleme. Prošli smo kroz di-
jelove Moskve koje sam prvi put vidio, iako sam više od 20 godina re-
dovno Moskvu posjećivao, a prethodne četiri godine stalno živio u njoj.
Vozač se uputio kroz industrijsku zonu, koja nije bila toliko obuhvaće-
na događajima kao neki drugi dijelovi grada. I tako smo, umjesto nor-
malnog jednog sata, do aerodroma Šeremetjevo putovali 2-3 sata. Na
sreću, aerodrom nije bio zatvoren, pa sam otputovao JAT-ovim avionom.

Kraj puča dočeka sam u Jugoslaviji. Rasplet je došao 22. avgusta: u
Moskvu se vratio Mihail S. Gorbačov, glavni organizatori puča bili su
uhapšeni (Dmitrij T. Jazov, Vladimir A. Krjučkov i Aleksandar I. Tizja-
kov), a jedan od čelnih pučista, ministar unutrašnjih poslova Boris Pu-
zo, izvršio je samoubistvo. Puč koji nije dugo trajao bio je loše ispla-
niran. Već 21. avgusta bilo je jasno da su njegovi organizatori doživje-
li poraz. Meni se prvog dana učinilo da su nepripremljeni i nesigurni
ušli u tako ozbiljnu i složenu operaciju, i to po sljedećem detalju: tele-
vizija je prenijela snimak nastupa pučista i zaustavila se na Genadiju I.
Janajevu kome su, kad je govorio, drhtale ruke.

Dakle, u jednom haotičnom avgustovskom danu napustio sam Mo-
skvu, ne pretpostavljajući da ću se u nju vratiti samo godine kasnije u,
za mene, težim okolnostima.

Jedne decembarske večeri 1991. zazvonio je telefon. Podigao sam slu-
šalicu. Predstavio se saradnik Televizije Sarajevo koji me je zamolio
da dođem na televiziju BiH i da direktno prevodim najavljenju ostavku
Mihaila S. Gorbačova. Otišao sam u prostorije televizije i te večeri pri-
sustvovao neobičnom i neočekivanom događaju. Predsjednik SSSR-a
nije bio više onaj iz prethodnih godina. Bilo mi ga je žao. Razmišljao
sam: „Nije valjda da će doista doći do metastaze perestrojke?“

Miloš Jevtić

Da li je Sarajevo doista bilo – budući da se ponosilo da je „Jugoslavi-
ja u malom“, kako su često isticale same Sarajlije, o čemu i ja sam mo-
gu da svedočim – primer, čak uzorni primer međunacionalne toleran-
cije? Kada su se pojavili, i to nas zanima, prvi znaci pucanja takvog
stanja i prve pojave narušavanja poverenja? Uostalom, da li se u Sara-
jevu uopšte slutilo da će doći do ratnog sukoba naroda koji su živeli,
izgledalo je složno, u Bosni i Hercegovini?

Branko Tošović

Sarajevo je bilo potpuno otvoren grad, doista „Jugoslavija u malom“ i
primjer uzorne nacionalne i vjerske tolerancije. To ne znači da je sve

bilo idealno. Mnoge stvari su bile skrivene, tinjali su međunacionalni nesporazumi, ali tadašnji sistem nije dozvoljavao da oni izbiju na površinu i postanu dominantni. Prvi znaci narušavanja takvog stanja pojavili su se 1989. godine, kada sam se vratio iz četvorogodišnjeg boravka u SSSR-u. Na Filozofskom fakultetu se sve više govorilo o nacionalnim problemima, pri čemu je dolazilo i do ozbiljnih sukoba mišljenja. Pod uticajem ekonomske krize, jačale su nacionalne tenzije. Prvi veći ventil za prodor nacionalizma i stvaranje ratnog stanja otvoren je donošenjem zakona po kome su mogle da se formiraju stranke na nacionalnoj osnovi. Pojavila se Stranka demokratske akcije, zatim Hrvatska demokratska zajednica, a onda i Srpska demokratska stranka. Kulminacija nacionalne netrpeljivosti nastaje 1991. godine u gotovo svakodnevним sukobima u republičkom parlamentu, gradskim i opštinskim organima vlasti. Rat će faktički početi onog trenutka kada su nacionalne stranke pobijedile na republičkim izborima. Iako je situacija bila napeta, oružje nabavljano, nacionalne i vjerske zastave šarale sarajevsko nebo, malo je ko vjerovao da će doći do rata, pogotovo u Sarajevu. Ali, eto, i to se desilo.

Miloš Jevtić

Dozvolite i jedno pitanje o, nadamo se, okončanom ratu u Bosni i Hercegovini. Prvih šest ratnih meseci, od aprila do oktobra 1992. godine, proveli ste u blokiranom Sarajevu. Kako ste – Vi lično – doživeli rat? Kako je, zapravo, bilo u Sarajevu? Da li je atmosfera bila, kako bi se reklo, ratna, u svemu i svuda, ili su postojale i neke inicijative da se održi privid života? Kako je tada delovao Sarajevski univerzitet? Da li su održavana predavanja, odnosno nekakve konsultacije sa studentima ili je sve bilo podređeno, što bi bilo prirodno, očuvanju životne sigurnosti? Takođe, kako je bilo, barem u to prvo vreme, Srbima? Da li su bili okrivljavani i za ono što nisu, jasno je, činili? Kako ste održavali, recite nam i to, veze, da kažemo, sa spoljnim svetom, pa i sa porodicom, koja se nalazila u Moskvi? Šta ste sve tada radili? Uostalom, da li je bilo jednostavno dobiti saglasnost ondašnjih vlasti da napustite Sarajevo?

Branko Tošović

Rat je počeo iznenada. Sunčanog i toplog 6. aprila otišao sam na Dobrinju da sa Ivicom Rorićem razmotrim neka pitanja objavljivanja knjige *Stilistika glagola*. Kad smo završili razgovor (negdje poslije podne), Ivica me je htio vratiti kolima, ali sam rekao da je dan lijep i da bih volio prošetati. Stoga me je Ivica ostavio na Čengić Vili. Išao sam prema centru, uživajući u tom proljetnom danu. Međutim, kada sam prišao kinu *Arena* i Hitnoj pomoći, začula se paljba. Ona je dopi-

rala sa Vraca. Vatra se pojačavala, pa su ljudi počeli zastajkivati, osluškivati, a zatim se užurbano sklanjati sa ulica. Činilo mi se da je to ipak daleko, jer se dim vidio iznad Grbavice, pa sam nastavio šetnju. Kad sam došao kući, porodica je odahnula, jer su se bili zabrinuli. Preko radija je javljeno da se borbe vode oko Škole SUP-a na Vracama. Dan kasnije djeca su me oko pola osam probudila izjavama da neće da idu u školu. Ustao sam i počeo insistirati da krenu, a oni su odgovorili: „Pogledaj kroz prozor.“ Prišao sam staklu i vidio – nigdje žive duše. Te noći postavljene su barikade kod hotela *Bristol*, nedaleko od nas, pa je obustavljen svaki saobraćaj i zamrlo kretanje po Ulici vojvode Putnika i Ulici bratstva i jedinstva, u kojoj smo stanovali. Tog je jutra za porodicu i mene počeo rat.

Svaki dan donosio je nešto novo, ali ništa dobro – sukobi su postajali sve žešći. Djeca su prestala da idu u školu, ja više nisam imao nastavu ni na Filozofskom fakultetu ni na Fakultetu političkih nauka (gdje sam držao nastavu iz dva predmeta: stilistike i retorike). Sa suprugom Jadrankom sam posljednji put otišao do samoposluge preko puta Socijalnog, u nadi da ćemo naći bar nešto (nismo imali baš nikakve rezerve hrane). Međutim, uspjeli smo da kupimo samo nekoliko kilograma brašna, malo ulja i još ponešto hrane u simboličnim količinama. S tim, i s onim što smo već imali, preživjećemo kasnije tri sedmice ne izlazeći iz stana. Rat je brzo došao do naše zgrade, jer se nalazila u neposrednoj blizini objekata koji u ratnim sukobima brzo postaju strategijska i neminovna meta. Istočno od zgrade, svega desetak metara od nas, ležala je ogromna Kasarna *Maršal Tito*. Desetak metara ispred zgrade (sjeverno) bila je benzinska pumpa, pedesetak metara lijevo (zapadno) nalazila se glavna poslovna zgrada najvećeg sarajevskog preduzeća *Energoinvesta*. Stotinjak metara naprijed dizao se nadvožnjak preko koga su vozovi ulazili u glavnu željezničku stanicu. Odmah iza pruge stajale su dvije fabrike – *Fabrika duvana* i *Sarajevska mliječara*. Južno od naše zgrade, pedesetak metara udaljena, prolazila je centralna sarajevska Ulica vojvode Putnika (koja se na Marin-dvoru uključivala u Titovu ulicu). Ona se blizu naše zgrade ukrštala sa Ulicom bratstva i jedinstva. Na toj raskrsnici nalazili su se Mašinski fakultet, Prirodno-matematički fakultet, Srednja ekonomska škola, Srpska pravoslavna crkva, Treća gimnazija i hotel *Bristol*. Malo dalje ležala je Hitna pomoć. Naša petospratnica imala je tri ulaza (stanovali smo na srednjem ulazu, na drugom spratu). Međutim, u zgradi nije bilo podruma što se na katastrofalan način odrazilo na život stanara u ratu. Kad su počela prva granatiranja benzinske pumpe, kasarne, okolnih fabrika, podvožnjaka i drugih objekata, nama je jedino preostalo da se povučemo iz kuhinje i spavaće sobe, koje su gledale na benzinsku pumpu, u mali hodnik 3x2 m gdje smo prenijeli televizor, dušek, jastuke i pokrivače. U tom hodniku proveli smo oko tri nedjelje – supruga Jadranka, Vla-

dimir (14 godina), Sanja (12 godina), Boris (9 godina) i ja. U njemu smo po čitav dan boravili, jeli i spavali. Da bih koliko-toliko ublažio opasnost od gelera i hitaca, koji su sve češće prašali po fasadi i balkonu, zadržao sam na balkonu police s knjigama, a na sto naslagao u dva reda knjige koje su bile najmasivnije (čuo sam da su one odličan bedem od gelera). Na prvoj „liniji“ se nalazilo 30 tomova *Velike sovjetske enciklopedije* i različiti veliki rječnici. U drugoj je bila literatura kojom sam se služio te školske godine – pretežno iz stilistike, semantike i opšte lingvistike. U kuhinji je takođe trebalo napraviti zaštitu, jer iza radijatora, ispod prozora, nije bilo nikakvog zida, nego tanka ploča (2-3 cm) od posebnog građevinskog materijala koju je mogao probiti svaki metak. Pošto knjiga nije bilo dovoljno (najveći se dio nalazio na Fakultetu), na pod sam stavio fascikle sa dokumentacijom, a iznad porodične albume. Kasnije se pokazalo da je najžešći udar gelera primio upravo taj dio u kuhinji (spavaća soba nije mnogo stradala, jer je cigla od zidanog balkona primila osnovni dio gelera i metaka, jedino što su stakla popucala). Najteže su stradali albumi koji su se nalazili pri vrhu, u visini prozora. Neki su tako čudno isprobijani gelerima kao da su bili u nekoj mlinici. Interesantno je kakve su motive, koje ličnosti i kakve situacije birali geleri na rušilačkom putu. Svi su ti albumi, na sreću, sačuvani, pa me ponekad podsjetu na taj dio života.

U drugoj polovini aprila došlo je do takvog granatiranja da gotovo tri nedjelje niko nije mogao izaći iz zgrade. Sve vrijeme provodili smo u malom hodniku i samo bi rijetko ulazili u spavaću sobu i kuhinju. Priлично vremena prolazilo je na stubištu u razgovoru sa susjedima. Još dok se koliko-toliko moglo normalno hodati po gradu (prva polovina aprila), ja sam gotovo po čitav dan bio u Dječijoj ambasadi.

Miloš Jevtić

Poznato je Vaše angažovanje u Dječijoj ambasadi. Kako je, i kada, osnovana? Koji su joj bili ciljevi pre rata, a koji, opet, u toku rata? Uopšte, šta je sve radila i uradila Dječija ambasada?

Branko Tošović

Ta humanitarna organizacija osnovana je 8. juna 1991. Naime, u proljeće te godine pročitao sam da je pokrenuta inicijativa da se pomogne djeci Černobilja. Zbog privlačnosti humanitarnog posla i černobiljskog sindroma, o kome sam već govorio, ideja me zainteresovala, te sam se obratio na telefon koji je bio dat u novinama. Javila mi se jedna žena i preporučila da se povežem sa inicijatorom akcije Duškom Tomićem. Susreli smo se u mom kabinetu i od prvih riječi našli zajednički jezik.

Osjetio sam da u tom čovjeku ima iskre, da je pun snage i ideja i, što je bilo simpatično, da je malo zanesen (u pozitivnom smislu). Jednostavno, nije se radilo o običnome čovjeku, niti je poduhvat o kome je sa zanosom govorio bio od onih koji se rađaju svaki dan. Ideja o osnivanju prve dječije ambasade u svijetu mi se svidjela, jer se temeljila na konkretnoj stvari, konkretnoj provjeri – prihvatanju oko 2.500 djece iz Černobilja i njihovom razmještanju na teritoriji triju republika (BiH, Hrvatske i Srbije), gdje je trebalo da provedu mjesec dana na oporavku (prije svega, popravljajući krvne slike). Od tog dana, Duško i ja počeli smo da se redovno susrećemo i da, zajedno sa akademikom Ljubomir Berberovićem, pripremamo osnivačka dokumenta Dječije ambasade (Statut, Programske zadatke, Odluku o izboru Kolegija i sl.). Svu svoju kompjutersku tehniku stavio sam na raspolaganje Dječijoj ambasadi. Ova nova humanitarna organizacija nije imala u tom prvom periodu svoje prostorije, pa smo Duško i ja često radili u mome malom jednosobnom stanu (tačnije, na zastakljenom balkonu).

Na prohladnom balkonu nastao je nacrt Povelje Dječije ambasade u kojoj je posebno potencirano sljedeće: „Djeca su poseban narod. Djeca nisu nacionalne i vjerske vođe, vojskovođe. To je jedini narod koji nikada nije izveo nijednu revoluciju ili kontrarevoluciju, nije poveo nijedan rat. Djeca nisu klasno ni nacionalno pitanje: djeca su pitanje nad svim pitanjima. To je narod koji najviše strada u ratnim strahotama i ljudskim tragedijama. Djeca nisu genocidni, fašisoidni narod. Djeca su djeca. Djeca nisu političari, nacionalisti, komunisti, socijalisti, fašisti... Djeca su samo djeca. Stoga: *Svi ideali svijeta ne vrijede suze jednoga djeteta.*“ Kao zadatak naznačeno je ono što će postati aktuelno samo koji mjesec kasnije: „Osnovni zadatak Dječije ambasade je zaštita djece od svih mogućih zloupotreba. Ambasada će se posebno baviti izvršenim zločinima nad djecom, zaštitom djece od nacionalističkih i šovinstičkih ideologija, zloupotrebom djece u političke svrhe, problemima djece iz mješovitih brakova (posebno u vremenima nacionalističkih sukoba, ratnih i vjerskih konflikata) i sl. U tom cilju Dječija ambasada prikupljaće materijal o ratnim zločinima nad djecom i o svojim saznanjima informisati svjetsku javnost, te tražiti preduzimanje konkretnih mjera od odgovarajućih organa, organizacija i ustanova, posebno Unicefa, Međunarodnog Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca, Međunarodnog suda i svih drugih humanitarnih institucija.“ Hladnog decembra 1991. pripremali smo na balkonu nacrt još jednog dokumenta – Programskih zadataka Dječije ambasade, koje je zatim usvojio Kolegij 20. decembra 1991. U njima je, između ostalog, istaknuto ono što je visjelo u vazduhu – dolazi strašno vrijeme u kome će djeca najviše stradati: „Osnovni programski zadatak Dječije ambasade je realizacija Deklaracije Organizacije ujedinjenih nacija o pravima djeteta. Ambasada i njeni konzulati posebno će se angažovati na: (...) zaštitu

djece u ratnim sukobima i svim drugim socijalnim konfliktima, zaštiti djece od nacionalističkih i šovinističkih euforija, nepovredivosti dječijih teritorija i zabrani korišćenja dječijih objekata (bolnica, škola, obdaništa, odmarališta i sl.) u nenamjenske, a posebno vojne svrhe, borbi protiv zloupotrebe djece u političke svrhe, zaštiti legata zavještanih djece, svestranijem zastupanju interesa djece svijeta u OUN-u (realizaciji ideje o dječijoj ambasadorskoj stolici u Generalnoj skupštini OUN). "I treći temeljni dokument nastao je u istim uslovima (Duško i ja bismo se na balkonu umotali u deke, pili čaj i ponekad do duboko u noć sjedili kraj kompjutera) – bio je to Statut Dječije ambasade koji je usvojen na sjednici Kolegija 21. januara 1992. godine. U njemu je istaknuto da osnovni programski zadaci prve Dječije ambasade u svijetu proističu iz Deklaracije OUN o pravima djeteta. Malo kasnije, 25. februara 1992. godine, Dječija ambasada je upisana u registar udruženja kod Višeg suda u Sarajevu. U definisanju udruženja po djelatnostima Republički zavod za statistiku je Dječiju organizaciju rješanjem od 10. marta 1992. godine svrstao u podgrupu „društvene organizacije sa socijalno-humanitarnim ciljevima“. Tako je samo dvadesetak dana prije nego što je rat buknuo Dječija ambasada formalno i pravno uobličena, te bila spremna za događaje koji su dolazili.

Osnivanje Dječije ambasade i prihvatanje djece iz Černobilja se podudarilo, pa su na dnevnom redu Kolegija uvijek bila ova dva pitanja. Sastanke smo održavali u različitim mjestima – Bijeljini, Beogradu, Podravskoj Slatini, Sarajevu... Kada smo počeli otvarati konzulate i birati konzule Dječije ambasade, spisak mjesta se proširio na Dubrovnik (konzul Ibrica Jusić), Goražde (Slavko Klisura), Mostar (Mišo Marić), Novi Sad (Helena Uzelac), Skoplje (Gordana Zmijanac), Sarajevo (Senad Hadžifejzović), Split (Vesna Pilić), Tuzlu (Nedžad Pašić), Vareš (Zlatko Prkić), Zavidoviće (Zdravko Šurlan). Tamo gdje je trebalo otvoriti konzulat najčešće smo išli Duško i ja. Imali smo i druge ideje, pa smo, recimo, boravili na Tjentištu radi dogovora o uključivanju memorijalnog centra u aktivnosti Dječije ambasade (ideja Duška Tomića) i stvaranja lanca za izradu zdrave dječije hrane (prijedlog Aleksandra Mičića-Fistik). Duško i ja smo bili u Neumu na proglašenju humanista godine (jedan od njih bio je Goran Milić), prisustvovali sastancima mirovnih organizacija, koje su se bile aktivirale, učestvovali u njihovim akcijama. Svako putovanje donosilo je nešto novo. U Varešu smo osjetili zaoštrenost situacije u kojoj su živjeli Hrvati i Muslimani. Na Tjentištu je jasno bilo da su odnosi između Srba i Muslimana zategnuti. U Međašima se vidjelo da će Duško imati problema sa tamošnjim političarima. U Banja Luci je situacija bila takva da smo teško mogli naći pravog čovjeka za konzula. Sva ta putovanja oduzimala su dosta vremena, ali su životu davala jednu novu dimenziju, meni do tada nepoznatu. Između ostalog, upoznao sam se sa mnogim naučnicima, umjetnicima,

novinarima i političarima. Neki od njih bili su uključeni u Kolegij, pa su, svako na svoj način, davali ton Dječijoj ambasadi. Prof. dr Ljubomir Berberović unosio je akademizam, odmjerenu, suzdržanu, ali i odlučnu. Prof. dr Ismet Dizdarević je pedagoški pristupao problemima. Gertruda Munitić je oživljavala svaku situaciju. Aleksandar Mičić-Fistik je stvarao prijatnu, veselu atmosferu. Međutim, sve se u Dječijoj ambasadi vrtjelo oko jednog čovjeka – Duška Tomića.

U to vrijeme počela je izgradnja zgrade Dječije ambasade na tromeđi triju republika – Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, što je trebalo da simbolizuje zajedništvo triju naroda – Hrvata, Muslimana i Srba. Temelji su zvanično položeni 8. juna 1991. godine u Međašima, rodnom mjestu Duška Tomića, čiji je otac ustupio dio zemljišta za izgradnju zgrade Dječije ambasade i stvaranje dječijeg parka. Na svečanosti su bili i predstavnici vlasti Bosne i Hercegovine (delegaciju je predvodio ministar za obrazovanje, nauku i kulturu prof. dr Ljubomir Zukić). Događaj su prenijele sve vodeće domaće informativne kuće, a reportaža JUTEL-a bila je najpodrobnija i najobjektivnija. Dječija ambasada je uvela titulu dječijeg ambasadora. Za prvog je proglašen violinista Stefan Milenković. Odlučeno je da se zgrada Ambasade gradi u Međašima, a da sjedište bude u Sarajevu. Krajem 1991. godine rukovodstvo UNIS-a dodijelilo nam je lijepu prostoriju u svojoj poslovnoj zgradi na Marin-dvoru. Niko tada nije ni slutio da će se samo za nekoliko mjeseci izukršati sudbina i jednih i drugih i da će riječ UNIS, bar prve ratne godine, postati sinonim za Dječiju ambasadu. U jednom trenutku (u maju 1992) UNIS će gotovo prekinuti svoju aktivnost, a Dječija ambasada, obrnuto, dostići svoj vrhunac, dok će Tršćanska ulica, gdje se nalazila zgrada, postati jedno od „najsnaperskijih mjesta“ u Sarajevu. Sjednice Kolegija počeli smo sve češće održavati u modernoj, reprezentativnoj i prijatnoj sali za sjednice. Dječija ambasada je sve više izlazila u svijet. Počela je aktivnost na otvaranju konzulata u inostranstvu. Uskoro smo imali svoje predstavnike u važnijim zemljama: u Njujorku profesor Maja Levi, u Norfolku (Virdžinija) prof. Paul Šoup, u Minsku Ljudmila Leonova, u Šangaju docent slavistike Džou Žužan, kome sam jedan semestar bio mentor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Delegacija Dječije ambasade (Duško Tomić i Goran Milić) otputovala je u Njujork i u Organizaciji ujedinjenih nacija na dosta visokom nivou razgovarala o uključivanju Dječije ambasade u aktivnost OUN i dobijanju zvaničnog statuta u Unesku. Prvi dječiji ambasador – violinista Stefan Milenković širio je ideju Dječije ambasade po svijetu. Bio je u Ujedinjenim nacijama, Stejt departmentu, kod pape.

Osnovna programska orijentacija Dječije ambasade bila je pomoć ugroženoj djeci svijeta. Međutim, događaji u Jugoslaviji sve su je više kanalisali na domaći teren. Došlo je do rata u Sloveniji, zatim u Hrvatskoj, a onda se on razbuktao u Bosni i Hercegovini. Kako su tenzije ra-

sle, tako se Dječija ambasada zahuktavala, pa su, slikovito kazano, rat i ona istovremeno i jednakom brzinom ušli u mračni tunel istorije.

Tih dana Dječija ambasada počinje da šalje poruke političkim strukturama u zemlji i inostranstvu, u kojima ih poziva da se preduzmu mjere kako bi se preduprijedila katastrofa. Upućeni su apeli predsjedniku SAD Džordžu Bušu, predsjedniku Rusije Borisu N. Jeljcinu, generalnom sekretaru OUN Peresu de Kueljaru, generalnom direktoru Unicefa Džemu Grantu, sa istim sadržajem – da se zaustavi nasilje koje je već počelo. Situacija je bila posebno teška u pojedinim gradovima. Tako se u opsjednutom Sarajevu nalazilo oko 100.000 djece do 15 godina starosti, koja su veći dio vremena provodila u podrumima bez hrane i vode.

U to vrijeme najviše sam bio zaokupljen pripremom materijala kojima je Dječija ambasada reagovala na ratnu opasnost. Na izradi pisma upućenog Borisu Jeljcinu 24. aprila 1992. godine, koje je potpisao akademik Ljubomir Berberović, posebno sam, zbog bliskosti struci, bio koncentrisan. U njemu je stajalo i ovo: „Prva Dječija ambasada u svijetu, nevladina i nestranačka organizacija koja zastupa interese djece bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku, rasnu i bilo koju drugu pripadnost, obraća Vam se s molbom da pomognete u izmještanju djece iz ratom ugroženih područja. U Bosni i Hercegovini vodi se bjesomučan rat u kome najviše stradaju djeca. Velik broj djevojčica i dječaka Sarajeva, Mostara, Banskog Broda, Dervente, Foče, Višegrada... danima živi u podrumima, improviziranim skloništima i zbjezgovima bez hrane i najelementarnijih uslova za život. Situacija iz dana postaje sve kritičnija – ratni sukobi se proširuju, nestaje hrane, prijetje glad i još veća stradanja.“ Zatim je došao dio u kome se traže konkretni koraci: „Uvaženi predsjedniče, molimo Vas da nam, prema Vašim mogućnostima, pomognete u zbrinjavanju djece ugrožene ratom. U ovom trenutku ta bi pomoć za nas bila najefikasnija i najdragocjenija ako bi Vlada Rusija poslala, što je moguće prije, jedan avion od 200-300 mjesta koji bi prevezao najugroženiju djecu sa majkama u Moskvu, gdje su građani Bosne i Hercegovine koji se nalaze na privremenom radu spremni da ih prihvate u svojim porodicama. Nešto slično uradila je danas Vlada Republike Francuske, a to isto spremaju se da učine i neke druge zemlje. Pošto Sarajevo u ovom trenutku ima vezu sa svijetom gotovo isključivo vazdušnim putem, bili bismo Vam zahvalni ukoliko biste nam takođe stavili na raspolaganje manji ili veći putnički ili transportni avion koji bi u toku nekoliko dana prevezao djecu u Makedoniju, Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru i Sloveniju.“ U pismu se dalje ukazuje na to da je Dječija ambasada pomagala djeci Sovjetskog Saveza: „Podsjećamo vas da je prva Dječija ambasada prošle godine organizovala široku akciju na pomoći djeci iz Černobilja. Tokom proljeća i ljeta obezbijedili smo jednomjesečni boravak u porodicama oko 2.000 djece iz širokog područja černobiljske katastrofe (rat u Hrvatskoj spriječio je da se plan realizuje do kraja). U toj akciji imali smo dobru sa-

radnju sa Vašom ambasadom i Domom kulture u Beogradu.“ Na kraju se ističe nada da će se predsjednik Rusije odazvati na apel: „Cijenjeni Borise Nikolajeviču, u ovim teškim trenucima za naše narode uvjereni smo da ćete učiniti sve što je u Vašoj moći da pomognete djeci Bosne i Hercegovine.“ Nažalost, odgovor nikad nije stigao. Ali, predsjednik Rusije nije bio u tome usamljen.

U Zgradi UNIS-a pripremali smo evakuaciju djece. Kad sam se našao zatočen u stanu, nastavio sam telefonski kontakt sa Dječijom ambasadom. Jednog dana ona je bila granatirana, pa je „zanijemila“. Bio sam kod kuće (tačnije u hodniku) i gledao televiziju. Najednom se na ekranu pojavio Duško Tomić i počeo govoriti o tome šta se desilo, ali je dodao da je za telefon već nađeno rješenje i da se veza sa Dječijom ambasadom može uspostaviti preko novog broja 646-937. Brzo sam ustao i počeo da tražim olovku da bih zabilježio tu informaciju. Međutim, djeca su se počela smijati i pošto nisam znao o čemu se radi, neko od njih mi je kroz smijeh rekao: „Tata, pa to je naš broj.“ Duško je bez ikakve saglasnosti objavio preko sarajevske televizije moj telefon kao novi broj Dječije ambasade. I onda je nastao kaos – telefon je zvonio bez prekida. Toliko je bilo poziva da sam ga morao isključiti. Međutim, trebalo je obaviti važne razgovore, prije svega sa Vlastimirom Mijovićem u Moskvi, pa sam zamolio komšije da mi pomognu.

Miloš Jevtić

Vi ste, koliko znamo, i svoju decu – posredstvom Dječije ambasade – iz Sarajeva uputili u Moskvu?

Branko Tošović

Videći da se stvari komplikuju, predložio sam Jadranki da ona, Vladimir, Sanja i Boris odu negdje dok se stanje ne smiri (vjerovao sam da kaos neće dugo trajati). Bilo je više mogućnosti za odlazak. Dječija ambasada je organizovala izmještanje djece u Francusku i Dubrovnik. Naš prijatelj iz Skoplja prof. Dimitrij Boškov nazvao je i ponudio kuću u Skoplju, dr Milosav Čarkić je pozvao u Mačvanski Prnjavor. Međutim, Jadranka nije htjela bez mene da ide, a ja nikako nisam želio da napustim Sarajevo, jer sam smatrao da treba ostati i sačuvati posao i ono što je godinama sticano. I tek kad smo se tri nedjelje našli zatvoreni u malom hodniku, supruga je shvatila da se moja odluka ne može promijeniti i da ona treba da ide sa djecom. U drugoj polovini aprila organizovao sam, zajedno sa dopisnikom *Oслобођења* Vlastimirom Mijovićem, izmještanje tridesetak majki i djece u Moskvu. Evakuacija je bila pripremljena za 10. maj. U grupu sam uključio i svoju djecu.

Nedolugo, nastao je problem u tome što se iz naše zgrade uopšte nije bilo moglo ići, a iz dijela grada zapadno od Ulice bratstva i jedinstva nije bilo lako preći tu ulicu kako bi se došlo do UNIS-a (odakle je autobusom trebalo krenuti u pravcu Rajlovca, a onda ka Beogradu). Stoga je sa UNPROFOR-om, bosanskom i srpskom stranom dogovoreno da se u deset sati prekine vatra na petnaestak minuta, da autobus stane pored naše zgrade i da se tu pokupe djeca i majke. Tako je i bilo: tog sunčanog majskog jutra grupice djece i majki istrčale su iz obližnjih zgrada i ušle u autobus, ispred koga su stajala kola UNPROFOR-a. Duško Tomić i ja sjeli smo u kombi Dječije ambasade i ispratili autobus sve do Rajlovca. Djeca su bez problema stigla u Beograd, gdje su ih sačekali predstavnici Dječije ambasade i Crvenog krsta Stari Grad, organizovali dvodnevni smještaj u hotelu *Šumadija*, obezbijedili vize za Rusiju, a zatim ih ukrkali u JAT-ov avion (Crveni krst je registrovao da je stiglo 36 osoba). Iz Moskve ih je Vlastimir Mijović prevezao u podmoskovski gradić Serpuhovo, u jedan sanatorij. (Mali Boris je pola godine kasnije u svojim „memoarima“ ovako opisao početak rata i odlazak iz Sarajeva – interpunkcija i greške su zadržane:

„6-og aprila 1992 je počeo rat u Sarajevu. Ja sam se jako bojao, šta ako pogodi i našu zgradu, u naš stan. Moj tata je radio u dječijoj ambasadi, a mama u 2 gimnaziji. Dječija ambasada je pomagala da izađu djeca iz Sarajeva. Moja mama prvo nije htjela da ode iz Sarajeva, ali jednom, kad je granata pogodila na krov benzinske pumpe, pored naše zgrade, mama se odmah predomisli. Kad smo odlazili, mama je pravila kokiće, ali kad su kokice bile gotove, autobus je došao, pa nismo uspjeli da ih pojedemo. Mi smo odlazili iz Sarajeva u pratnji UMPROFORA, naravno da je meni bilo jako žao da odlazim iz rođenog grada Sarajeva.

Kad smo odlazili iz Sarajeva, on je bio jako drugačiji – stakla su bila razbijena, zgrade su bile porušene, itd. Putovali smo u Beograd. Kad smo stigli u Beograd otišli smo u hotel. U hotelu smo se svi jako dobro i lijepo igrali. Neki nisu imali pasoša, pa im je moja mama pomagala da dobiju pasoše i vize. Kad su svi imali pasoš, vizu i kartu, sjeli smo u taksu i išli smo do aerodroma. Letjeli smo do Moskve.

Kad smo došli u Moskvu na aerodrom Šeremetjevo 2, onda smo otišli autobusom u selo Avangard. Tamo smo bili u hotelu. Prve dane je bilo jako ružno vrijeme.

Kad smo jednom izašli iz hotela došli su neki dječaci i govorili nešto na ruskom jeziku, a mi smo se pravili kao da ništa ne kontamo. Kad su nam već dosadili moj brat Vladimir im je nešto rekao, a oni su se počeli hvaliti i govoriti da ćemo izgubiti u fudbalu i mi smo rekli da jednom odigramo, i igrali smo. Njih je bilo više. Igrali smo do 10. Oni su vodili 9-3, a mi smo ih pobijedili 12:10. Zato što je bilo 10-10 igrali smo do dva razlike. Onda smo se kroz sedmicu dana kupali.

Upoznao sam nove drugove. Svi su bili stariji od mene ali mene su slušali, jednostavno sam bio najglavniji. A glavnim sam bio zao što sam bio najbolji u sportu osim mog brata, sestre i dvije djevojčice.“

Duško, vozač Sajo i ja vratili smo se u grad. Bio sam dvojako raspoložen – sretan što je porodica izašla iz tog pakla, ali i zabrinut za ono što me očekuje u ratnom Sarajevu. Vraćajući se (bilo je već poslije podne) svratili smo na Televiziju Sarajevo. Novinar Lj. Ljubojević pripremao je sa ekipom večernji TV Dnevnik, pa se s njima nismo dugo zadržali, nego smo produžili u prostorije JUTEL-a. Tu smo zatekli Gorana Milića, utučenog i zamišljenog (činilo se, malo pripitog), jer je, vjerovatno, tada shvatio da je njegov projekat nove televizije konačno propao. Zatim smo se uputili u centar grada. Nisam mogao svratiti u svoj stan, pa smo produžili u Dječiju ambasadu, gdje je trebalo da u narednom periodu živim. Sajo je vozio brzo, posebno na Dolac Malti, na raskršnici Ulice vojvode Putnika i Ulice bratstva i jedinstva, te kod Tehničke škole i zgrade Republičke skupštine. Ako se ne računa presijecanje snajperskih tačaka u takvoj brzini, te večeri imao sam prvu ozbiljniju priliku da poginem ili budem ranjen izvan vlastitog stana. Naime, Duškova sestra Duška (inače daktilografkinja na Filozofskom fakultetu) ostavila mu je ključeve od stana koji se nalazio odmah do UNIS-ove zgrade. Duško me je pozvao da obiđemo stan i malo posjedimo. Kad smo se u prvi sumrak vraćali, tek što smo koraknuli na Trščansku ulicu (u kojoj je bilo sjedište Dječije ambasade), odjeknuli su rafali. Mi smo potrčali iz sve snage. To naše trčanje su vidjeli iz UNIS-ove zgrade, pa su, kad smo bili na vrhu stepeništa, vrata od zgrade otvorili. Zastali smo zadimljeni, a Duško je dodao: „Branko, nisam znao da tako dobro trčiš.“

U UNIS-u Dječija ambasada se selila iz prostorije u prostoriju, sa jednog sprata na drugi. Gotovo svaki dan i svaku noć zgrada (tačnije dva visoka nebodera) je bila granatirana, jer je imala izuzetnu poziciju: nalazila se u centru, bila visoka, pa je iz bilo kog dijela grada, sa okolnih brda i iz svih perspektiva, bila vidljiva, te je predstavljala idealno mjesto za provjeru nišanskih sprava. Osim toga, pored zgrade UNIS-a nalazile su se zgrade Vlade i Skupštine BiH, koje su posebno bile na udaru. Filozofski fakultet je stajao preko puta, ali je on, na sreću, manje gađan. Isto je bilo i sa Zemaljskim muzejom, Muzejom revolucije i Tehničkom školom, pored koje je bila Kasarna *Maršal Tito*. Sjeverno je ležala glavna željeznička stanica, sva izrešetana. Najluksuzniji sarajevski hotel *Holiday-inn*, pedesetak metara udaljen od UNIS-a, bio je posebno na meti. Taj krug značajnih tačaka na Marin-dvoru zatvarala je Vojna bolnica, stotinjak metara udaljena od UNIS-ove zgrade. Zbog tako velike koncentracije objekata od republičkog značaja, Marin-dvor je, uz prostor oko Predsjedništva BiH, bio najčešći cilj artiljerijskog oruđa. To nas je tjeralo da u UNIS-u stalno mijenjamo prostorije. Kad je pala prva granata u sjedište Dječije ambasade, oglasili smo se preko televizije,

pa sam i ja dao tajvu. Počele su da pristižu i vijesti o smrti onih koji su mi bili bliski ili koje sam poznavao. Na jednu od njih reagovao sam preko Prvog programa Radio Sarajeva. Naime, saznao sam da su mome po-
maniku Libanu kraj Dubrovnika poginula u granatiranju dva jedinca. Bilo mi ga je žao jer je bio pošten, širokogrud i prijatan čovjek. Poznavali smo se više od 15 godina. Stoga nisam mogao a da ne reagujem. Napisao sam prilično emocionalan prilog (rat je počeo, najmlađi su počeli da ginu, sâm sam imao troje djece, nisam znao šta će sa njima biti, pa nisam mogao ostati ravnodušan) i poslao ga na Radio Sarajevo. Ko-
ji dan kasnije prišla mi je jedna od saradnica u Dječijoj ambasadi i rekla da je plakala slušajući tekst na radiju. Bio je kratak:

„DJECU UBIJAJU, ZAR NE?!

Mnogim očevima i mnogim majkama noć nikada više neće svanuti, iako će sunce i dalje redovno izlaziti.

Eh, more! Zar su se i u njegovu plavetnilu morali zavisijek slediti ti mali bezazleni dječiji pogledi? Koliko li je bespomoćnih stvorenja od 5 ili 10 mjeseci, 8 ili 15 godina u svojim mrtvim očima zauvijek odnijelo ogromne komade plavetnila?

Spiker je hladno sipao: 'Kako javlja... danas je u Mokošici kraj Dubrovnika na ulazu u sklonište poginulo osmoro ljudi, od toga dvoje djece – Nikola i Miho Liban.' Poginula su dva jedina sina čestita čovjeka – Antuna Libana, sa otoka Šipana. Tu, koji metar dalje, imali su stan u kome su sami živjeli i iz koga su svako jutro odlazili u školu. Stan koji im je kupio otac odvajajući i zadnju paricu od radničke plaće. I eto – tu su ostali. Da gledaju nebo i more. Kojim je Antun otišao na Šipan osakaćen, ubijen, unakažen.

Poznavao sam i poznajem dosta ljudi iz tog lijepog kraja, sa otoka pokraj Dubrovnika. Ali dobrotom, širinom pogleda, erudicijom, tolerantnošću, vedrinom i ljudskošću uvijek se izdvajao jedan – Antun Liban. U nizu otočkog biserja koji čini Koločep, Lopud i Šipan ovaj je čovjek bio ne manja dragocjenost. I eto, njemu se na ovaj način vraća. Oduzimaju mu se djeca, oduzimaju sinovi kojima je dao sve što je imao i koji su ga tako voljeli.

I s kime više biti u mislima: da li sa tom jadnom dječicom koja ni kriva ni dužna nestadoše u vihoru rata onih koji se skrivaju u nedodirljivim skloništima; ili, pak, sa tim dobrim Antunom što će do kraja životaploviti u nesanici morske pučine?

Ako ikada bude pravde, ubice djece svih Antuna Libana iz Dubrovnika, Sarajeva, Goražda, Kragujevca, Vukovara... prziće u paklu pogledi djece što sa sobom odnesoše plavetnilo Jadrana, zelenilo Bosne i Slavonije, muk Une, Save i Dunava.“

Spavali smo gdje smo stigli. UNIS-ovo atomsko sklonište gotovo da nismo koristili, jer smo čuli da voda iz rezervoara za gašenje požara može da se automatski aktivira i za kratko vrijeme poplavi sklonište. Osim toga, zbog stalnog granatiranja nije bilo praktično da se svaki čas spuštamo u njega. Ja sam spavao na poljskom krevetu, presvučenom dekama, koje nikako nisu mogle ublažiti tvrdoću niti odstraniti dodir sa prečkama, pogotovo sa onom koja je bila u visini grudi. Na tom krevetu proveo sam oko pola godine i tako se bio navikao na prečku ispod plečki da sam se nakon izlaska iz Sarajeva dugo budio noću i tražio je kao neki orijentir.

Kad je počeo rat, u Dječijoj ambasadi i UNIS-u je vrililo kao u košnici. Tih dana Dječija ambasada je dostigla vrhunac u svojoj aktivnosti i vrhunac u popularnosti. Mnogo ljudi je, iz raznoraznih razloga, dolazilo da pomogne u izmještanju djece i majki iz Sarajeva. Dobar dio je iz čisto humanitarnih razloga nudio svoje usluge. Jedni su to činili iz želje da nekog svoga izvuku iz Sarajeva, drugi nisu znali šta da rade (većina ustanova je prekinula svaku aktivnost), pa su dolazili da u tom „vulkanu aktivnosti“ ubiju vrijeme. Pretpostavljam da je postojala i posebna kategorija – oni koji su nastojali da ulove nešto u mutnom. Kompletan sprat, gdje je prije rata bila samo jedna prostorija Dječije ambasade, pretvorio se u ogromni mravinjak u kome su telefoni neprestano zvonili, ljudi od ujutro do uveče odlazili i dolazili, vrzmali se predstavnicima sredstava informisanja, stizali gosti iz inostranstva, navraćali političari, naučnici, pisci, umjetnici. U početku su UNIS-ovi radnici redovno dolazili na posao, ali pošto nisu imali čime da se bave (sistem se raspadao, veze sa spoljnim svijetom sve više nestajale), radna aktivnost je izgubila svaki smisao, pa je dobar dio njih počeo da pomaže Dječijoj ambasadi. UNIS-ovi saradnici posebno su bili korisni u uspostavljanju telefonskih veza. Razgovaralo se po čitav dan i do duboko u noć. Taj mravinjak teško je bilo držati pod kontrolom. Kasno uveče, kad bismo ostali sami i kad ne bi bilo granatiranja, održavali smo sastanke Kolegija Dječije ambasade (obično proširene – na njima su bili svi oni koji su bili stalno angažovani u Dječijoj ambasadi). Vrhunac podrške naroda nastupio je krajem maja, uoči poznate akcije izmještanja nekoliko hiljada djece i majki preko Ilidže. U Dječiju ambasadu su dolazile najpoznatije ličnosti da izraze zahvalnost i da nas ohrabre. Jedan od njih bio je i Branko Mikulić, bivši predsjednik jugoslovenske vlade. U razgovorima sa funkcionerima i zvaničnicima saznali smo za ideju da se nakon rata Dom JNA pretvori u rezidenciju Dječije ambasade. Spominjana je i Pionirska dolina kao prostor koji bi bio predat Dječijoj ambasadi. O nama je govoreno sve najljepše, pohvale su sasvim opravdano najviše stizale na račun Duška Tomića, jer to što je on do tada učinio bilo je ravno pravom podvigu. Međutim, u situaciji kad vas sa svih strana hvale trebalo je znati podnijeti breme popularnosti i sla-

... Tu Duško nije izdržao. Emocije su počele nadvladavati razum, pa je sve manje upravljao događajima, koji su ga, poput nabujale rijeke, počeli nositi. Opljen uspjesima i pohvalama, Duško Tomić je tih dana bio u pravom transu (čemu je doprinijela i ljubavna veza sa Marinom Dordavid, koja će se pretvoriti u Duškov drugi brak), izgubio je osjećanje realnosti. On je uradio dosta, ali je želio još više, želio je da napravi nešto spektakularno ne obazirući se na opasnosti. A zalozi su bili dječiji životi (prije svega). I kod mene, koji sam ga možda najbolje od svih u Dječijoj ambasadi poznao, izazivao je divljenje, jer je bio odlučan, hrabar, nesebičan (nije mu uopšte bio cilj sticanje materijalne dobiti). U toj situaciji on je faktički činio nemoguće stvari – kada se sav društveni sistem, građen godinama, raspao, pogotovo onaj koji je u kriznim situacijama morao djelovati (Crveni krst, na primjer), Duško Tomić stvara organizaciju koja u teškim trenucima preuzima te obaveze i uspješno ih izvršava. I ako se nakon rata samo taj period bude objektivno valorizovao i ocjenjivao, ako se bude vodilo računa o tome šta je tada Dječija ambasada značila za Sarajlije izgubljene i prepuštene na nemilost sudbine (a značila je prije svega: *nadu*), Duško Tomić bi trebalo da dobije orden narodnog heroja. Ohrabren dotadašnjim uspješnim potezima, velikom podrškom naroda, naklonošću UNPROFOR-a, uspostavljenim vezama sa međunarodnim humanitarnim organizacijama, djelovanjem široke mreže konzulata, Duško Tomić je predložio da se organizuje veliki konvoj automobila sa djecom i majkama, koji bi prošao kroz Ilidžu. Na sastanku Kolegija je vođena rasprava o tom prijedlogu. Moj je stav odudarao od Duškove ideje, jer sam bio protiv tako glomazne akcije, koja se nije mogla kontrolisati i koja je, u takvoj situaciji, bila rizična (svaka strana mogla je otvoriti vatru, a da se onda optuži druga; dovoljno je bilo da samo jedno lice nastrada, pa da nastane kaos). Nažalost, u tome me niko nije podržao (mislim da sastanku nije prisustvovao prof. Ljubomir Berberović, koji je bio staložen i koji je znao „stati na loptu“). U Dječijoj ambasadi je vladala euforija, a realizacija takve akcije bila bi udarna vijest i vodećih svjetskih informativnih kuća. Oni koji bi uspješno organizovali takvu evakuaciju postali bi istinski junaci. Pošto sam ostao usamljen, prihvatio sam stav većine i sutradan se uključio u tu najpoznatiju akciju Dječije ambasade.

U ranim jutarnjim satima formirala se duga kolona automobila od Koševskog stadiona pa do zgrade UNIS-a, odakle je trebalo da se krene ka Ilidži. Od bosanske i srpske strane, a takođe i UNPROFOR-a, dobijena je saglasnost. Međutim, kada je konvoj stigao na Ilidžu, bio je zaustavljen. Nastala je teška i opasna situacija. Srpska strana nije puštala kolonu, već je postavljala svoje zahtjeve. Problem je pojačan činjenicom da su se u konvoju nalazili srodnici, prijatelji i poznanici poznatih političkih, pa i vojnih ličnosti. Telefoni u Dječijoj ambasadi počeli su da zvone neprekidno – najviše od onih koji su imali nekoga

u koloni. Osnovni sadržaj bile su prijetnje najrazličitije vrste, ali su se uglavnom svodile na sljedeće: „Ako mom djetetu fali samo jedna dlaka na glavi, vas (= Dječije ambasade) neće više biti.“ Mnogi su, naoružani do zuba, upadali, ignorišući obezbjeđenje, i sa otkočenim automatima, zajapureni, iskrivljena lica, prijetili, vrijeđali, psovali.

Bio je to najteži dan u životu (granatiranja su bila sitnica u odnosu na ono šta se dešavalo tog i narednog dana). Reakcija sa bosanske strane odmah je uslijedila – grupa naoružanih lica odvela je u nepoznatom pravcu velik broj Srba i zaprijetila da će ih sve pobiti ako se išta desi djeci na Ilidži. Sad je dolazila još gora stvar – mogućnost odmazde na etničkoj osnovi, na koju bi Srbi sa okolnih brda sigurno istom mjerom odgovorili. Tako je naša akcija mogla da izazove nesagledive posljedice u kojima bismo, kao inicijatori, bili neminovne žrtve. U takvoj situaciji uradili smo ono što se moglo učiniti. Stupili smo u kontakt sa UNPROFOR-om, bosanskom i srpskom stranom, pokušavajući naći izlaz, zabrinute roditelje počeli umirivati, tenziju preko telefonskih poziva slabiti. Prof. Berberović i ja otišli smo u Predsjedništvo BiH, gdje nas je u kućnim papučama primio Fikret Abdić. Pred nama je nazvao načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije generala Panića i molio da se sa srpske strane ne preduzima ništa prema konvoju, predlažući svoja rješenja. Što je dan više zalazio u noć, prijetnje su bivale češće i teže, ljudi su gubili kontrolu, pa su svašta govorili. Noć koja je nastupila bila je duga, besana, teška. I sada se pitam kako ni na jednu prijetnju, uvredu, psovku nisam odgovorio istom mjerom (neki iz Dječije ambasade nisu mogli izdržati, pa je dolazilo do velikih verbalnih sukoba, što je nama samo štetilo, jer je zaoštravalo ionako tešku situaciju). Snagu za takav blag ton ka agresivnim pozivima nalazio sam u činjenici da smo mi, i ja lično, za to krivi, jer smo djecu, sebe i sve druge nepromišljenom akcijom doveli u takvu situaciju, pa treba i da ispaštamo, trpimo. Ali, teško je bilo ostati smiren. U meni je kuvalo, ali sam nastojao da se ne primijeti. Te noći pala mi je na um misao: „Ne dao ti Bog ono što može izdržati čovjek.“ Duško je već bio na zemlji, zabrinut, utučen, ali ipak pribran – nastojao je spasti ono što se može spasti. Noć, koja je, ne samo meni, otrgla priličan komad života, prošla je u smirivanju ljudi s druge strane žice, razgovorima sa predstavnicima obiju zaraćenih strana i UNPROFOR-a, kontaktima sa novinarima, međusobnim konsultacijama i dogovaranjima. Sljedećih dana ipak je nađeno rješenje, pa se moglo odahnuti. U svemu tome jedina satisfakcija i utjeha bila je u tome što je razvoj situacije pokazao da sam bio u pravu kada sam istupio protiv takve akcije, ali mi je nakon svega bilo i žao i krivo što nisam bio uporniji u odbrani stava. Iz tog događaja, koji će ući u istoriju rata u BiH, i Duško je dobio veliku pouku. On se prilično otrijeznio, ali se nije promijenio.

Promijenila se, međutim, klima oko Dječije ambasade. Do tada ljubimica javnosti, heroj kod naroda, spasilac u očima majki i djece, sada

postaje problematična, opasna i čak omražena organizacija sa sumnjivim ciljevima. Dječija ambasada dolazi na udar bosanskih vlasti, a onda i sredstva informiranja (ona je bila trn u oku Srba koji su granatirali grad, a kod hrvatskih zvaničnika od početka nije nailazila na simpatije). Još dok je konvoj stajao na Ilidži, na račun Dječije ambasade izrodile su brojne kritike (opravdane i neopravdane), koje su postepeno prelazile u optužbe, uvrede, insinuacije i obične laži. Jedna od njih bila je posebno opasna – da je konvoj organizovan u dogovoru sa Srbima kako bi oni ucjenama postigli svoje ciljeve. Počele su da se lijepe i prve etničke etikete; najčešće da je Dječija ambasada četnička organizacija i da ima tajni zadatak – etničko čišćenje Sarajeva (?).

Tada se prvi put javno pojavila morbidna teza o tome da djeca treba da ostanu u Sarajevu, jer ako odu niko neće biti motivisan da brani grad. Faktički, to je značilo da djeca treba da postanu taoci odraslih, njihovo sredstvo za odbranu bez obzira na to hoće li ostati živi, moralno i fizički zdravi ili unakaženi. Djeca su morala da se muče, da pate zbog gluposti odraslih. Moje mišljenje bilo je i ostalo potpuno suprotno: ako je neko imao priliku da izvuče svoju djecu iz ratnog Sarajeva, a to nije uradio, pa se sa djecom nešto desilo, on je napravio smišljeni zločin nad rođenom djecom (nikakvi politički razlozi ne mogu imati prioritet nad fizičkim opstankom i psihičkim zdravljem najmlađih). Međutim, za pet mjeseci opsade Sarajeva fizički je i moralno stradalo više od 100.000 djece do 15 godina. Od 12.000 poginulih lica u gradu svako deseto je bilo dijete. Među ubijenom djecom svako peto bilo je mlađe od dvije godine. Polovina od 30.000 teških ranjenika bili su invalidi od djetinjstva, od toga 20 procenata djeca. To su tadašnje cifre samo za Sarajevo i mjesta koja njemu gravitiraju. U republici Bosni i Hercegovini brojke su bile dva puta veće.

Miloš Jevtić

Ako smo dobro obavješteni, bilo je u Sarajevu mišljenja da je aktivnost Dječije ambasade doprinosila navodnom etničkom čišćenju?

Branko Tošović

Što se tiče etničkog čišćenja Sarajeva (tačnije, djece), to je bila prava besmislica. Prvo, u Dječijoj ambasadi su se nalazili predstavnici svih naroda, i što je rat više odmicao sve je više bilo Muslimana (Bošnjaka) koji sigurno ne bi mirno posmatrali jednu takvu akciju usmjerenu protiv sopstvenog naroda. U Dječijoj ambasadi bila je čak i previše izražena javnost rada (svi kompjuteri su bili dostupni, ništa se nije krilo), po 24 sata se radilo i živjelo u jednom te istom prostoru, tako da ništa

ozbiljnije, važnije ne bi moglo ostati neprimijećeno, a pogotovo jedna tajnovita, široka akcija etničkog čišćenja grada od 500.000 stanovnika. Drugo, u haosu koji je vladao tokom aprila i maja nemoguće je bilo izvršiti bilo kakvo veće izmještanje djece i majki po nacionalnom ključu i isključivo jedne nacionalnosti (recimo muslimanske). Odlazak svakog autobusa bio je proprćen spiskom, od kojih su mnogi sačuvani, pa se i sada može vidjeti koliko je bio nacionalno šaren sastav djece i majki. Treće, u Kolegiju su se nalazili ljudi visokog moralnog digniteta, poznati javni radnici i, što je najvažnije, ljudi koji svoju naciju ili religiju nisu dizali u nebesa i smatrali je najvećom ljudskom vrijednošću.

Nesretni ilidžanski konvoj poslužio je za političke ciljeve pojedinaca i grupa u Sarajevu da se onemogući i razbije jedina društvena organizacija koja je vršila visoko humanu misiju spasavanja djece i koja je bila jedina aktivna multinacionalna struktura u Republici i gradu. Ovo posljednje možda je najviše smetalo onima koji su oboljeli od nacionalnog i religioznog jednoulja. Mnogima se nije sviđalo što smo mi stalno isticali da nismo ničiji, da ne pripadamo nikakvim političkim strankama, da smo nevladina ustanova i da stoga imamo pravo, u ime djece i njihovih života, da pregovaramo ako treba i sa crnim đavolom. Neki su se čudili kako to da mi održavamo kontakt sa agresorima (u to vrijeme zaista je bila hrabrost stupati u vezu sa onima koji neprestano zasipaju grad granatama). Uglavnom, u Dječijoj ambasadi pojedinci iz bosanskih struktura političke i vojne vlasti su vidjeli opasan virus, pa su je počeli sve češće napadati. Utjeha je bila što su nimalo blaži napadi stizali i od predstavnika srpskih vlasti, koji su, između ostalog, Srbe iz Dječije ambasade nazivali srpskim izrodima, Alijinim slugama i optuživali da pomažu samo Muslimanima. Hrvatski dužnosnici nisu takođe ostajali po strani.

Dječija ambasada je sve češće dobijala etikete koje su je pratile do kraja rata. Jedan od razloga bio je i u nacionalnom sastavu Kolegija Dječije ambasade, iako je struktura njenog predratnog najvišeg organa bila izbalansirana: bilo je i Muslimana, i Hrvata, i Srba. Predsjednik je bio akademik Ljubomir Berberović, potpredsjednici urednik TV Sarajevo Nijaz Abadžić, profesor Filozofskog fakulteta Ismet Dizdarević, profesor Muzičke akademije Julije Marić, direktor JUTEL-a Goran Milić, fudbalski trener Ivica Osim i profesor Filozofskog fakulteta Branko Tošović, generalni sekretar diplomirani pravnik Duško Tomić. U Kolegiju su se nalazili doktor mikrobiologije hrane Ghassan Altabari, direktor UNIS-ovog pogona ODIS Vojko Bjeković, košarkaš Mirza Delibašić, profesor lutkarstva Mišo Klačar, profesor Radiološkog instituta Ranko Kljajić, direktor Ambasade u izgradnji Lazo Kovačić, profesor elektrotehnike Željko Mandić, prvak Sarajevskog pozorišta Aleksandar Mičić, operna pjevačica Gertruda Munitić, pjesnik i pomoćnik glavnog urednika *Vesele sveske* Alija – Aljuša Musić, poljoprivrednik Ljubiša Tomić, urednik TV Sarajevo Majo Topolovac i novinar RTV

Sarajevo Sabahudin Vugdalić. Međutim, kada je počeo rat, Kolegij sastavljen od 22 člana spao je na svega tri imena, jer smo, igrom slučaja, u Dječijoj ambasadi ostali samo prof. Ljubomir Berberović (predsjednik), Duško Tomić (generalni sekretar) i ja (potpredsjednik), dakle, sve Srbi. U nenormalnim situacijama kakav je rat sve je u principu sumnjivo, čudno, neobično, pa činjenica da u vrijeme kada „četnici“ sa svih strana tuku grad, kada gotovo svi Srbi žele da se izvuku iz tog pakla, tri pripadnika istog naroda ostaju u Sarajevu i vode jednu tako aktivnu i uspješnu organizaciju (veliki broj djece i majki bio je zbrinut u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj i Austriji, teklo je izmještanje djece u Englesku, Čehoslovačku, Ameriku, Rusiju i druge zemlje) nije mogla a da ne izazove podozrenje, a zatim i otvorenu sumnju.

Nama nevidljive snage počele su da prate aktivnost, čekajući da „zabrljamo“. Mi smo, nažalost, znali dati povoda za to. Evo jednog primjera. Poslije događaja na Ilidži, Dječija ambasada je obnovila akcije izmještanja djece, iako u mnogo nepovoljnijim uslovima. „Spoljni“ pomagači, kojih je bilo bezbroj, sami su po sebi nestajali (jedni su se umorili, drugi su ostvarili ono što su željeli, pa su se povukli, treći nisu zbog snajperske vatre i granatiranja mogli dolaziti, četvrti su se jednostavno prepali što rade u tako sumnjivoj organizaciji, a pete smo, mada rijetko, sami odstranjivali), pa je ostao okrnjeni Kolegij i uzak krug stalnih saradnika (dvadesetak ljudi). Nakon što se koliko-toliko slegla prašina oko ilidžanskog konvoja, organizovali smo zajedno sa italijanskim humanitarnim organizacijama izmještanje siročadi iz Doma *Ljubica Ivezić*. Italijanima se žurilo sa akcijom, pa je Duško Tomić predložio da se ona izvede istog dana poslije podne (iako je evakuacija djece, iz bezbjednosnih razloga, uvijek planirana za prije podne). Zbog vremena izvođenja akcije bio sam protiv, ali sam sa razliku od sjednice uoči ilidžanskog konvoja dobio podršku ostalih, pa se Duško složio da se izmještanje organizuje sutradan. U to doba sam povremeno odlazio u svoj stan na spavanje, pa sam se iza ručka uputio kući. U 19 sati uključio sam radio da čujem vijesti. Prva i udarna informacija bila je da je u poslijepodnevnim satima Dječija ambasada organizovala izmještanje djece iz Doma *Ljubica Ivezić*, da je „četnička“ strana otvorila u Nedžarićima vatru na autobus i da je tom prilikom ubijena jedna beba. Nisam mogao da vjerujem onome što sam čuo, pa sam odmah krenuo u Dječiju ambasadu, gdje je vijest potvrđena. Šta se desilo? Došlo je do nekih promjena kod Italijana, koji su insistirali na što hitnijem dolasku djece, pa je Duško, u zanosu, ali sa dobrim namjerama, na svoju ruku donio odluku koja je, eto, dovela do tragičnih posljedica.

Dječija ambasada se ponovo našla na meti nekih bosanskih političkih i vojnih struktura. Najviše je na udaru bio Duško Tomić, koji se u tim verbalnim okršajima na radiju, televiziji i štampi odlično i hrabro držao. Međutim, za saradnike Dječije ambasade i za mene lično bilo je

ne očekivano što se sredinom ljeta taj udar prebacio i na mene. Razloga za čuđenje bilo je prilično. Prvo, u Dječijoj ambasadi, kad su tenzi-je rasle, djelovao sam smirujuće, ublažavao sam personalne sukobe. Drugo, zadaci koje sam obavljao više su bili u sjenci, manje vidljivi (izrada dokumenata, praćenje i analiziranje situacije, predlaganje rješenja, kadrovska problematika, kompjutersko pokrivanje aktivnosti Ambasade, priprema saopštenja za štampu, pregledanje tekstova drugih saradnika, rješavanje međuljudskih problema, razna organizaciona pitanja i sl.). Moje djelovanje iz pozadine od osnivanja Dječije ambasade (koje je vuklo korijena još iz igranja fudbala u djetinjstvu i pre-raslo kasnije u jednu od osnovnih životnih pozicija) odudaralo je od ponašanja nekih članova Dječije ambasade koji su maksimalno nastojali da se eksponiraju, da budu u centru pažnje i što više zastupljeni u sredstvima informisanja. Meni to nije bilo potrebno, nisam bio željan takve slave i popularnosti, jer sam htio da se po završetku rata opet vratim nauci iz koje sam, silom prilika, bio istrgnut. Ako je trebalo da se nastupi na radiju ili televiziji, obično je to radio predsjednik prof. Ljubomir Berberović, generalni sekretar Duško Tomić ili potpredsjednik prof. dr Ismet Dizdarević (do početka rata). Na vrhuncu aktivnosti, u aprilu i maju, odlično je komunicirao sa javnošću Aleksandar Mičić, majstor usmene riječi. Stoga se lako može zamisliti šta bi bilo, u vrijeme kada su Dječiju ambasadu počeli nazivati srpskom, četničkom i sl., da sam se i ja češće pojavljivao na radiju, televiziji i štampi pored Ljubomira Berberovića, Duška Tomića i Aleksandra Mičića.

Miloš Jevtić

Kako je primano takvo Vaše angažovanje? Da li ste imali teškoća? Da li ste uopšte učestvovali i u tadašnjoj javnoj komunikaciji?

Branko Tošović

U ratu sam dao samo jednu izjavu televiziji (kada je granata pogodila Dječiju ambasadu) i nekoliko puta nastupio na radiju. Prije rata učestvo-vao sam u kontakt emisiji Radio Sarajeva zajedno sa Duškom Tomićem (koji je, naravno, vodio glavnu riječ, i to uspješno). Tokom rata bilo je više konferencija za štampu, ali se ni na jednoj nisam pojavio. Međutim, imao sam dosta kontakata sa novinarima u samoj Dječijoj ambasadi. Dakle, u javnosti nisam bio prisutan (bolje rečeno previše prisutan), ali me je u Dječijoj ambasadi svako mogao naći od ujutro do uveče. U tim ratnim prilikama Dječija ambasada je i za mene mnogo značila – dok je velik dio mojih kolega sa Univerziteta provodio dane krijući se po stano-vima i podrumima, ja sam radio nešto humano, nešto od čega je veliki broj ljudi (prije svega djece) imao korist. Od samog početka govorio

nam i sebi i drugima da to nije moj rat, da u njemu ne želim da učestvujem, ali sam, s druge strane, bio spreman da uradim nešto što bi tu tešku situaciju bar ublažilo, učinilo podnošljivom. I tom poslu predao sam se maksimalno, što je bilo i psihološki pozitivno, jer se sve nevolje u životu lakše prebrode u što intenzivnijoj aktivnosti.

Dakle, i pored takve, za širu javnost manje-više nevidljive djelatnosti, rada u sjenci, moje se ime tog ljeta počelo pojavljivati u sarajevskoj štampi u kontekstu napada na Dječiju ambasadu. Pošto je teško bilo naći značajnije primjedbe na moj rad u ratnim i predratnim danima, a budući da je nekome po svaku cijenu bilo stalo da diskreditira aktivnost Dječije ambasade, prije svega kroz njene vodeće ličnosti, tražene su optužujuće činjenice i za mene, potpredsjednika Kolegija. Za to je, očigledno, bilo nedovoljno elemenata, pa je preostalo potencirati nacionalnu pripadnost. Prvi put sam pročitao svoje ime u takvom kontekstu u jednom komentaru glasila Sarajevskog korpusa, drugi put ono se već pojavilo u *Oslobođenju*. I u jednom i u drugom slučaju nije bilo nikakvih argumenata, već samo konstatacije da Srbi vode Dječiju ambasadu (pa su, kao dokaz, navedena imena Duška, Ljubomira i Branka) i aluzije sa zaključkom da tu nisu čista posla. Niko se, međutim, nije pitao zašto je Kolegij od dvadesetak članova spao samo na tu trojicu i zašto su se svi Muslimani i Hrvati članovi Kolegija našli u tim teškim trenucima – kratko vrijeme, ali ipak primijećeno – izolovani od Dječije ambasade.

Uglavnom, tih vrelih ljetnih dana počela su sve češća javna prebrojavanja i prozivanja članova Dječije ambasade. Mnogo prije toga, prof. Berberović, Duško i ja smo analizirali situaciju i došli do zaključka da ratom izazvana kadrovska situacija može biti pogubna, pa smo već krajem aprila tražili načina da ublažimo stanje, ne u tom smislu da se neko od nas trojice povuče sa funkcije (kasnije ćemo morati i na to da pođemo, pa će umjesto prof. Ljubomira Berberovića doći prof. Ejub Čehić). Neke stvari su išle na ruku; recimo, Nijaz Abadžić je oslobođen iz zatočeništva na Ilidži (na njegovu puštanju sam se i sâm zauzeo, nazvavši Dragana Kalinića na Pale i zamolivši ga da pomogne u oslobađanju Nijaza Abadžića kao i kolege sa Fakulteta, profesora pedagogije Hašima Muminovića). Uglavnom, Nijaz Abadžić se priključio u radu negdje u maju. Osim toga, Alija Musić je nalazio načina da dolazi iz Nedžarića u Dječiju ambasadu. Pojavili su se i novi ljudi – novinar *Večernjih novina* Amila Đurović (uključena u Kolegij 29. aprila 1992), pjesnik Izet Sarajlić i dr. U periodu april–avgust pomagao nam je savjetima novinar *Oslobođenja* Mehmed Halilović, odmeren, tih i prijatan čovjek, koji je gotovo svakodnevno dolazio u naše prostorije. Na sjednici održanoj 20. avgusta prof. Berberović je na vlastiti zahtjev oslobođen dužnosti predsjednika Kolegija i istovremeno proglašen za doživotnog počasnog člana Kolegija te predsjednika Savjeta Ambasade.

Pred kraj ljeta Kolegij je dobio novu strukturu koju čine predsjednik Ejub Čehić, predsjednik Savjeta i počasni član Kolegija Ljubomir Berberović, potpredsjednici: Drago Bozja, Gertruda Munitić, Alija Musić, Branko Tošović, generalni sekretar Duško Tomić i tri člana: Nijaz Abadžić, Miro Brajković i Aleksandar Mičić. Koliko je situacija dozvoljavala, nacionalni sastav je bio uravnotežen i u radnom timu koji su činili: Slobodan Aćimović, Ekrem Bećirović, Jasenka Berberović, Mirjana Bogdanović, Boško Bosiočić, Tatjana Bucalo-Bojić, Husein Crnovršanin, Meliha Čilimković, Zehra Druškić, Damir Đorđević, Marina Đorđević, Sonja Đorđić, Zlatko Dozo, Dubravka Grgić, Amela Hadžibegić, Aida Karahasan, Dubravka Krznarić, Jasminka Kučević, Željka Lekić, Enver Malagić, Ksenija Miloš, Vesna Milošević, Ahmed Mostarac, Aziza Omerović, Jasmin Pehlivanović, Slaven Peleš, Sabaheta Pršeš, Dunja Rihtman-Sotrić, Desimir Savić, Nataša Savić, Amra Sokolović, Aladin Sokolović, Tijana Vignjević, Sadin Zalihić, Junuz Zubčević. Za koordinatora radnog tima bila je izabrana Zehra Druškić. Ovdje treba napomenuti da nikoga nismo primali isključivo po nacionalnom ključu, već po želji samih pojedinaca, njihovim sposobnostima, potrebama Dječije ambasade i zahtjevima trenutka.

Dakle, već od aprila smo radili na tome da izbalansiramo nacionalni sastav, koji je osjetno narušio rat, i može se reći da smo imali uspjeha. Ali, neki to nisu vidjeli (ili nisu htjeli da vide), nekima je, očigledno, bilo nedovoljno; možda je trebalo da svi Srbi odu iz Dječije ambasade, uključujući i idejnog tvorca, dušu i motornu snagu te organizacije, Duška Tomića.

Međutim, u avgustu 1992. godine sa tih, naizgled bezazlenih prozivanja prešlo se na oštrije mjere. Jednog prijepodneva nazvao me je u Ambasadu komšija Izet Delibašić (otac košarkaša Mirze Delibašića), koji je još od 12. maja, kada su djeca otišla, koristio moj stan, obično da prilegne i da se odmori na ležaju u hodniku. Izet mi je rekao da dođem jer su „stigli neki ljudi“. Više ništa nije kazao, ali sam shvatio da moram ići na neprijatan razgovor. Nisam ništa pitao, već sam se uputio u stan. Ušao sam u hodnik i u spavaćoj sobi ugledao 3–4 naoružana čovjeka u pancir odijelima. Na kauču je sjedio stari uniformisani čovjek kamena lica, koji se tih dana često pojavljivao na televiziji kao jedan od „simbola herojske odbrane Sarajeva“. Na televiziji su mu se obraćali po nadimku Đedo. Pored njega je sjedio podebeo čovjek u civilu. „Simbol herojske odbrane Sarajeva“ je pušio i nemarno i teatralno otresao pepeo na čilim, na kome su bile razbacane stvari (uglavnom Sanjine suknjice i lutkice, Borisove čarapice, Vladimirove košulje, dječije cipele i čizmice, šalovi i druga zimska odjeća izvučena iz tri-četiri torbe koje sam pripremio da odvezem djeci u Moskvu). Naime, tih dana trebalo je da vodim grupu djece i majki za Češku, da produžim u Moskvu, pređam pismo Borisu N. Jeljcinu, zamolim ga za pomoć djeci BiH i da po-

kušam otvoriti Dječiji konzulat. Međutim, put je više od dva mjeseca odgađan pod izgovorom vojnih i političkih vlasti da treba sačekati „da Ilidža padne“ (istina je, vjerovatno, bila u tome da je poslije ilidžanskog događaja Dječiju ambasadu na svaki način trebalo onemogućiti da djeluje). Još krajem maja pripremio sam zimsku robu za djecu (jer su otišla u Rusiju samo sa ljetnjom garderobom). I eto, te bezazlene dječije stvarčice bile su tako sumnjive da ih su ih vojnici u pancir prslucima ispreturali i razbacali po sobi. Pošto, naravno, ništa nisu našli, preostalo im je da mene pozovu na razgovor. Scena kada u vlastitom stanu zatičem gomilu naoružanih ljudi, dok se na podu valjaju meni drage dječije stvarčice, a pepeo s cigarete polako, kao jesenje lišće, liježe na ćilim, duboko se urezala u sjećanje kao nešto najružnije u životu. Međutim, u Dječijoj ambasadi već sam prošao „ratnu masažu“, preturivši preko glave i gore scene (smrt, ranjavanja, psihološke pritiske, granatiranje), pa sam mogao, koliko-toliko, da prihvatim datu situaciju. Dedo je bez okolišanja prešao na stvar. Interesovala ga je dokumentacija Dječije ambasade. Kad sam išao u stan, razmišljao sam što te „neke ljude“, kako reče Izet, interesuje. Sve se svodilo na to da je, prije svega, u pitanju moj rad u Dječijoj ambasadi. Kad je Dedo otkrio razlog posjete, nisam se uplašio, jer je moje djelovanje u Dječijoj ambasadi, od njenog osnivanja, bilo čisto kao suza, pogotovo kad su pitanju kakvi tajni planovi i aktivnosti, finansijske operacije (u Dječijoj ambasadi sam izbjegavao bilo kakvo djelovanje koje bi bilo povezano s novcem), a pogotovo politički motivi (tada nisam bio član nijedne partije, a bio sam kritičan prema nacionalnim strankama, koje su, po mome mišljenju, dovele do rata u BiH). Činjenica da je dokumentacija Dječije ambasade tražena ne u sjedištu ove organizacije, nego u stanu njenog potpredsjednika govori o nekoliko stvari. Prvo, vjerovatno su u prostorijama Dječije ambasade već bili izvršili provjeru i nisu ništa našli što bi kompromitovalo Dječiju ambasadu. Drugo, bili su uvjereni da „tu nešto ima“, pa su nastavili da Dječiju ambasadu čestljaju i izvan njenih prostorija. Treće, velik broj lica u Dječijoj ambasadi je znao (1) da ja uvijek učestvujem u pripremi važnijih dokumenata, (2) da su svi značajni dokumenti (počev od osnivačkih pa do onih koji su nastali do dobijanja UNIS-ovih prostorija u zimu 1992. godine) pripremani u mome stanu i da sam svu kompjutersku tehniku, koja je bila visokog kvaliteta (jer sam je nabavio nakon četvorogodišnjeg boravka u inostranstvu) stavio na raspolaganje Dječijoj ambasadi i (3) da se pisana i kompjuterska dokumentacija prije dobijanja UNIS-ovih prostorija nalazila u mome stanu. Ni danas mi nije jasno iz kojih se razloga Dedova ekipa odlučila na nezakoniti upad u moj stan (kasnije mi je Izet rekao da je pitao za nalog za pretres, ali su mu odgovorili da to njima nije potrebno), ali je činjenica da ih je na moj stan mogao navesti samo onaj ko je boravio u Dječijoj ambasadi i mene lično poznavao. Znajući da sam potpuno čist, da nemam ništa kompromitirajuće,

pokazao sam Dedovoj ekipi sve fascikle, zabilješke, knjige i dr. Papire su počeli pregledati i ponešto izdvajati. Potom su prešli na kompjutere (imao sam dva kompjutera, od kojih sam jedan nabavio nepuna dva mjeseca prije početka rata) i zatražili da im pokažem diskete. Kad sam im donio ono što sam u stanu imao i što je ležalo kod Izeta (bojao sam se granatiranja pa sam dio disketa držao u svome stanu, a dio kod Izeta), pokazalo se da su bili laici za kompjutere. Odabrali su petnaestak disketa, između ostalog i tri diskete sa Jadranskim radom, koji je ona odbranila juna te godine u Moskvi kao кандидатскую диссертацию. Rekli su da će ponijeti sa sobom odabrane papire i diskete. Zamolio sam ih da ostave diskete sa supruginim radom, ali su odbili. Zatim su sačinili zapisnik. Pošto su naveli da je oduzeta pisana dokumentacija i diskete, ali bez ukazivanja njihove količine, bojeći se da mi nešto ne poture, zatražio sam da se unese tačan broj listova i disketa, što su oni i učinili. Kad sam se spremao da potpišem taj rukom napisan zapisnik, zapazio sam da ne stoji ko je izvršio pretres, pa sam upitao. Dedo se okrenuo čovjeku u civilu i rekao: „Piši: Odbor.“ Dobio sam zapisnik na kome je u vrhu stajalo „Odbor za utvrđivanje zločina i progona raznih zločinaca“. Nije bilo baš prijatno pročitati u vlastitom stanu i u tako „bezazlenom“ vremenu takvu formulaciju. Potpisao sam zapisnik. „Odbornici“ su ustali, uzeli papire i diskete, koje više nikad neću vidjeti. Na sreću, nisu oduzeli dvije diskete na kojima je bila knjiga *Stilistika glagola*, koju sam krajem 1991. bio završio i zatim predao u štampu, ali je rukopis već na početku rata nestao iz prostorija izdavačke kuće *Drugari*. Te diskete su od početka rata bile u mome džepu (bio sam uvjeren da će rukopis u tom haosu nestati, te sam diskete čuvao kao veliko blago), pa i za vrijeme pretresa. Sa njima sam prošao put od Sarajeva preko Zagreba, Moskve, Manhajma, do Vupertala, gdje će 1995. godine biti objavljena knjiga. Kad sam odlazio, zamolio sam Izeta da, ako dođe majka i vidi razbacane stvari, kaže da ja to prepakujem dječije stvari. Majka je bila osjetljiva i potpuno bi se izgubila kad bi saznala za pretres. U tim ratnim danima, i kad je bilo teško, nastojao sam da to ona ne primijeti. Doista, ona je sljedećeg dana ušla u stan (imala je svoj ključ), zatekla kaos u sobi, Izet joj je rekao ono što smo se dogovorili, ali kad smo se poslije rata prvi put sreli, majka je kazala da je tada osjetila kako nešto nije bilo u redu.

Vratio sam se u Dječiju ambasadu i ispričao šta se desilo. Prof. Ljubomir Berberović se začudio zašto su se baš na mene okomili (bio je to prvi pretres stana jednog člana Kolegija) i dodao da to nije bezazlena stvar. Duško je bio pragmatičniji – rekao je da treba odmah reagovati, inače će me mrak progutati. Trebalo se hitno obratiti vlastima i oglasiti u svim sredstvima informisanja. Predložio je da ponovo odemo u stan, da bi se uvjerio u ono što sam ispričao. U tom trenutku se u Dječijoj ambasadi zatekao novinar jedne zapadnoevropske agencije (mi-

slim da je to bio *Rojter*), pa ga je Duško pozvao da i on pogleda i napiše o tome informaciju (smatrao je da će biti dobro ako se u inostranstvu čuje o toj samovolji). Duško je htio da se na sva zvona oglasi kako je nezakonito i bez ikakva razloga izvršen pretres stana potpredsjednika Dječije ambasade. U stanu je zatekao sliku koju sam opisao. Pregledajući malo pribranije stan, našao sam Đedove opuške razbacane na nekoliko mjesta (pošto se ovdje završava pominjanje ove ličnosti dođao bih da sam Đeda još jednom vidio – ali na smrtnovnici u *Oслобођењу* od 7. juna 1997. godine koju sam pročitao u Gracu). Po povratku iz Dječije ambasade Duško je odmah napisao pismo predsjedniku Predsjedništva BiH Aliji Izetbegoviću, načelniku Generalštaba Vojske BiH Safetu Serifoviću i ministru unutrašnjih poslova Republike BiH Jusufu Pušini u kome ih je obavijestio da je bez naloga za pretres grupa naoružanih lica na čelu sa Đedom ušla u stan potpredsjednika Dječije ambasade, izvršila pretres i odnijela sa sobom dokumentaciju Dječije ambasade, privatne papire i diskete. U pismu je traženo da se slučaj ispita i da se pozovu na odgovornost lica koja su to učinila. Zatim je uputio saopštenje sa sličnim sadržajem sredstvima informisanja. Duško me je posavjetovao da više ne spavam u svom stanu, dok se ne vidi šta sve iza toga stoji. Prvu noć poslije pretresa nisam proveo u Dječijoj ambasadi, jer ni ona nije bila pouzdana, već sam prespavao u jednom privatnom stanu. Pretpostavku da sam te noći ipak tražen, potvrdilo je već sljedeće prijepodne: u Dječiju ambasadu su došla dva mladića u civilu, predstavila se kao pripadnici Službe državne bezbjednosti, pokazala dokumenta i zamolila da pođemo u stan da ga pregledaju. Odgovorio sam da su već juče bili Đedo i njegovi pratioci, ali da sam spreman i njima pokazati ono što ih interesuje. To je bio ipak drugačiji odnos, bio je neki nivo (radilo se o profesionalcima) – došli su, predstavili se i korektno zamolili za pretres (ne znam da li su imali nalog, jer nije ni bilo bitno: rat je, niko se ne obazire na zakon, pa ako nešto počne, onda treba i da se završi). Sjeli smo u njihova kola, te se uputili u Ulicu bratstva i jedinstva. Ulazeći u stubište, komšije su nas znatiželjno posmatrale, vjerovatno sjećajući se kako su juče iz moga stana izašli Đedo i njegovi vojnici. Ja sam se u ta dva dana doista osjećao posliđeno i poniženo. U stanu su pripadnici državne bezbjednosti naveli razlog posjete – njih je, kao i Đeda, interesovala dokumentacija Dječije ambasade. Pregledali su sve fascikle i izdvojili materijal koji je stao u 2-3 kartonske fascikle kupljene u Rusiji. Rekli su da se u odbačeni (da ne kažemo sumnjiv) materijal ne razumiju dobro, pa su me zamolili da sa tim fasciklama pođemo kod njihovog šefa. Nisam imao izbora, pa sam pristao. Opet smo sjeli u njihova kola i uputili se u Službu državne bezbjednosti, koja se tada nalazila u zgradi SUP-a, pored FIS-a. Popeli smo se na gornji sprat (drugi ili treći) i došli do jedne sobe gdje sam samoljen da sačekam, a pratioci su se uputili šefu sa fasciklama. Na završetak provjere čekao sam gotovo sat, onda su se vrata

otvorila, pa sam pozvan da uđem. Šef mi je postavio nekoliko pitanja, koja uopšte nisu bila vezana za pregledani materijal (očigledno, bio je potpuno nezanimljiv). Vratio mi je bez komentara fasciklu, a zatim su me njegovi potčinjeni odvezli nazad. Tako se završila dvodnevna akcija pretresanja stana u kome nisu našli baš ništa što bi bacalo ljagu na Dječiju ambasadu, njenu aktivnost, njene ljude i mene lično. Međutim, i dalje je ostala da visi prijetnja od mogućih provokacija (najviše sam razmišljao o podmetanju letaka i drugog kompomitirajućeg materijala). Pošto se nije znalo šta će donijeti dan, a šta noć, i dalje nisam odlazio u stan. Počeo sam opet da spavam u zgradi UNIS-a, u sobičku u kome su prije rata vozači ostavljali rezervne gume. Ponovo sam noći provodio na poljskom krevetu sa poznatom prečagom ispod ramena. Prije toga spavao sam gotovo dva mjeseca u tom magacinu, metar širine i tri metra dužine, sa dekama naslaganim do vrha radi zaštite. Soba je gledala na Tršćansku ulicu po kojoj su neprekidno djelovali snajperisti sa Jevrejskog groblja. Pošto je prozor bio udaljen koji metar od ulice, u tom dvomjesečnom periodu naučio sam „vozni red“ snajperista i navikao se na neprestanu muziku metaka. Počinjali bi u sedam ujutro i „rad“ završavali u sumrak. Uveče bih rijetko odmah zaspao. Misli su se gomilale, analizirao sam nastalu situaciju, tražio razloge pretresa. Jedino na što sam konkretno pomislio bio je sljedeći slučaj. Nekoliko dana prije toga u Dječiju ambasadu je došao naoružan vojnik s pištolom u kome je traženo da se za potrebe neke vojne jedinice preuzme određen broj čebadi (deka), koje smo mi držali u rezervi. Pri tom se pozvao na razgovor sa Hanom Beganović, članom Ambasade, sa kojom smo imali velikih problema. Odgovorio sam da mi ne možemo dati čebad koja svaki čas mogu biti potrebna djeci. Vojnik se zacrvanio, pogledao me dugim ukočenim pogledom i drsko zatražio da mu vratim papir (ne sjećam se da li je tražio da napišem kako odbijam zahtjev).

Miloš Jevtić

Da li su sve te, očite neprijatnosti uticale da odlučite da napustite Sarajevo?

Branko Tošović

Tih dana i noći nastao je definitivni zaključak protiv koga sam se borio tokom čitavog rata – iz Sarajeva treba otići. U tom gradu, u kome sam proveo gimnazijske dane, maturirao, magistrirao, doktorirao, napisao nekoliko knjiga i preko 100 radova, prešao put od nastavnika gimnazije, asistenta pripravnika do univerzitetskog profesora, formirao porodicu, u gradu u kome sam mislio da ću završiti radnu karijeru i život – u njemu više nisam imao šta da tražim. Razočarenje u društvo

koje ne vidi ili ne želi da vidi da su članovi Ambasade spasili na desetine hiljada djece, majki, bolesnika, starih ljudi (tada se već govorilo o cifri od 40.000), pri čemu su tri člana poginula, neki bili ranjeni – razočarenje u društvo koje nepotrebno sumnjiči i nastoji da onemogući ljude u jednom humanom poslu, pretvorilo se u zaključak o odlasku kao imperativu trenutka. Time su moje intimne nade u suživot, multietničnost grada, bile duboko uzdrmane. Još od aprila 1992. imao sam dosta prilika da napustim grad, a ipak sam ostao. Supruga je i danas ljuta što sa njima nisam krenuo 10. maja za Rusiju. Kolege koje su sa djecom i ženama izlazili iz Sarajeva preko Dječije ambasade čudili su se da pomažem drugima, a sam ostajem u tom paklu. I sada se sjećam riječi Safeta, asistenta na Odsjeku za žurnalistiku, koji je zahvaljujući meni sa kompletnom porodicom na početku rata napustio Sarajevo i koji se nije mogao načuditi tom altruizmu. Za druge, pak, nije bilo normalno što Muslimani odlaze, a Srbi ostaju.

U stvari, dvaput sam izlazio na crtu razdvajanja i mogao otići. Prvi put je to bilo 10. maja kada sam u Rajlovu ispratio djecu za Moskvu. Drugi izlazak još je više pokazao koliko je aktivnost Dječije ambasade bila, s jedne strane, plodotvorna, a s druge neprihvaćena. Naime, u avgustu, baš nakon pretresa stana, pripremili smo odlazak dva ili tri autobusa djece i majki za Austriju. Već smo imali odobrenje UNPROFOR-a, saglasnost srpske strane, nabavili autobuse (što je tada bio jedan od velikih problema), ali smo, kako je tog ljeta obično bivalo, na odluku bosanskih vlasti još čekali. Pošto smo bili vezani terminom i budući da je baš sve bilo riješeno, dovezli smo autobuse pred UNIS, u njih uveli putnike i svaki čas očekivali da dođe Duško iz Predsjedništva BiH sa odobrenjem. Međutim, naš generalni sekretar je imao neugodan razgovor s ministrom odbrane Zovkom Dokom, koji je odbio dati saglasnost, pa mu je Duško svašta rekao (bila je velika hrabrost ministru odbrane skresati u brk neugodne činjenice, i to u njegovim prostorijama), izašao i obratio se Aliji Izetbegoviću, koji je bio mnogo razumniji i pametniji čovjek. Duško je objasnio predsjedniku Predsjedništva čitavu akciju, pa je Alija Izetbegović dao svoju saglasnost. Nakon dužeg iščekivanja, pred UNIS-om su se zaustavila kola Dječije ambasade iz kojih je sav presrećan izletio Duško i uputio se prema djeci i majkama, koji su satima čekali, izmoreni i zabrinuti. Dogovoreno je da djecu do Kiseljaka ispratimo Duško i ja. Sjeli smo u naš kombi plave boje i krenuli u pravcu UNPROFOR-a. Iza nas su išla tri autobusa puna djece i još nekoliko privatnih kola. Komandir UNPROFOR-a je htio da se ide preko Kasindolske ulice, međutim mi smo se sa srpskom stranom dogovorili za put koji je vodio direktno prema Ilidži. Bilo je opasno mijenjati maršrutu bez saglasnosti onih koji drže taj teren, pa smo insistirali da se radi onako kako je dogovoreno. Vojnici UNPROFOR-a su rekli da oni ne znaju tu maršrutu, ali su pristali da pođu. Pošto put nisu znali, preosta-

lo je da naš kombi ide naprijed, a oklopna kola UNPROFOR-a pozadi, što je bilo besmisleno, jer niti djeca, niti mi nismo imali nikakvu zaštitu. Od studentskih domova vozili smo polako po pustoj cesti lijevom trakom (ni danas mi nije jasno što nismo išli normalno, desno od tramvajskih šina). S lijeve i desne strane avetinski su stajale puste kuće, mnoge porušene, bez krova. Čak se ni ptice nisu čule. Bio je to najopasniji dio puta, jer je upravo na tom mjestu otvorena vatra na djecu iz Doma za siročad *Lubica Ivezić*. Kad smo došli u blizinu *Energoinvestivih* objekata, zaustavila nas je prepreka – obična žica od tramvajske strujne mreže. Desno ni lijevo nije bilo žive duše. Pomislili smo da smo upali u zamku, pa smo se Duško i ja počeli šapatom konsultovati. Čitav konvoj je stao u toj mrtvoj tišini. Pregaziti tu simboličnu prepreku nismo se usuđivali, okrenuti glomazne autobuse bilo je nemoguće, pa smo pomišljali da se vratimo unazad. Prošle su dvije-tri minute u iščekivanju i razmišljanju, a onda se od strane *Energoinvesta* pojavio uniformisani čovjek, podigao žicu sa puta i pokazao da produžimo. Polako smo prošli i počeli se primicati Ilidži. Međutim, tu se put račvao, pa nismo znali da li da idemo kroz grad ili zaobilaznicom. Kad je Duško već htio reći vozaču da ide zaobilaznicom, ugledao sam ispod podvožnjaka plava kola. Mislio sam da bi to mogla biti srpska milicija, pa sam predložio da tuda pođemo. I doista, tamo su nas čekali milicioneri. Oni su zaustavili konvoj i počeli pregledati spisak. Bilo je, mislim, tačno 16 ili 17 sati, jer je upravo u trenutku kada su uzeli u ruke naša dokumenta, Radio Sarajevo počeo emitovati vijesti i kao udarnu informaciju prenio saopštenje ministra odbrane da je Dječija ambasada bez dozvole vlasti odvela tri autobusa djece i majki da ih preda četnicima na Ilidži. Bila je to jedna od najtragikomičnijih scena koje sam doživio u ratu: dok predstavnici srpskih vlasti pregledaju naša dokumenta, sumnjičavo zagledajući u spiskove, jedan od najviših funkcionera bosanske vlasti putem radija nas optužuje da šurujemo sa Srbima i otvoreno prijeti. Ali, poslije tih vijesti (pretpostavljam da ih milicioneri ipak nisu čuli, jer su bili metar-dva udaljeni od nas), srpski su vojnici preuzeli sumnjičenje. Nakon što je pregledao i vratio Duškovu i moju ličnu kartu, komandir patrole uzeo je ličnu kartu našeg vozača, a zatim ga upitao: „Šta ćeš ti ovdje?“ Ovaj je rekao da pomaže Dječijoj ambasadi. Komandir mu je bez riječi vratio ličnu kartu i uputio se prema autobusima. Kad se milicija odmakla, Duško je upitao vozača odakle ga milicioner poznaje. Odgovorio je da je prije rata bio u miliciji, na što je Duško srdito uzvratilo da je morao ranije to reći, jer je sada doveo u opasnost i sebe i nas i, kada se budemo vraćali, možemo svi izgubiti glavu. Vozač je samo ćutao. Uglavnom, milicioneri su pregledali autobuse i lake automobile, još jednom provjerili spiskove i dali signal da nastavimo put. Na prijevoju prema Kiseljaku zaustavila nas je straža HOS-a (u crnim uniformama) i HVO. Pored nas je prošao srpski vojnik, koga su ostali nazivali vojvodom i koji se uputio prema hrvatskim vojnicima.

Očigledno, Srbi i Hrvati su na tom području dobro sarađivali, jer su, između ostalog, zajedno sjedili u kafani pokraj puta. Tu smo se Duško i ja oprostili od djece i majki, a zatim uputili nazad u Sarajevo. Iako sam i tada bio pod velikim psihičkim opterećenjem izazvanim pretresima, razgovorima sa policijom, prozivanjima po novinama, pa i prijetnjama, nijednom nisam pomislio da sjednem u neko od tih vozila i odem na slobodu. Ista stvar bila je i sa Duškom. Dodatni motiv za odbacivanje svake pomisli na to bile su prijetnje ministra odbrane, za koga bi bio pravi poklon informacija da su dvije čelne ličnosti Dječije ambasade napustile Sarajevo. Prošli smo bez problema Ilidžu, iako smo stalno mislili na vozača, koji je bio zabrinut. Nekoliko dana kasnije njega će uhapsiti sa motivacijom da je učestvovao u aprilskim srpskim barikadama. Mi smo intervenisali da se pusti, ali bez uspjeha. Posebno je, preko svojih mnogobrojnih veza, bila uporna Aziza Omeragić (član radnog tima Dječije ambasade), na čiju smo preporuku i primili tog mladića. Na putu između Ilidže i studentskih domova u Nedžarićima, Duško je rekao da legnemo na pod, jer je manja vjerovatnoća da ćemo biti pogodeni, što sam i učinio, s tim što sam, da ne bih uprljao svijetle pantalone, stavio dlanove na pod. Tada smo se više bojali da bosanski ministar odbrane ne naredi, u znak osvete, našu likvidaciju, nego da Srbi otvore paljbu. Međutim, sve je prošlo bez problema, vratili smo se u Dječiju ambasadu radosni što smo obavili, bar po našem mišljenju, veliki posao – stotinjak dječijih glavicu bilo je izvan opasnosti. U Dječijoj ambasadi nastalo je veselje koje je uvijek pratilo uspješne akcije.

Miloš Jevtić

Vratimo se ponovo Sarajevu. Koja su zbivanja ostala kao trajni trag tog teškog vremena?

Branko Tošović

Od šest mjeseci provedenih u Sarajevu posebno su teški bili maj i jun. Hrane nije bilo, međunarodne humanitarne organizacije tek su se spremale da pomognu, pa se svako snalazio kako je znao i umio. Imali smo samo jedan obrok – ručak, i to zajedno sa izbjeglicama koje su se nalazile u susjednoj školi. Izbor jela bio je sveden na makarone bez ikakvih dodataka. Na nesreću, žene koje su pripremale hranu ili nisu znale da je skuvalu ili je tjestenina bila lošeg kvaliteta; uglavnom, jelo je bilo odvratno neukusno (stoga još i danas osjećam gađenje prema makaronima). Uglavnom, početkom juna toliko sam smršao da sam težio oko 55 kg. Međutim, kasnije se stanje popravilo, pa smo u prostorijama Dječije ambasade otvorili malu kuhinju (bife), koja je radila onako kako je pristizala humanitarna pomoć. U tom periodu desio se i najteži

zločin, kada je u Ulici Vase Miskina poginulo dvadesetak ljudi od eksplozije mine. Duško je odmah reagovao i predložio da svi iz Dječije ambasade damo krv. Nikad u životu nisam to radio, ali nisam htio da se izdvajam. Otišli smo u Zavod za transfuziju krvi, legli na stolove i krv je počela da kapa u plastične posude. Duško i još neki posmatrali su me, blijeda i iscrpljena, šaleći se na moj račun. Budući da iz mene nisu mogli izvući dovoljnu količinu, zadovoljili su se djelimično napunjenom posudom.

Vrijeme je prolazilo i humanitarna pomoć je postepeno stizala u Sarajevo. Najvažniji artikl bio je mlijeko u prahu. Pošto se znalo da Dječija ambasada povremeno dobija dječiju hranu, kod mene su često navraćale kolege sa Fakulteta kojima sam pomagao koliko sam mogao. Neki nisu mogli doći do Ambasade, pa sam im kući odnosio ono što se našlo. Međutim, bilo je onih koji su dolazili u zgradu UNIS-a sa drugim molbama. Tako se jednog dana pojavio prof. dr Nenad Kecmanović. Uputili su ga meni i nakon što smo se pozdravili (nismo se poznavali), rekao je da je došao sa molbom da izmjestimo iz Sarajeva njegovu baku koja je imala preko 80 godina. Dok je o tome govorio, meni su dolazile u glavu misli vezane za naš jedini indirektni kontakt. Naime, kada sam se sa porodicom vratio iz SSSR-a, u jesen 1989. godine, morao sam da i dalje stanujem u jednosobnom stanu od 39 m². Troje djece je već bilo odraslo, pa su uslovi za život i, pogotovo, rad bili loši. Pošto na Fakultetu nije bilo nikakve mogućnosti ili, možda, niko nije bio zainteresovan da pomogne, napisao sam u proljeće 1990. pismo predsjedniku Predsjedništva BiH prof. dr Nikoli Filipoviću, predsjedniku Vlade Republike BiH Milanku Renovici i rektoru Univerziteta prof. dr Nenadu Kecmanoviću u kome sam objasnio situaciju, naveo šta sam sve do tada u struci uradio i priložio bibliografiju sa više od 100 radova. Tada je postojala kategorija kadrovskih stanova koji su davani istaknutim političarima, kulturnim i naučnim radnicima, sportistima i dr., pa sam se nadao da bih i ja mogao doći na neki spisak. Nešto kasnije, predsjednik Predsjedništva BiH prof. dr Nikola Filipović mi je usmeno objasnio da Predsjedništvo u datoj situaciji ne može pomoći. Iz Kabineta predsjednika Izvršnog vijeća BiH je stigao odgovor 29. maja 1990. da ni oni nisu u stanju išta učiniti, ali da će me imati u vidu. Jedino nije odgovorio rektor Univerziteta, što je bilo neobično, budući da nije svaki dan dobijao pisma takve sadržine. A ako ih je i dobijao, bio je elementaran red da odgovori, pa makar i negativno. Pravi rektor nikada ne bi dopustio takav nadmen, ignorantski odnos prema jednom univerzitetskom profesoru. I tako, slušajući toga dana prof. dr Nenada Kecmanovića, u glavi su mi se miješale slike nemoćne starice i rektora koji čita moje pismo od 14. maja 1990, a zatim ga baca u koš (fantazija je, naravno, radila). Htio sam da mu se predstavim kao profesor koji mu se pismeno obraćao, ali sam se suzdržao. Samo sam od-

govorio da Dječija ambasada ne može u datom trenutku skinuti sa spiska neko dijete da bi starija osoba izašla iz Sarajeva. Prof. dr Nenad Kecmanović se suvo pozdravio i napustio prostorije Dječije ambasade.

U Ambasadi je gotovo svaki dan boravio neko iz inostranstva (najčešće novinari). Samo nekoliko dana nakon dolaska u Sarajevo, Dječiju ambasadu je kišnog, prohladnog i sumornog prijedopodneva posjetio general Mekenzi, komandant snaga UNPROFOR-a, sa priličnom pratnjom u kojoj je bio i jedan ruski pukovnik. Govorio sam mu o aktivnostima Dječije ambasade, ali se moje riječi nisu mnogo lijepile za njega.

Iako sam četiri ratna mjeseca gotovo po čitav dan bio svega 200-300 metara od Filozofskog fakulteta, tek sam početkom septembra prvi put ušao u zgradu Fakulteta. Predratni domaćin zgrade Hasan Osmanagić, koji se, iako u penziji, i dalje brinuo o zgradi, nekoliko puta je bio kod mene u Dječijoj ambasadi, pa mi je jednom pokazao kako da što bezbjednije pređem tih stotinjak metara do Fakulteta (problem je bio što su snajperisti sa Grbavice pokrivali čitav prostor ispred Fakulteta i Zemaljskog muzeja), prije svega kako da prođem pored hotela *Holiday-inn* i pretrčim Ulicu vojvode Putnika. Bili su kasni poslijepodnevni sati kada sam stigao na Fakultet. Ušao sam bez problema, jer vrata nisu bila zaključana. Tačnije, ušao sam onako kako su tog proljeća ulazili mnogobrojni naoružani ljudi da pljačkaju sve što im se sviđi, najčešće kompjutersku tehniku, pišalice mašine itd. (ono što nisu mogli da pone su uništavali bi ili razbacivali po podu). Kasnije su i kolege sa Fakulteta počele da od odsutnih kolega „posuđuju“ knjige. I mene to nije mimoišlo – nakon rata saznao sam ko je od članova Odsjeka za slovenske jezike i književnosti uzeo dio knjiga. Iznenadjenje je bilo da se među njima našao i asistent koji je na moju inicijativu i uz moju podršku došao na Fakultet. Za druge se nisam ni čudio, jer sam i prije toga o nekima imao negativno mišljenje. Tako se u svoj svojoj ogoljenosti pokazao moral ljudi koji su vaspitavali mlade, od kojih su neki važili za prava nevinašca. Nije bilo kabineta koji nije bio obijen, nije bilo ormara u koji se nije zavirilo. Kada sam ušao u zgradu, prizor je bio nadrealistički: Fakultet, koji je važio kao najljepši visokoškolski objekt u gradu (prostorije svijetle i prijatne, hodnici prostrani, okolo zelenilo), bio je avetinjski pust. Vladala je neka zastrašujuća tišina. U Sekretarijatu Fakulteta sva su vrata bila otvorena, u sobama razbacani papiri. U dekanovoj sobi, ispred prozora sa polomljenim staklima, vijorile su se zavjese kao u Hičkokovim filmovima. Na podu je ležala Spomenica Fakulteta i jedan dokument vezan za Rodoljuba Čolakovića, dokument kojim se prije rata Fakultet ponosio. Prilično utučen izašao sam iz dekanata i uputio se u svoj kabinet (sobu 139) na trećem spratu. Za njega sam bio posebno vezan, jer sam mnogo dana u njemu proveo. Kao i sve druge prostorije, i on je bio otvoren, ali nije stradao onako kako se to desilo sa kabinetom prof. Srđana Jankovića na drugom spratu,

kroz koji je prošla granata (moj je kabinet bio na strani suprotnoj od Trebevića, prozori su gledali na *Holiday-inn*, pa stoga nije bio na udaru kao oni na jugu). Na podu su se valjale knjige koje sam još od druge godine studija skupljao po čitavom svijetu. Moja biblioteka bila je poznata i na širem jugoslovenskom prostoru (teško da se negdje mogla naći tako bogata lingvistička literatura, posebno ruska). Iako je kabinet bio prostran, knjige su ga bile smanjile da se samo moglo prići stolu. Toliko je bilo knjiga da je uoči rata domaćin zgrade počeo upozoravati na to da konstrukcija zgrade neće izdržati statički pritisak, pa će se sve srušiti na glavu akademika Petra Mandića, koji je imao kabinet ispod mene. I kad bih nešto intenzivno radio, knjige bi toliko bile razbacane da je kolega Aleksandar Done znao moj kabinet nazvati Hirošimom. Iz svoje biblioteke često sam posuđivao knjige, koje su kolale po čitavom Fakultetu. I eto, tog septembarskog dana 1992. godine zatekao sam ormene obijene, knjige razbacane, prozore bez stakala, komade maltera i stakla izmiješane sa papirima. Kompjutera sa štampećem već odavno nije bilo, nestala je i pišalice mašina o kojoj sam već govorio. Stisnuo sam zube i počeo čistiti kabinet (vratio sam knjige u ormare, odstranio malter i razbijeno staklo, skinuo debeo sloj prašine sa stolova i stolica), ali zamjenu za razbijena prozorska stakla nisam mogao naći. Izašao sam iz drage zgrade Filozofskog fakulteta ne razmišljajući da li ću više ikada u nju ući kao profesor Odsjeka za slavistiku i ne pretpostavljajući da ću sjećanje na taj dan iznositi mnogo godina kasnije daleko i od Sarajeva i od Fakulteta.

Posljednje značajnije što sam uradio u Dječijoj ambasadi bila je priprema zbornika likovnih i literarnih radova djece u ratu. Ta ideja rodila se u mnogobrojnim kontaktima sa djecom i roditeljima. Negdje na početku rata objavili smo saopštenje u kome pozivamo djecu da pišu pisma, pjesme, crtaju i da nam šalju radove. Pozvali smo takođe i sve one koji u tom projektu mogu pomoći. Preuzeo sam funkciju urednika, pa smo sastavili tim od tri člana: Razija Lagumdžija (profesor na Akademiji scenskih umjetnosti, veliki poznavalac opusa Meše Selimovića, koja se među prvima odazvala na poziv), Ibrahim Ljubović (akademski slikar), Dubravka Krznarić (član radnog tima Dječije ambasade određen za tehničkog sekretara) i ja. Moj je zadatak bio organizacija posla i obezbjeđivanje uslova za prikupljanje i izdavanje zbornika. Razija Lagumdžija je, kao stručnjak za književnost, trebalo da pokrije literarnu stranu, a Ibrahim Ljubović je prihvatio da izvrši izbor dječijih crteža i dadne likovno rješenje. Rad je tekao čitavo ljeto 1992. godine. Sastajali smo se u prostorijama Dječije ambasade kada se to moglo. Jednom nas je pozvala Razija Lagumdžija u svoj stan neposredno pokraj Radio Sarajeva u Ulici Danijela Ozme. Bilo je prije podne. Sjedili smo i analizirali prikupljenu građu. Odjednom je počelo intenzivno granatiranje tog dijela grada. Nekih stotinjak metara od nas bilo je Predsjedništvo

BiH, „omiljena“ meta. Granate su padale u neposrednoj blizini, zgrada je podrhtavala, a mi smo, ni sam ne znam zašto, sjedili na podu (da li nije bilo stolica ili je tako bilo bezbjednije). Međutim, i u takvoj situaciji nismo prekinuli rad (niko nije predložio da odemo u podrum ili se sklonimo na sigurnije mjesto), već smo ga priveli kraju. Do mene je sjedio Ibrahim Ljubović i posebno mirno primao situaciju. Jedno od pitanja bilo je kakav naslov dati knjizi. Razija Lagumdžija je predložila nekoliko rješenja koja su bila prilično patetična. Mene je privukla rečenica iz jednog priloga u kome dijete kaže: „Mama, neću u podrum.“ Taj je iskaz, možda, najbolje odslikavao tadašnju dječiju situaciju (u svemu mora postojati granica, pa i strpljenje i izdržljivosti), te sam predložio da se ta fraza uzme za naslov. Prijedlog je bio prihvaćen.

Kad je granatiranje prestalo, rastali smo se. Sa Ibrahimom Ljubovićem sam prošetao do Kina *Romanija*, gdje je privremeno stanovao. Naime, imao je veliki atelje na Grbavici, gdje ga je rat zatekao. Uspio je da pređe Miljacku, da spase glavu, ali je pri tome izgubio sve što je ostalo u stanu i ateljeu. To je, kao i čitav rat, primao stoički.

Pred kraj avgusta predali smo rukopis knjige izdavačkoj kući *Veselin Masleša*. U predgovoru je Razija Lagumdžija, između ostalog, napisala: „Ovo je prva knjiga (...) pisama i crteža koja su sakupljena preko Dječije ambasade, knjiga iskrenih ispovijesti o ranjenoj dječijoj duši koja se nije dala pokoriti. Ti zapisani dječiji glasovi, riječi, priče, najprodornije govore i onda kada nije sve rečeno, kada je želja, protest, misao prekinuta strašnim treskom granate.“ Razija Lagumdžija je govorila i o nastajanju i postanku knjige. Evo dijela: „Dječije radove objavljene u ovoj knjizi sakupila je Dječija ambasada *Međaši*. Baveći se svim onim što znači pravu i punu zaštitu djeteta, Dječija ambasada je sve više postajala ne samo institucija koja je organizovala najhumanije akcije da bi uklonila djecu sa ratnih poprišta, već je sve više bivala mjesto kome se djeca obraćaju svojim najintimnijim bićem, postaje neko kome djeca žele kazati šta im se, eto, dešava, ni krivim ni dužnim. Ambasada postaje središte oko koga se djeca okupljaju, obraćaju joj se, ne samo kao izbavitelju, već i kao utješitelju, postaje *neko* kome oni šalju svoja pisma i crteže. Oni osjećaju da će samo tim putem njihova misao biti proslijeđena onome kome su je uputili. Dobro organizovan radni tim u Ambasadi, vođen velikim humanizmom i entuzijazmom, bez čega se, uistinu, ne mogu ni zamisliti veliki rezultati postignuti u cjelokupnom radu, obratio se, jednim pozivom, djeci da i dalje pišu pisma, pjesme, šalju crteže – ističući da će to dobiti svoje objelodanjenje i u knjizi koju će izdati. (...) U prvom susretu sa članovima radnog tima vidjela sam da su to ljudi koji svaki posao organizovano, korektno odrađuju od ideje do završnice. Bila sam sigurna u potpunu pomoć koja je za ovakav posao potrebna. (...) Njen radni tim je okupio veliki broj saradnika koji danonoćno bdiju nad velikim obaveza-

ma, poslovima kojima će odagnati bar jednu dječiju suzu koja je do njih doprla (...).“ Knjiga je bila predana u štampu krajem avgusta, ali nisam dočekao njen izlazak, jer sam početkom oktobra oputovao iz Sarajeva. Dobio sam je tek u Gracu 1998. godine. Iznenadio sam se kad sam pročitao da je, pored mene, urednik knjige i Alija Hasagić Dubočanin. Negdje u to vrijeme saznao sam da Ibrahim Ljubović i Raza Lagumdžija nisu više među živima.

Miloš Jevtić

I kako biste – sa već dovoljne vremenske i svake druge udaljenosti – ocenili rad i značenje Dječije ambasade?

Branko Tošović

U periodu od aprila do oktobra 1992. godine Dječija ambasada je bila mjesto okupljanja nezavisnih intelektualaca, mjesto za razgovor pacifista, protivnika šovinizma i nacionalizma, mjesto za liječenje ranjenih duša, razbijenih snova, mjesto nade i vjere u bolji život. Ako bi od svega toga nešto trebalo staviti na prvo mjesto, odlučio bih se za nadu. U tom očaju, kada je sav dotadašnji sistem pucao, ljudi ginuli, građevine razarane, Dječija ambasada je za običnog čovjeka, za majku i oca, za male uplašene glavice, bila jedini luč u tunelu. Ona je bila simbol humanosti, hrabrosti, zajedništva. Njoj su se obraćali roditelji, iznemogli starci, strani državljani... Dječija ambasada je izgledala kao jedna ogromna multinacionalna porodica. U njoj se niko nije osjećao isključivo kao Musliman, Hrvat ili Srbin. I u tome je bio njen najveći grijeh, zbog koga su se na nju okomili i srpski, i muslimanski, i hrvatski nacionalisti. Što je najvažnije – ljudi su dolazili spontano, niko ih nije pozivao niti mamio (bilo je, naravno, i ličnih interesa, ali gdje toga nema?). Većina je dolazila da izrazi podršku, da čuje novosti. Mi smo imali kontakt sa čitavim svijetom, pogotovo nakon što smo aktivirali u prostorijama Dječije ambasade jaku amatersku radio-stanicu, čime sam neposredno rukovodio (tada mi je bilo od koristi znanje koje sam stekao na kursu za radio-amatere u IV razredu gimnazije). Što je Dječija ambasada postala centralna tačka za okupljanje ljudi u ratnom Sarajevu, dosta je doprinio Duško Tomić, svojom neposrednošću, prirodnim šarmom, otvorenošću i veselim duhom. Bio je pjesnik u duši, zanese-njak, zaljubljenik u ideju da stvori prvu dječiju ambasadu u svijetu i da pomaže djeci svih kontinenata. Iako je već tada učinio velike stvari za Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu i zaslužio da poslije rata bude proglašen za zaslužnog građanina Sarajeva, u ratu je doživio niske udarce (prijetnje, pozive na mobilizaciju, pljuvanje po štampi i sl.). Da ironija bude veća, Srbi su bili još grublji prema njemu. Međutim, Duško je

ostao do kraja nepokolebljiv, ništa ga nije moglo slomiti i, iako ga od oktobra 1992. nisam vidio, mogu pretpostaviti da je ostao onaj isti Duško Tomić sa kojim sam proveo najteže, ali i najpoštenije dane života.

Dječija ambasada je u tih šest mjeseci pružala pomoć ne samo djeci i majkama nego i svima onima koji su se našli ugroženi. Ona je takođe bodrila ljude da izdrže muke blokade i neprekidnog granatiranja. Posjećivali smo bolnice, svraćali kod običnih ljudi i hrabрили ih. Organizovane su kulturno promotivne aktivnosti, vršena patronažna medicinska služba. Pravi podvig bilo je dopremanje hrane djeci Dobrinje, kada je na kombi Dječije ambasade, koji je vozio Duško, i vozilo sa hranom, osuta vatra, vozač teretnih kola poginuo, a ranjen u nogu naš član (poznati košarkaš Boško Bosiočić). U maju smo išli u romsko naselje na Gorici (plato iznad Marin-dvora) i podijelili djeci malo brašna, ulja, šećera i dječije hrane. Kada je Duško Tomić saznao da je pjevač narodnih pjesama Safet Isović ranjen i da leži u Koševskoj bolnici, otišao je sa skromnim poklonom da ga posjeti, što je, prema Duškovu kazivanju, ganulo Safeta Isovića, posebno zbog činjenice da mu je došao u posjetu čovjek sa kojim se nije znao, a zaboravili su ga neki njegovi prijatelji. Poseban slučaj bio je pjesnik Izet Sarajlić. Duško je saznao da je njegov stan granatiran i da se Izet Sarajlić preselio na Koševo, gdje gotovo umire od gladi i da, posebno, pati zbog nedostatka cigareta koje su mu značile više nego bilo kakvo jelo ili piće. Duško je predložio da ga posjetimo, pa smo se on, prof. Berberović i ja uputili na Koševo. Ponijeli smo malo ulja, brašna i cigareta. Iz razgovora se vidjelo da je Izet Sarajlić dirnut našom posjetom i oduševljen što je najzad mogao zapaliti pravu cigaretu. Zatim smo još nekoliko puta bili kod njega, a onda je i on sâm počeo kod nas dolaziti, pa je, kad sam već bio otišao iz Sarajeva, izabran u Kolegij. Treba spomenuti i Duškove posjete Goranu Miliću (koji je gotovo sve vrijeme provodio u podrumu i koji je skrivao svoju adresu, bojeći se odmazde), naš odlazak u Vojnu bolnicu nakon tragedije u Ulici Vase Miskina, pomoć u premještanju porodilišta koje je bilo teško razoreno i dr.

Zbog angažovanja u Dječijoj ambasadi dobio sam odobrenje Filozofskog fakulteta da ne dolazim na posao i bio oslobođen od mobilizacijske rješenjem opštinskih vlasti od 27. jula 1992. Jedino sam, kad sam imao vremena, išao na sjednice koje su se održavale u Rektoratu. Zaostale ispite studenti su polagali u prostorijama Dječije ambasade.

Miloš Jevtić

Da li ste u tim surovim ratnim okolnostima stizali, s obzirom na angažman u Dječijoj ambasadi, da srecete rodbinu, kolege i poznanike? Kako su se snalazili?

Branko Tošović

U ratnom Sarajevu susretao sam poznata mi lica tamo gdje ih nisam očekivao. Išao sam jednom dugim hodnikom Vojne bolnice ne obraćajući pažnju na to ko prolazi ili dolazi u susret. Riječi: „Profesore, dobar dan“, probudile su me iz misli. Pogledao sam – preda mnom je stajao student kome sam tog proljeća držao nastavu iz retorike i stilistike na Fakultetu političkih nauka. Bio je bez jedne noge, sa štakama u rukama. Upitao sam ga šta se desilo. Umjesto odgovora rekao je: „Čutite, moglo je i gore.“ I pored gubitka noge u jeku mladosti bio je veseo, logično razmišljajući: *moglo je biti i gore*, i tješeći se da mu je obećan odlazak u Italiju radi dobijanja kvalitetne proteze. Sjetio sam se tada definicije čovjeka koju je dao F. M. Dostojevski: „Čovjek je biće koje se prilagođava.“

Svako se na svoj način navikavao na novu situaciju. Neko je teže, neko lakše podnosio ratne nevolje. Do tih dana 1992. godine bilo je mnogo primjera hrabrosti, izdržljivosti. Jedan od njih davala je majka Milka. Već do tada preturila je preko glave mnoge nevolje. Iza nje bio je već jedan rat. Imala je dva brata i dvije sestre i sve ih je sahranila. Njen život mogao bi se okarakterisati kao žrtvovanje za druge, posebno za djecu. U ovom ratu tako se držala da je teško naći prave riječi. Nikad nije padala duhom, nikad se nije žalila, niti je pokazivala da se boji. Kada bih joj telefonirao, uvijek je nastojala da pokaže kako je sve u redu. U životu je bila optimista, i to ju je držalo. U ratu je oronula, ali je i dalje bila puna energije. Za vrijeme blokade najteže je bilo sa vodom, po koju je trebalo podaleko ići i zatim bez korišćenja lifta, koji nije radio zbog nedostatka struje, donositi u stan. Ona je svaki dan teglila kanistere sa vodom na osmi sprat, što se kasnije i te kako odrazilo na kičmu. Oko Otoke su vođene jake borbe, svakodnevno su padale granate, a snajperi djelovali po svim raskrsnicama. Majka je sve četiri godine rata krstarila po gradu da bi kupila hljeb, mlijeko, našla drva za improviziranu peć. Ona i otac su često dolazili pješice kod mene (prevoz nije radio), rizikujući da poginu ili budu ranjeni.

Nekoliko dana prije moga odlaska iz Sarajeva posljednji put sam se vidio sa ocem Đorđom. Bio je to njegov drugi rat (u prvom je proveo od 1942. do 1945). Po njegovim riječima, ovaj oružani sukob je bio mnogo teži, okrutniji i besmisleniji, pa mu je, kao i čitavoj njegovoj generaciji koja se borila za nešto što je nepovratno nestajalo te 1992. godine, teško pao. Jednog oktobarskog prijepodneva došao je pješke sa Otoke kod mene u Dječiju ambasadu. Ostao je neko vrijeme, a onda smo se uputili u moj stan. Kad smo prilazili Ulici bratstva i jedinstva, počela je sa Grbavice artiljerijska paljba. Uletjeli smo nepovrijeđeni u zgradu i sjeli u hodnik. Stan je sav podrhtavao od paljbe. Sa Grbavice su se tenkovi, ukopani u zemlju, okomili na zgradu paralelnu sa našom, koja je bila viša i koja je gledala na Ulicu vojvode Putnika, odnosno na Grbavicu. Šta

je bilo u pitanju: da li su sa te visoke i široke zgrade djelovali snajperi-sti, ili su se aktivirali minobacači, ili se pak radilo o nečemu sasvim dru-gom, nije mi bilo poznato; uglavnom, osuta je žestoka vatra na kvart, granate su padala svuda oko nas. Bilo je to do tada najteže granatiranje. Otac i ja smo sjedili i nijemo slušali kanonadu i podrhtavanje stvari u stanu. Htio sam oca malo razgaliti, ali se moje riječi nisu lijepile. Samo je ćutao i gledao u me. Znao je da se spremam da napustim Sarajevo i da to može biti već sutradan (majka je kasnije pričala da mu je saznanje da napuštam Sarajevo teško palo). Pošto se granatiranje nije stišavalo, rekao sam mu da prenoći kod mene, na šta je pristao. Legao je u hodnik, a ja sam otišao u kuhinju, iako je to bilo opasno.

Ujutro sam se s njim oprostio. Posmatrao me je kao da je naslućivao da se više nikad nećemo vidjeti. Opraštao sam se ne govoreći da se već zna datum mog odlaska i da su u pitanju dani. Umro je 27. avgusta 1996, nakon što je, zajedno s majkom, preturio preko glave čitav rat, podnio sva granatiranja, glad, nedostatak vode, struje, doživio poniža-vanja i maltretiranja.

Miloš Jevtić

Dakle, sredinom oktobra ste napustili Sarajevo i otišli u Moskvu... Šta ste sve radili tih godina – do izbora za šefa slavistike na Univerzitetu u Gracu? Kako su Vas primili u Moskvi, u kojoj ste i ranije često biva-li – i duže i kraće? Da li su pokazali razumevanje za Vaš status, omo-gućavajući Vam da radite? Takođe, kako ste svojim kolegama u Mo-skvi i drugde gde ste tih godina bivali objašnjavali zlostanja u Bosni i Hercegovini? Kako ste održavali veze sa Sarajevom? Da li ste nastavi-li da – makar preko Dečje ambasade *Međaši*, čiji ste bili potpredsednik – preduzimate humanitarne akcije? Uopšte, kako osećate bosansko-hercegovačku tragediju, koja je, bilo bi dobro, okončana dejtonskim potpisima?

Branko Tošović

Sarajevo sam napustio u subotu 10. oktobra 1992. godine (sutradan je, po kasnijem pričanju majke, došao poziv za mobilizaciju, koji je donio nepoznati čovjek i koga je ona zatekla kako zvoni na moja vrata). Dan je bio jesenji, tipično sarajevski. Ostavljao sam roditelje, bolesne i sta-re, kolege, komšije, Sarajevo razrušeno, ukočeno, prestravljeno, osta-vljao jedan teški, ali ipak dragi dio života. Napuštao sam Sarajevo, ne znajući čime će se putovanje završiti. Krenuo sam samo sa jednim ko-ferom (više se nije moglo uzeti). U njemu su bile najnužnije stvari, do-kumenta i dvije diskete sa knjigom *Stilistika glagola*.

Krenuli smo oko 10 sati. U našim kolima bio je Duško Tomić, za vola-nom, i Zehra Druškić. Oni su se uputili za Italiju gdje je Duško Tomić trebalo da uruči pismo papi, u kome je, između ostalog, pisalo: „Sveti Oče, prva Dječija ambasada nastaje kao naša želja i posvećenje da sva-ko djetinjstvo protiče u miru, radu i sreći. Užasi ratne zbilje doveli su nas u središte zemlje Bosne i Hercegovine, u znani grad Sarajevo. Sa-da, iz grada stradalnika i grada dječijih suza, danonoćno spasavamo djecu i majke. Neka nam Vaša Preuzvišenost bude svjedokom. Samo mi nismo više dostatni da pobijedimo zlo. Sveti Oče, treba nam Vaša po-moć. Treba nam Svijet. Znamo za Vašu molbu Bogu i poruku ljudima da se stane sa ratom, patnjama i otklone smrt, glad i sram. Čovjeku je dana misao o Bogu, čistoti duše, istini i pravdi da bi časno živio. Zato hoćemo i molimo se, Sveti Oče, da ovdje u Sarajevu, na Dječijoj zemlji, sagradimo Božji Hram djece svijeta – svih vjera i naroda. Neka taj je-dinstveni Božji Hram u svijetu grade sva djeca svijeta i ljudi plemenita kova.“ Slična poruka poslata je i drugim vjerskim poglavarima.

Imali smo odobrenje bosanskohercegovačkih vlasti, obaviještena je o našem putu (preko UNPROFOR-a) i srpska strana na Ilidži. Prošli smo Kasindolsku ulicu, došli u Ilidžu. U kolima smo čekali oko pola sata ispred stanice milicije. Ćutali smo. Nedaleko od nas je hodao pijani vojnik i prijetio (ne znam kome). Došli smo u Kiseljak, koji su držali Hrvati i koji je u odnosu na opustošeno i razoreno Sarajevo izgledao kao rajski dio zemlje. Zatim smo krenuli šumskim putem prema Tarči-nu. Kad smo prilazili Bradini, vidjeli smo spaljene kuće s obje strane puta. Prošli smo Konjic, Čelebiće, Jablanicu i uputili se uskim planin-skim putem kroz gola hercegovačka brda. Sve je bilo manje-više nor-malno do ispred Širokog Brijega. Tu, u mrkloj noći, zaustavili su nas naoružani ljudi i počeli vijećati šta sa mnom da rade kao pripadnikom srpskog naroda. Sjedio sam u kolima i ćutao. Šta je odlučilo da pro-đem, iako su prijetili da „tuda nijedan Srbin nije prošao, pa nećeš ni ti“, ni sada ne znam. Ušli smo u Široki Brijeg, sav u sjaju i u pjesmi. Zatim je došlo jedno zaustavljanje, pa onda drugo, treće – sa samo jed-nim pitanjem: „Ima li u kolima Srba i oružja?“ Došli smo u Makarsku. Odsjeli smo u hotelu *Biokovo*. Olujno veče cijepali su gromovi i ostra-šćene pjesme. Nakon kišne noći osvanuo je tipični jesenji primorski dan – oblačan, tmuran, sa mokrim ulicama i drvećem sa kojeg je još uvijek kapalo. Kola su prolazila putem kojim sam godinu ranije svaki mjesec prolazio: naime, školske 1990/91. godine bio sam gostujući profesor na zadarskom Filozofskom fakultetu (držao predavanja iz sintakse ruskog jezika). Redovno sam svakog mjeseca polazio u 7.15 vozom iz Sarajeva, stizao oko 10.30 u Ploče, a odatle autobusom za Zadar, gdje bih stigao oko 17 sati. Tada sam putovao i oduševljavao se ljepotama jadranske obale. Sada sam se vozio potišten i zamišljen. Najsumornije je bilo na Pagu, gdje smo zbog ograničenih mogućnosti

trajekta morali čekati dugo u velikoj koloni. Ljudi su izlazili iz kola i razgovarali. Sjedio sam u kolima i ćutao. U blizini Delnica došla je još jedna provjera, ali ovog puta mnogo mekša. Što smo se približavali Zagrebu, kontrole su bile sve civilizovanije. Kasno uveče 11. oktobra stigli smo u glavni grad Hrvatske. Odsjeli smo u hotelu *Laguna*. Tu sam zapazio da ima dosta izbjeglica. Bilo ih je tužno posmatrati. Nazvao sam broj u Moskvi za koji sam pretpostavljao da je Jadrankin. Dobio sam odmah vezu. Supruga je tek tada, nakon nekoliko mjeseci, saznala da sam živ i da dolazim u Moskvu. Zatim sam se javio prof. Ivi Pranjkoviću, sa kojim sam se odranije poznao. Dogovorili smo se da se nađemo sutra prije podne u hotelu. Prije njegova dolaska otišao sam u turističku agenciju blizu Glavnog kolodvora i kupio voznu kartu za Moskvu. U tome sam imao prilično sreće, jer sam imao voz istog dana u 13,15. Ivo Pranjković je došao u dogovoreno vrijeme. Susret je uglavnom protekao u razgovoru o Sarajevu. Za mene je to bilo prilično osvježanje, jer je Ivo bio prvi čovjek sa kojim sam poslije toliko vremena mogao da mirno razgovaram o stručnim i drugim pitanjima. Bilo mi je doista drago što sam se sreo sa tim prijatnim čovjekom. Ivo me je ispratio i sačekao da sjednem u voz. On je krenuo, ali opuštanja još nije bilo, jer sam razmišljao kako će hrvatska policija (ili vojska) reagovati na granici na jugoslovenski pasoš. Međutim, sve se završilo bez problema: u voz je ušlo uniformisano lice – policajac ili vojnik sa kajkavskim naglaskom (očito Zagorac) i ljubazno zatražio pasoš, pregledao ga, vratio nazad i izašao iz kupea (vagon je bio gotovo prazan). Kad je voz ušao u Mađarsku, shvatio sam da ću ipak živ stići u Rusiju. Bilo je to 12. oktobra 1992. godine.

Miloš Jevtić

I kako je bilo u Moskvi? Da li ste odmah uočili promene? Uostalom, kako ste se snašli?

Branko Tošović

Voz je ušao u Moskvu 14. oktobra oko podne. Dan je bio sunčan, prohladan. Provijavao je sitan snijeg. Na Kijevskoj željezničkoj stanici sačekali su me Jadranka i djeca. Posljedni put smo se vidjeli 10. maja kada su preko Dječije ambasade otputovali za Beograd. Nakon odlaska iz Sarajeva, Vlastimir Mijović, dopisnik *Oslobođenja*, Vesna Šunjić i drugi iz grupe za prihvatanje 38 djece i majki iz Sarajeva (koji su organizovali akciju prikupljanja novca i obezbijedili oko 27.000 njemačkih maraka) smjestili su ih u jedan sanatorij u Podmoskovlju. Odmah po dolasku u glavni grad Rusije 18-oro djece i majki je otišlo u odmaralište u Serpuhovu (stotinjak kilometara od Moskve), dok su ostali produ-

žili kod rođaka i poznanika. Oni koji su se našli u Serpuhovu ostali su tu sve do kraja avgusta, kada se grupa počela raspadati, jer nije bilo škole. Jadranka je u junu te godine odbranila „кандидатскую диссертацию“ na MGU i sa djecom oko jedan mjesec stanovala u Glavnoj zgradi Moskovskog državnog univerziteta na Lenjinskim gorama (kao postdiplomac – аспирант). Zatim se, zahvaljujući Mariji Andrejevnoj Vasiljevoj, privremeno i nezvanično smjestila u Olimpijskom selu. Sa Marijom Andrejevnom sprijateljili smo se prilikom prvog našeg boravka u Moskvi (1985–1989). Ona je bila zadužena za sedam univerzitetskih stanova u Olimpijskom selu. Za svoje službene potrebe imala je na VI spratu jednosoban stan, u kome je držala sve što je bilo neophodno za održavanje stanova. Uz usmenu i ne baš laku saglasnost šefice, dala je Jadranki i djeci jednu od dvije sobe kao privremeno rješenje (druga soba bila je zaključana, jer se unutra nalazio materijal za održavanje stanova, posteljina, namještaj i dr.). Eto, u tu sobu stigao sam i ja 15. oktobra. Marija Andrejevna je napravila lijep ručak, ali ja, oslabio i nena-viknut na obilno jelo, nisam mnogo pojeo. Tako je počeo prvi dan prave slobode. Rusiju sam doživio kao drugu otadžbinu. Tačnije, nisam više ni znao šta mi je prava domovina: Jugoslavija koja se raspala, Bosna i Hercegovina koja je razbijena, Sarajevo koje je uništeno, Kalinovik oko koga se vodio rat... Ili su to, možda, bili samo rodni Vihovići.

Nakon što sam, koliko-toliko, došao sebi, uključio sam televizor i prvi put pogledao vijesti. Događaji, koji su se dešavali tih dana, bili su šareni, ali im je opšta karakteristika bila crna boja i pesimizam. Dezintegracioni procesi su se sve više pojačavali. Na čitavoj granici bivšeg SSSR-a bilo je nemirno. Rat je buktao između Aphazije i Gruzije, oružani konflikti u Tadžikistanu su se smjenjivali sa povremenim prekidi-ma vatre, tekao je dijalog sa Tatarstanom o uzajamnim odnosima, a Tatarari na Krimu su se samovoljno useljavali u stanove. Dan nakon mog dolaska održan je susret lidera republika Ruske Federacije sa predsjednikom Rusije na kome su razmatrana sva ta pitanja. Na unutrašnjem planu počele su da jačaju nacionalističke i fašističke struje. Jedna od njih bila je vezana za „Память“ (organizaciju optuživanu za fašizam, čije su pristalice nazivali nacional-patriotima), koja je upravo pred moj dolazak izvršila napad na redakciju bulevarskog lista sa visokim tiražom *Московский комсомолец* (МК). Ustavni sud Rusije nastavio je tog dana razmatranje dokumenata iz sudskog postupka vezanog za djelovanje KPSS. Ekonomska situacija bila je teška. Nacionalni dohodak u 1992. opao je za 20%, a indeks rasta cijena u odnosu na decembar iznosio je 1221%. Spoljnotrgovinske veze smanjene su za dva do tri puta, privatizacija preduzeća je tekla mučno, sa mnogobrojnim zloupotrebama (stoga je nazivana „prihvatacijom“), vaučerizacija je već tada pokazivala pravo lice, pa su novine oštro kritikovale Borisa N. Jeljcina, Jegora T. Gajdara, Anatolija B. Čubajsa i dr. U takvoj situaciji,

prema sociološkim ispitivanjima, samo je 17% Rusa podržavalo prelazak zemlje na tržišno privređivanje. Osnovni razlog bilo je katastrofalno обнищание граждан. Neki sektori proizvodnje posebno su bili pogođeni negativnim procesima i krizom, a ponajviše namjenska industrija. Vojna proizvodnja je samo u 1992. smanjena za 59%, potpuno je zatvoreno 21 preduzeće. Očekivalo se da će do kraja godine vojna industrija dati više od milion nezaposlenih, i to u situaciji kada je poziv u vojsku izbjeglo 18.000 mladića. Bilo je i novosti na lingvističkom planu. Recimo, toga dana je grupa poslanika parlamenta Krima zahtijevala da se na teritoriji Krima ozakoni ruski kao drugi državni jezik i da se dozvoli dvojno državljanstvo.

Prvo što je trebalo uraditi po dolasku bilo je naći zapošljenje i riješiti pitanje stana (jer nas petoro nije moglo dugo ostati u jednoj sobi, i to još neprijavljeni). Odlučio sam da se obratim Međufakultetskoj katedri za slovenske jezike MGU na kojoj sam tri godine radio kao lektor za srpskohrvatski jezik. Valentina N. Zenčuk, glavni predavač srpskohrvatskog jezika na Katedri, nije bila u Moskvi (nalazila se na lektoratu u Novom Sadu), pa sam nazvao Irinu J. Ivanovu. Podužje smo se zadržali u razgovoru (naravno, najviše smo govorili o Sarajevu), međutim ona nije ni u jednom trenutku spomenula mogućnost da ponovo počnem raditi na Katedri. Nisam se htio nametati, te nisam ni pitao, iako sam bio u teškoj situaciji. Tako je naš razgovor završen. Međutim, Nina M. Jolkina, Jadrankin mentor, docent na Katedri za ruski jezik MGU, sa kojom smo dosta kontaktirali, obećala je da će se ona raspitati kod dekana Fakulteta za strane jezike MGU prof. dr Svetlane G. Ter-Minasove (u sastavu tog fakulteta nalazila se pomenuta katedra). Uskoro je Nina Maksimovna nazvala i rekla da me je dekan pozvao na razgovor. Svetlana Grigorjevna me je ljubazno primila i kazala da, imajući u vidu moje naučne kvalifikacije (как известного профессора) mogu početi raditi kao lektor za srpskohrvatski jezik i da mogu dobiti stan u kojem sam tri godine stanovao (stan br. 152 na VII spratu u Olimpijskom selu). Sa stanom nije bilo mnogo problema, jer je poslije raspada SSSR-a rusko visoko obrazovanje zapalo u krizu. MGU se našao u teškoj finansijskom položaju, međunarodna saradnja je opala, tako da je nekoliko stanova u Olimpijskom selu predviđenih za strane stručnjake bilo duže vremena prazno. Svetlana Grigorjevna mi je, međutim, rekla da zbog finansijskih teškoća ne mogu da daju platu, tako da bi radi stana trebalo besplatno raditi. U situaciji u kojoj sam se našao nisam imao izbora, prihvatio sam ponudu i zahvalio se. Odmah sutradan, 22. oktobra 1992, dobio sam propusnicu za MGU. Za mene je to bila velika pomoć, jer sam riješio osnovno pitanje – stambeno. Već nakon nekoliko dana prešli smo iz skućenog privremenog boravišta na VI spratu u veliki trosobni stan na VII spratu. U njemu nam je sve bilo poznato, jer se od 1988. godine, kada smo iz njega izašli, nije

gotovo ništa promijenilo, samo što je namještaj ostario (u dječijoj sobi bili su kreveti i orman, u spavaćoj sobi dva kreveta, orman, pisali sto, u dnevnoj sobi kauč, ormari za knjige i televizor, u kuhinji sto sa stolicama, električna peć, frižider, koji bi, kad se gasio, tutnjao kao mlazni avion). Tako sam krajem oktobra 1992. godine ušao u stan u kome sam od 1985. do 1989. godine stanovao. Boris je tada (1985) imao dvije godine, sada je bio već u drugom razredu. Sanja i Vladimir su iz toga stana otišli na prve školske časove (u školu br. 843). Osjećanja su bila različita: zadovoljstvo zbog povoljnog rješenja, zabrinutost zbog rata i zbunjenost koja dugo neće nestati. Olimpijsko selo mi je već odavno bilo priraslo za srce, pa sam se ugodno osjećao. Svetlana Grigorjevna je prihvatila ideju da ponovo radim na katedri, između ostalog, na osnovu preporuke i zalaganja Vladimira P. Gutkova, šefa Katedre za slavistiku Filološkog fakulteta, koji je predložio da jedan dio nastave održavam na njegovoj katedri. I doista, u ljetnjem semestru 1993. godine imao sam na Katedri za slavistiku specijalni kurs (специальный курс) *Kontrastivna stilistika glagola srpskohrvatskog i ruskog jezika*. Trebalo je da dobijem i honorar za te časove, međutim, kada sam na kraju semestra u računovodstvu saznao da se radi o simboličnoj sumi, nisam ni otišao na blagajnu da je podignem.

Sada je trebalo riješiti drugo važno pitanje: novac. Jadranka nije imala stalnog posla. Dva puta sedmično držala je časove za našu djecu u jugoslovenskoj školi i od toga smo honorara jedno vrijeme živjeli. U Sarajevu smo, kad je 10. maja odlazila, podijelili 100 maraka, koliko sam tada imao: 50 je uzela Jadranka, a ja sam zadržao 50 (sav novac koji smo imali u banci propao je u ratu i samo smo dio sume sa računom u Ljubljanskoj banci uspjeli nakon rata povratiti, zahvaljujući dr Aleksandru Skazi, profesoru Ljubljanskog univerziteta). U Moskvi sam doputovao sa tih 50 maraka i sa još desetak maraka koliko mi je ostalo od 500 maraka koje sam dobio na putni nalog u Dječijoj ambasadi (od te sume platio sam hotel u Makarskoj i Zagrebu, ishranu na putu i voznu kartu Zagreb–Moskva). U Moskvi sam doputovao u ljetnjim cipelama braon boje koje sam šest mjeseci nosio u ratnom Sarajevu i koje ponekad (zbog neprestanog granatiranja) nisam skidao po nekoliko dana. Šavovi su već bili popucali na vrhovima, pa ih je Jadranka sašila kako bih imao u čemu hodati. Te cipele sam još jednu godinu nosio. Negdje u to vrijeme dao mi je naš poznanik iz Sarajeva Mirko Latinović, koji je u Moskvi odlično razvio biznis, dva para cipela koje nisu bile nove (i ne previše iznošene), dvije košulje i trenerku. To je bila dragocjena pomoć.

Po dolasku stupio sam u kontakt sa Vadimom M. Solncevom, direktorom Instituta za lingvistiku, i njegovom zamjenicom Vidom J. Mihajljenko. Kad smo prešli u stan 152 u Olimpijskom selu, pozvali smo Vadima M. Solnceva, njegovu suprugu i Vidu J. Mihajljenko na večeru.

Time sam želio uzvratiti gostoprimstvo iskazano 1990. godine. Vadim Mihajlovič mi je predložio da počnem kod njih raditi na pola norme (nije ponudio punu normu jer sam je već imao na Univerzitetu) kao viši naučni saradnik. Prihvatio sam ponudu i 2. novembra 1992. dobio propusnicu za Institut. U Sektoru za sociolingvistiku, gdje su me svi znali, jer sam prije toga dva puta u Institutu držao predavanja, a neki od njih bili su na kolokviju u Sarajevu, sa puno topline su se odnosili prema meni. Dirljivo je bilo kada su uoči Nove godine, i u vrijeme najteže krize, sakupili novac (oko 5.000 rubalja, što je odgovaralo mjesečnoj plati saradnika Instituta) kao novogodišnji poklon mojoj djeci.

Miloš Jevtić

Kako su Vas prihvatile ruske kolege? Da li ste u njima imali oslonac, posebno sa stanovišta povratka u struku, u nauku? Koje ste sve poslove radili za to vreme?

Branko Tošović

U to vrijeme, zbog onoga što sam preživio i situacije u kojoj sam se našao, bio sam prilično povučen u sebe, izgubio sam želju za kontaktiranjem. Bilo je to doba velikih razmišljanja: da bih opstao, treba li napustiti nauku i posvetiti se nekoj drugoj, za neme dalekoj i tuđoj djelatnosti, ili u samoj struci pokušati naći rješenje. Osnovni problem bila su materijalna sredstva. Naravno, tih prvih mjeseci nije se moglo govoriti ni o kakvom naučnom radu. Držao sam nastavu nastojeći da kolege i studenti ne primijete u kakvom se raspoloženju i stanju nalazim. U Biblioteku *V. I. Lenjin* i njenu prvu salu (za profesore i doktore nauka), koja je bila i ostala moje najomiljenije mjesto u Moskvi, nisam odlazio. Bio sam jednom i osjetio se stranim. Moralo je proći više od godinu dana da se vratim tom dragom kutku, u kome sam sedamdesetih godina pripremao magistarski rad, osamdesetih pisao doktorsku disertaciju, a devedesetih prikupljao građu za knjige *Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskim*, *Funkcionalni stilovi*, *Stilistika glagola* i *Glagolski kategorijal*. Sve ostalo vrijeme provodio sam sa porodicom. Svaki drugi radni dan vodio sam oko podne Borisa na tenis na stadion *Dinama*. Bila je to duga relacija: prvo autobusom 227 ili 667 do metrostanice „Юго-запад“, zatim metroom do stanice „Охотный ряд“, potom presjedanje na liniju „Речной вокзал“. Vožnja bi trajala više od sata. Dok je Boris igrao tenis, izašao bih napolje i šetao po velikom parku. To je trajalo čitavu zimu. Posebno su mi se urezali u sjećanje mrazoviti a sunčani dani, kada je bilo zadovoljstvo udisati svjež vazduh, posmatrati zubato zimsko sunce i osjećati pod nogama škripu prhkog snijega koji je blještio. Međutim, bilo je dana sa pravom vija-

vicom, kada je teško bilo hodati. To čekanja na Borisa (otprilike sat i po) bilo je i vrijeme razmišljanja, analiziranja, zaključivanja, odlučivanja. Kad bi Boris završio sa treningom, krenuli bismo prema metrou. Tu bih mu kupio sladoled koji je volio i koji bi u metrou krio od babuške – kontrolora (ona je strogo pazila da se ne unosi sladoled u metro). Kad sam bio sa Borisom, ni o kakvim razmišljanjima nije moglo biti riječi, jer čitavo vrijeme ne bi zatvarao usta. Pokoji put bi provjeravao da li ga slušam (priznajem, ja sam se ponekad isključivao, što je on zapazio, pa se često htio uvjeriti da li ga slušam; pri tome bi, za svaki slučaj, rukom okretao svoju glavu prema sebi). Ta njegova kontrola bila je simpatična i vraćala me je u vedro raspoloženje.

Pored susreta sa Vadimom M. Solncevom, drugi prijatan susret bio je sa Valerijem V. Morkovkinom, rukovodiocem Sektora za leksikografiju Instituta za ruski jezik *A. S. Puškin*. Valerij Venijaninovič bio je jedan od prvih kome sam se javio po dolasku u Moskvu. Počeli smo redovno da se sastajemo – u Institutu, kod mene ili kod njega. On je stanovao nedaleko od Olimpijskog sela, blizu metro stanice na Prospektu Vernadskoga (u Ulici Marije Uljanove 17). Sa njim su u malom dvosobnom stanu živjele supruga, kćerka i punica. U primaćoj sobi, koja je istovremeno služila i kao spavaća, u svim uglovima bile su naslagane knjige. Često sam razmišljao o paradoksima života: dok su neki neobrazovani i polupismeni ljudi na nepošten i nezasluzen način dolazili do velikih stanova, vozali se u stranim kolima, obrtali silan novac, odlazili na odmor u luksuzna ljetovališta, dotle je cvijet ruske nauke živio skromno, u malim skućenim stanovima, sa običnim namještajem, bez kola i vozača, bez vlastite daće (vikendice), odmarajući se u najmljenim kućama u Podmoskovlju. Valerij Venijaninovič je već više godina „снимал“ jednu daču blizu Moskve i tu ljeti provodio veći dio vikenda i godišnji odmor. Nije imao uslova za naučni rad kod kuće, ali je u Institutu posjedovao lijep kabinet koji je bio prepoznatljiv po nekoliko sitnica: na zidu se nalazilo nešto poput oglasne table; u sredini kabineta visjelo je malo zvonce. Njegova porodica obožavala je životinje. U to vrijeme u kući su držali dva manja psa – Kuzju i Marfu. Boris, koji je gotovo uvijek išao sa mnom u posjetu Valeriju Venijaninoviču, rado se bavljao sa njima. Valerij Venijaninovič i njegova supruga Jelena Maksimovna ispoljavali su maksimum razumijevanja za moju situaciju i nastojali da pomognu. Od njih sam dobio na privremeno korišćenje tranzistor, stabilizator i videorikorder (da bi djeca mogla snimati ono što ih interesuje). Predlagali su i materijalnu pomoć, ali sam se zahvalio (jer sam znao da ni oni nisu bogataši). Prihvatio sam, međutim, ponudu Valerija Venijaninoviča da, radi poboljšanja finansijske situacije, počnem raditi kod njih na pola norme kao viši naučni saradnik. Propusnicu za Institut dobio sam 4. novembra 1992. Moj zadatak je bila kompjuterska organizacija leksikografskog rada u njego-

vom sektoru. Tokom šk. 1992/93. godine obučavao sam saradnike Sektora kako da koriste kompjuter. Pripremio sam za njih i pismeno uputstvo za rad sa Wordom, programom za obradu teksta. Pošto se ono svijdjelo svim saradnicima Sektora, Valerij Venijanimovič je predložio da se u Plan Instituta za 1993. godinu uvrsti izdavanje knjige o Wordu i Winwordu, pa sam napisao prijedlog (obim priručnika: 200 strana, tiraž: 1.500 primjeraka, predaja rukopisa: IV tromjesečje 1993), koji je Valerij Venijanimovič uputio Direkciji Instituta. Međutim, u jesen 1992. otišao sam u Njemačku, tako da ideja nije realizovana. Kao utjeha bilo mi je to da su saradnici Instituta shvatili da rad na kompjuteru nije nikakav bauk (što sam stalno isticao), da računar pruža izvanredne mogućnosti za filološka istraživanja i da je svako od njih, prema svojim mogućnostima, dobio osnove kompjuterskih znanja. Drugo na čemu sam radio u Sektoru bila je izrada kompjuterske baze podataka. Plan je bio da se stvori sveobuhvatni program pomoću koga bi se mogli pripremati planirani rječnici u Sektoru. Pošto je taj posao prevazilazio moje mogućnosti, angažovali smo Ljudmilu I. Kolodjažnu iz Kompjuterskog centra Instituta za ruski jezik RAN. Ona je pravila program za obradu leksikografskih podataka, a ja sam pripremao lingvističku stranu projekta. Urađen je velik dio posla, ali nije doveden do kraja zbog mog odlaska u Njemačku (i inače, taj je projekat planiran na više godina). Sudbina kao da se sa mnom posljednjih godina igrala: sve značajnije projekte koje bih započinjao (tematski rječnik, bazni rječnik, leksikon sovjetske jugoslavistike, projekat u ANUBiH o jeziku i stilu pisaca BiH, priručnik srpskohrvatskog jezika za studente Estonije, udžbenik ruskog jezika za srednju školu, priručnik iz stilistike za studente žurnalistike, udžbenik retorike za studente FPN, knjiga o Wordu 4.0, kompjuterska baza podataka, snimanje dokumentarne naučne serije *Veliki govornici XX vijeka* za Televiziju Sarajevo...) događaji kao što su rat, odlasci u druge zemlje, prekidal bi. Počeo je da me prati sindrom uzalud urađenog posla. Osim toga, okolnosti u kojim sam se kasnije našao u Njemačkoj (1993–1996) zahtijevale su da se gotovo isključivo posvetim trajnom rješavanju problema zapošljenja.

Te 1992/93. školske godine radio sam na tri mjesta: na Univerzitetu (sa normom od 10 časova sedmično), na pola radne norme u Institutu za lingvistiku RAN i Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin*. Na Univerzitetu nisam dobijao platu, a ono što bih zaradio u dva instituta nije prelazilo 50 dolara. Jadranka i dalje nije mogla da nađe posao, pa joj je ostao samo večernji rad (dva puta sedmično) u jugoslovenskoj školi. Kao za inat, te školske godine nije se moglo zaraditi gotovo ništa na prevođenju. Sva jugoslovenska predstavništva bila su u rasulu i, što je bilo još gore, sva su se pocijepala na nacionalnoj osnovi. Saradnja jugoslovenskih firmi sa ruskim firmama svedena je na minimum, što nije davalo nikakvih šansi da se nešto honorarno zaradi. Stanje se još

više pogoršalo uvođenjem sankcija protiv Jugoslavije. Te školske godine Jadranka i ja imali smo samo nekoliko sitnih pismenih prevođenja. U takvoj situaciji obratio sam se Glavnom prevodilačkom birou u Moskvi. Sekretar je uzeo podatke i rekao da će me Biro angažovati ukoliko neko bude zainteresovan, ali je napomenuo da je u posljednje dvije godine potreba za prevođenjem sa srpskohrvatskog ili na srpskohrvatski iskazana samo jedanput-dvaput. I doista: poslije toga nijednom niko nije nazvao niti predložio bilo kakav posao.

Za mene je velik problem bio to što nisam imao kompjuter. Kao što sam već napomenuo, prvi kompjuter sam nabavio još 1988. godine i bio oduševljen njegovim mogućnostima. Od tada sam zaboravio šta je pisaca mašina. Kada je 1992. godine trebalo da završim projekat o jeziku pisaca BiH, kupio sam još jedan kompjuter, mnogo jači, kao i skener, pomoću koga sam ubacivao tekstove za analizu. U Sarajevu sam imao veliku kompjutersku pisaću mašinu IBM, dvojezičnu (rusko-srpskohrvatsku) pisaću mašinu. Dakle, od sve te tehnike u Moskvi nisam imao ničega. Prijatelj Mirko Latinović je ponudio da posudi njegovu staru rusku mašinu, jer njemu nije bila potrebna, pošto je imao kompletnu kompjutersku tehniku, uključujući i moćni HP laserski štampač. Tu pisaću mašinu donio je nešto kasnije i na njoj sam počeo da pišem ruske i srpskohrvatske tekstove (naših slova nije bilo, pa sam ih morao ručno unositi). Bilo je teško raditi, jer je imala neku grešku, pa je stalno preskakala. Ali, bio je to ipak napredak. Međutim, izrada baze podataka u Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin* zahtijevala je rad na kompjuteru kod kuće. Da ne govorim o tome koliko bi mi kompjuter pomagao u prevođenju. Valerij Venijanimovič je sve to znao, pa je predložio da uzmem njegov kompjuter. Rekao je da se oni ne služe njime onoliko koliko bih ga ja koristio, a ako bude trebalo, mogu doći kod mene i uraditi ono što im je potrebno. Iako mi je bilo dosta neprijatno, pristao sam sa željom da što prije nabavim kompjuter. Prenio sam taj kompjuter negdje u decembru 1992. godine i počeo se osjećati normalnije. Međutim, jedino pravo rješenje bilo je kupovina kompjutera. Novca za to nisam imao. Računar standardne konfiguracije bez štampača (386, 33 MHz, 60 MB hard disk) koštao je oko 1.200 dolara, a ja sam mjesečno primao oko 50 dolara. Jedino rješenje bilo je da od nekog posudim potrebnu sumu. Znao sam da niko od naših prijatelja Rusa nije imao toliko para, pa se nisam ni raspitivao. Krug Jugoslovena sa kojima smo kontaktirali se suzio. Neki od onih sa kojima smo se družili kada smo bili u Moskvi od 1985. do 1989. godine sada su se izmijenili i kao da su izbjegavali kontakte. Nekima smo prije znali i mogli pomoći; sada, kada je nama bila potrebna podrška (i to ne da se dâ novac, već da se pomogne u traženju posla od koga bi se živjelo), nastao je vakuum. Za mene je najčudniji bio odnos čovjeka čiji je otac bio vjenčani kum moga oca i majke. On se za četiri godine našeg boravka

nijednom nije javio, a pogotovo da je zaželio da se susretne. Radio je kao predstavnik jedne, do rata jake bosanskohercegovačke privredne organizacije. A u ratnom Sarajevu njegova sestra često je dolazila u Dječiju ambasadu i molila da joj nabavi dječiju hranu za malog unuka. I u tome sam joj ponekad izlazio u susret, dovodeći i sebe u nezgodnu situaciju. Ispostavilo se, dakle, da u Moskvi nema našeg čovjeka od koga bi se posudio novac. Neki od poznanika možda bi i dali, ali iz naših obzira (da ne kažem: ponosa), nismo se obraćali za takvu pomoć.

Jednog decembarskog dana javio se Radomir Lončarević, jedan od prijatelja iz studentskih dana. Družili smo se na studiju, iako je on bio godinu dana stariji, zajedno putovali u Rusiju na stručno usavršavanje, pripremali ispite. U isto vrijeme smo i diplomirali – 8. februara 1973. godine. Javio se iz Kazanja, gdje je sa porodicom bio već 2-3 godine i radio kao prevodilac u crnogorskoj firmi *Monteks*. Kazao je da dolazi u Moskvu kako bi obavio neke poslove. Pozvao sam ga da prenoći. Bio je to prvi susret nakon niza godina (posljednji put smo se vidjeli kod njega u Tuzli 1990). Dugo smo razgovarali o svemu, posebno o Sarajevu. Pošto mi je Radomir bio dugogodišnji prijatelj i budući da finansijski nije loše stajao, upitao sam ga da li bi mi na izvjesno vrijeme posudio novac da kupim računar. Radomir je znao u kakvoj sam bio situaciji, znao je šta za mene znači kompjuter, i odmah je potvrdno odgovorio. Dao je 1.000 dolara i dodao još 100 dolara rekavši: „Ovo je za djecu i to ne treba da vraćaš.“ Tako sam najzad dobio priliku da nabavim kompjuter. Ta skupa investicija, u situaciji kada smo u Sarajevu sve bili izgubili a u Moskvi ništa nismo imali, pokazala se kao opravdana: dobili smo mogućnost da pismenim prevođenjem popravimo finansijsku situaciju, a meni se ponovo ukazala mogućnost da se bavim onim za šta sam tada mislio da je prošlost – naukom. Odmah poslije toga vratio sam kompjuter Valeriju Venijanimoviču i zamolio ga da mi ostavi štampač još izvjesno vrijeme. Tek pola godine kasnije dobio sam honorar od jednog prevođenja i kupio štampač EPSON-LQ (koštao je 240 dolara).

Miloš Jevtić

Vratimo se Dječijoj ambasadi, još jednom. Da li ste u Moskvi preduzimali nešto za njen dalji život?

Branko Tošović

Petnaestak dana nakon dolaska iz Sarajeva, oktobra 1992, pristupio sam radu na otvaranju konzulata Dječije ambasade u Moskvi, na osnovu zaključka Kolegija Dječije ambasade. Prvo je trebalo da predam pismo rukovodstva Dječije ambasade predsjedniku Rusije Borisu Ni-

kolajeviču Jeljcinu potpisano 15. avgusta 1992. U njemu je na nekoliko strana objašnjeno šta je Dječija ambasada, koji su joj programski zadaci, šta je do tada učinila (poseban naglasak stavljen je na akciju iz 1991. godine oko prihvata 2.500 djece iz Černobilja). Na kraju je izražena molba da Rusija pomogne djeci BiH da se, u tu svrhu, otvori konzulat Dječije ambasade u Moskvi i da predsjednik Rusije primi delegaciju Dječije ambasade, koju bih, kao potpredsjednik Kolegija Dječije ambasade, predvodio. Evo nekoliko izvoda:

„Poštovani predsjedniče! Prva dječija ambasada u svijetu *Medaši*, čije je sjedište u Sarajevu, ima čast da Vam se obrati sa molbom da pomognete i odobrite da se u Moskvi otvori Dječiji konzulat prve Dječije ambasade u svijetu (...) Izbor Moskve kao jedne od prijestonica svijeta u kojoj želimo otvoriti Dječiji konzulat nije slučajna. Dječija ambasada faktički je započela svoju aktivnost pružanjem pomoći djeci Rusije, Ukrajine i Bjelorusije stradaloj u černobiljskoj havariji. Naime, u maju, junu i julu 1991. godine Dječija ambasada organizovala je oporavak oko 2.500 ozračenih djece sa područja bivšeg SSSR-a. Djeca su besplatno boravila u porodicama triju republika (Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske) po mjesec dana i rezultati oporavka, po mišljenju sovjetskih ljekara, bili su zadovoljavajući. Ovu veliku akciju realizovali smo u saradnji sa sovjetskom ambasadom i Domom sovjetske kulture u Beogradu.

Nakon toga, Dječija ambasada je aktivnost usmjerila na pružanje pomoći djeci u ratnim područjima bivše Jugoslavije. Kao humanitarna organizacija koja nastoji da u ovom ratu pomogne djeci i kao svjedok svih njihovih stradanja i patnji, Dječija ambasada je zasnovala naučno-analiitički projekat o stradanju djece u BiH, a koji se priprema kao dokazni materijal za Unicef i Svjetsku zdravstvenu organizaciju. Situacija koja je nastala petomjesečnom opsadom Sarajeva i u kojoj je on fizički izolovan, izložen stalnom granatiranju i izgladnjavanju, dovela je do toga da je u glavnom gradu BiH podvrgnuto najvećim fizičkim i psihičkim patnjama više od 100.000 djece uzrasta do 15 godina. Podaci koje smo do sada prikupili doista su stravični. Ukupan broj poginulih lica iznosi oko 12.000, među kojima je 70% civila i 10% djece do 15 godina. Figurativno kazano, više od 40 razreda djece je do sada poginulo. Na listi poginule djece, čiju evidenciju je Ambasada počela voditi, 20% su djeca do 2 godine koja su izgubila život u nevinom dječijem snu, u svojim krevetićima i u naručju majki, ili su kao nedonoščad završila život u ropcu od posljedica uništavanja inkubatora na Porodajnoj klinici. Broj teško ranjenih osoba iznosi oko 30.000, od toga su 50% lica sa trajnim invaliditetom i 20% djeca (ovo su samo podaci za grad Sarajevo i još nekoliko gradova, a pretpostavlja se da će se ovaj broj upetostručiti kada se obrade podaci sa područja cijele Republike). Lista ranjene djece, njihov uzrast i dijagnoza opominju i pokazuju kakav je zločin učinjen nad djecom. Ilustrujemo to četveromjesečnim mališa-

nom kome je amputirana noga i trogodišnjom djevojčicom koju je, dok se igrala pred kućom, gađao snajperista. Sada na sarajevskoj klinici leži oko stotinu ranjene djece. Podaci o uništavanju zdravstvenih objekata takođe su stravični. Do sada su razorene 152 bolnice i poliklinike sa 200.000 m² od čega je samo na području Sarajeva razoreno 58.638 m². Izbaceno je iz funkcije 4.000 bolesničkih postelja, od toga u Sarajevu 1.120. Sasvim je uništeno porodilište i pedijatrijska klinika, koja je, kao jedina takva ustanova za djecu, pružala usluge na regionu od 1.700.000 stanovnika i bila jedina ustanova za najteža i najkomplikovanija oboljenja u Republici. Sada je priliv pacijenata sve veći, a po završetku rata i oslobođenju očekuje se enormno povećanje broja bolesne djece raznovrsne patologije. U Sarajevu danas više ne postoji nijedna predškolska ustanova na koju nisu padale granate i koja nije više ili manje uništena. Slična situacija je i sa osnovnim školama, što takođe predstavlja svojevrsan zločin prema djeci i njihovom pravu da budu zbrinuta i zaštićena dok im majke rade, da uče u školama i da se igraju u školskim dvorištima. Oštećeno je ili potpuno uništeno 30% stambenog fonda. Broj lica koja su u migraciji unutar BiH (uključujući izbjeglice u druge zemlje) iznosi 1.300.000, što čini 30% stanovništva Bosne i Hercegovine. Među izbjeglicama su 45% djeca do 18 godina. I dalje je neizvjesna sudbina 100.000 građana u zatvorima i logorima. Ambasadi svakodnevno stižu obavještenja o tome. Broj nestalih osoba procjenjuje se na preko 35.000, među kojima je velik broj djece (mnogi dječaci i djevojčice su najvjerovatnije likvidirani). Posebno teška situacija je pogodila gradove u blokadi, u koje više od tri mjeseca hrana nije dopremana. Djeca su na ivici smrti, neka od njih su izgubila više od jedne trećine težine.“

U pismu se zatim ukazivalo na to koliko se Dječija ambasada angažovala u spasavanju djece Bosne i Hercegovine i, između ostalog, navodi:

„Već na samom početku rata rukovodstvo Dječije ambasade procijenilo je da će rat biti surov, krvav i da će najviše pogoditi djecu. Stoga je odmah pristupilo privremenom izmještanju djece i majki tamo gdje su oni to željeli i gdje su se mogli osjećati bezbjedno. Dječija ambasada je u tim aktivnostima nailazila na brojne probleme, ali je ipak uspjela da napravi podvig: da u vrijeme najžešćih borbi iz Sarajeva izvuče oko 25.000 djece i majki. Podatak da je zgrada u kojoj je smještena Dječija ambasada granatirana 25 puta i da je gotovo sva izgorjela, dovoljno govori o okolnostima pod kojim je vršeno izmještanje djece i tekla kompletna aktivnost. Do sada je Dječija ambasada evakuisala oko 50.000 djece i majki sa ratnih područja BiH. U tome je imala veliki uspjeh zahvaljujući širokoj mreži konzulata u zemlji i inostranstvu. Pošto je Dječija ambasada bila jedina organizacija u BiH koja je organizovano i tokom čitavog rata radila na izmještanju djece i majki iz BiH, njoj su se obraćali za pomoć ne samo roditelji i djeca nego i odrasli ljudi, bolesne i starije osobe te stranci.“

Dalje se govorilo o pomoći ruskim državljanima:

„Sve državljane Rusije koji su izrazili želju da im se pomogne uspješno smo evakuisali iz Sarajeva. Među njima posebno treba spomenuti deset baletskih umjetnika i muzičara iz Moskve, Peterburga, Novosibirska i Kijeva, koji su radili u Narodnom pozorištu u Sarajevu i koje smo sa djecom otpremili za Beograd i Split sredinom maja 1992. godine.“

Pošto sam neposredno učestvovao u evakuaciji pomenutih osoba, ovdje mogu navesti i imena pomenutih ruskih umjetnika. To su: Natalija N. Romanova (Sankt Peterburg), Larisa I. Kladničkina, Marina O. Kladničkina, Oksana P. Brandibura, Irina V. Trocik, Denis G. Kasatkin, Vladimir G. Grigorjev (Novosibirsk) i Maksim I. Antoničev (Kijev) i dvoje djece od dvije godine. Negdje u to vrijeme Dječija ambasada je pomogla i ruskom lektoru na Filozofskom fakultetu Nini V. Lebedevoj da napusti Sarajevo.

Pismo predsjedniku Rusije dalje donosi informaciju o pomoći drugim državljanima i konkretnim projektima izmještanja djece u inostranstvo:

„Pored njih (= ruskih državljana) pomogli smo da se i neki Italijani, Egipćani, Rumuni, Palestinci, Sirijci i drugi strani državljani koji su se zatekli u Sarajevu vrate u svoju domovinu. Zahvaljujući konzulatima i specijalnim izaslanicima Dječije ambasade u svijetu (prije svega u Londonu, Milanu, Moskvi, Pragu, Kairu i dr.), uspostavljeni su brojni kontakti sa međunarodnim humanitarnim organizacijama i ustanovama pojedinih zemalja, te postignuti dogovori o raznovrsnim oblicima pružanja humanitarne pomoći djeci BiH. Jedan broj djece uputili smo u pojedine zemlje na privremeni boravak i oporavak (Francusku, Italiju, Njemačku, Austriju), a drugi dio priprema se za odlazak (u Dansku, Belgiju, Grčku, Sjedinjene Američke Države i druge zemlje). Totalna komunikacijska blokada (potpun prekid međunarodnih veza) onemogućava uspostavljanje još širih kontakata. Oni se održavaju i sa Rusijom. Zahvaljujući našim radnicima na privremenom radu u Moskvi, Dječija ambasada je 10. maja 1992. godine poslala u Serpuhovo kraj Moskve 38-oro djece i majki koji se i sada tamo nalaze (njihov boravak finansiraju naši radnici), a ovih dana trebalo bi da u istom aranžmanu doputuje u Moskvu još 100 majki i djece. Nadamo se da ćemo otvaranjem konzulata u Moskvi moći uspostaviti širu saradnju u interesu djece i njihovih roditelja. Ovih dana počinje da se realizuje projekat izgradnje kompleksa Dječije ambasade u Sarajevu. Jedan od objekata koji želimo napraviti je i planetarij. Pošto je Moskovski planetarij jedan od najpoznatijih u svijetu, željeli bismo da u saradnji sa ruskim stručnjacima napravimo nešto slično u Sarajevu... Molimo Vas da podržite i odobrite otvaranje dječijeg konzulata u Moskvi. Ukoliko ruske vlasti nađu razumijevanja za našu inicijativu, bila bi nam čast i zadovoljstvo da nam Vi lično sugerišete koga bismo od poznatih

moskovskih humanista izabrali za konzula. Može to biti neko od kosmonauta, umjetnika, naučnika i sl.“

Odmah po dolasku javio sam se Vlastimiru Mijoviću. Radovao sam se da ga čujem i da se nađemo. Nismo se lično poznavali, ali smo se preko telefona sprijateljili. Krajem aprila 1992. godine, kada je rat počeo i kada je u sjedištu Dječije ambasade u UNIS-u vrvjelo od ljudi i događaja, stupio sam u kontakt sa Vesnom Šunjić i Vlastimirom Mijovićem i dogovorio se da pokušamo organizovati odlazak grupe djece i majki u Rusiju. Vlastimir se bio dosta angažovao na tom poslu. Zajedno sa Vesnom prikupio je popriličnu sumu novca pa je preostalo da ja završim operaciju i pošaljem djecu i majke u Moskvu. Sa Vlastimirom sam imao svakodnevnu vezu. Bilo je slučajeva kada bismo dugo (više od jednog sata) razgovarali. Napokon sam 12. maja uspio da organizujem odlazak djece. Kontakt sa Vlastimirom nastavio sam i dalje. Sada je on mene izvještavao o prihvatanju djece i njihovom boravku. Obavještavao me je i o mojoj djeci koja su takođe bila u toj grupi. Vlastimir se pokazao kao fin i agilan čovjek. Posebno mi je ostao u sjećanju jedan razgovor. Negdje u junu ili julu 1992. godine nazvao me je oko 22 sata i javio da Fransoa Miteran, predsjednik Francuske, namjerava kroz nekoliko sati posjetiti Sarajevo. Bila je to nevjerovatna vijest: da se neko od svjetskih moćnika usudi u to vrijeme doći u vulkansko grotno, kakvo je tada bilo Sarajevo. Prenio sam vijest članovima Dječije ambasade, koji su je takođe s nevjericom primili. Međutim, sutradan je Miteran stigao u Sarajevo. Bio je to za nas znak nade da će se događaji smiriti. Međutim, pokazalo se da je to bila velika zabluda. Sa Vlastimirom sam nastavio kontakte sve do pred kraj juna, kada su telefonske veze Sarajeva sa svijetom prekinute. Od tada pa do mog dolaska 15. oktobra 1992. izgubio sam bio svaku vezu s njim i porodicom.

I tako, kada sam stigao u Moskvu, Vlastimir je bio jedan od prvih koga sam nazvao telefonom. Htio sam da se sa njim nađem, da porazgovaramo o boravku djece u Serpuhovu i o otvaranju dječijeg konzulata. Smatrao sam da oko ovog posljednjeg Vlastimir, kao stalni izvještač sa dobrim poznanstvima, može dosta pomoći. Stoga sam prilikom sastavljanja pisma Borisu Jeljcinu insistirao da se iskaže molba da predsjednik Rusije primi ne samo mene, nego delegaciju Dječije ambasade u kojoj bi još bili Vlastimir i Vesna. Čim sam čuo Vlastimirov glas, osjetio sam da to nije ton sa kojim smo prije razgovarali. Prvo se začudio da sam uspio živ izaći iz Sarajeva, a onda je naš susret odgodio rekavši da nema vremena i da bi trebalo kasnije da se dogovorimo. Nakon nekoliko dana ponovo sam ga nazvao, ali opet do susreta nije došlo. I posljednji, treći put razgovarao sam sa suprugom. Rekla je da se on kupa. Zamolio sam da mi se javi. Nije to učinio. Shvatio sam da Vlastimir Mijović iz-

bjegava susret. Međutim, objašnjenje nisam nalazio. Nisam htio da ponovo zovem i da se namećem. Vlastimir je znao broj mog telefona, moju adresu i lako je mogao uspostaviti kontakt i tada, i kasnije, da je htio. Dvije godine kasnije, u Vupertalu sam se susreo sa Ivicom Rorićem, koji se početkom rata nastanio sa porodicom u tom gradu. Rekao mi je da se dva puta obraćao pismom i faksom Vlastimiru u Moskvu, raspitujući se za mene i moleći ga da mu javi gdje se nalazim, ali nijednom nije odgovorio. Uglavnom, kada sam sve povezao i izveo zaključke, shvatio da sam da moram sam pokušati izvršiti zadatak koji sam preuzeo.

Mrazovitog oktobarskog dana uputio sam se u centar grada da saznam kako mogu lično predati pismo upućeno predsjedniku Rusije. Nisam znao gdje i kome da se obratim, pa sam svratio u zgradu Prijemnog odjeljenja Vrhovnog sovjeta Ruske Federacije, pored koje sam često prolazio, jer se nalazila preko puta Lenjinove biblioteke, na početku Kalinjinskog prospekta (Novog Arbata). Službenica mi je na papiriću napisala adresu Administracije predsjednika Rusije na Starom trgu, nedaleko od Crvenog trga (gdje je prije bilo sjedište Centralnog komiteta KPSS). Otišao sam tamo, ali je radno vrijeme već bilo prošlo, pa sam se vratio kući i sutradan ponovo se uputio metroom u centar grada. Bio je pravi zimski dan. Sipao je gusti mokri snijeg. Moskva je bila u pravom zimskom ambijentu. Nisam imao čizme, pa sam pošao u svojim sarajevskim braon cipelama, koje su odmah kad sam izašao na ulicu počele da propuštaju vodu (kući sam se vratio potpuno mokrih nogu). U zgradi na Starom trgu obratio sam se službenici i saopštio o čemu se radi. Ona je uzela pismo i upitala za adresu. Rekao sam da ostajem u Moskvi i da mi se mogu javiti u Olimpijsko selo.

Tako sam počeo da čekam odgovor od Borisa N. Jeljcina. Nadao sam se da će me on ili, vjerovatnije, neko od njegovih saradnika ubrzo primiti i da ću saznati postoji li mogućnost da Rusija pomogne djeci BiH i da se otvori konzulat u Moskvi. Međutim, to čekanje se odužilo. Prolazio je mjesec za mjesecom, a odgovora iz Kremlja nije bilo. Pred kraj zime bio sam pozvan na jedan prijem u Dom naučnika (nedaleko od metro stanice „Кропоткинская“), na kome je jedna od novih akademija (Međunarodna akademija nauka San Marino, odnosno Ассоциация содействия Международной академии наук), koje su u to vrijeme počele u Rusiji da razvijaju djelatnost, uručivale povelje novoprimiteljnim članovima. Na tom prijemu upoznao sam se sa novinarkom lista *Рабочая трибуна* Jelenom Skvorcovom, koja je, kad je čula da sam došao iz Sarajeva i da sam radio u Dječijoj ambasadi, predložila da napravi intervju. Nakon nekoliko dana nazvala me je, pa smo se dogovorili da se nađemo u njihovoj redakciji u Ulici pravde. Intervju je izašao nakon nekoliko dana. Redakcija je za naslov izvukla ono što može privući čitaoce. A to je bila moja izjava da sam uputio pismo predsjedniku Jeljcinu i da on nekoliko mjeseci ne odgovara, a dotle djeca u Sara-

jevu ginu. Nije mi se baš svidio njihov postupak, jer sam mislio da reakcija Jeljcinove Administracije može biti negativna (poznato je bilo da njegove službe redovno prikupljaju sve ono šta se piše o predsjedniku i da onda prave izvještaj). Međutim, nije prošlo mnogo vremena od objavljivanja intervjua, zazvonio je telefon u stanu. Osoba koja je nazvala rekla da je iz Administracije predsjednika Rusije. Kazala je da su dobili pismo, da se izvinjavaju što sam tako dugo morao čekati na odgovor, ali da su spremni da me prime. Dogovorili smo se da to bude kroz nekoliko dana u Kremlju. Bilo je to krajem aprila. Spremio sam se, stavio kravatu (koju, inače, nosim samo u rijetkim trenucima), pripremio dokumenta Dječije ambasade koja sam ponio iz Sarajeva i uputio se metroom u centar grada. Dan je bio divan, sunčan, ali malo prohladan. Nagovještavao je skori dolazak proljeća. Na ulazu u Kremlj kazao sam obezbjeđenju da imam dogovoreni susret sa saradnicima predsjednika Rusije. Zatražili su pasoš i zamolili da malo sačekam. Nakon što su obavili potrebne telefonske razgovore stigao je jedan mladić (sa toki-vokijem) i rekao da će me odvesti tamo gdje treba. Prošli smo kapiju i ušli u Kremlj, u žutu zgradu. Sačekala su me dva saradnika Borisa Jeljcina. Odmah na početku još jednom su se izvinili što sam dugo čekao na odgovor i objasnili da su morali obaviti potrebne konsultacije. Konkretno je spomenuto Ministarstvo za inostrane poslove Rusije. I doista, jedan od saradnika imao je pred sobom dokument od nekoliko strana. Bilo je to, vjerovatno, mišljenje visokog državnog organa o našem pismu. Podrobno sam objasnio zbog čega sam došao i naveo da me interesuju dvije stvari: je li Rusija u stanju da pomogne djeci BiH i može li se otvoriti Konzulat Dječije ambasade u Moskvi, koji bi predstavljao interese Dječije ambasade u Rusiji i radio na uspostavljanju saradnje između Dječije ambasade i ruskih humanitarnih organizacija (radom konzulata rukovodio bi kolegij sastavljen od 15 članova predstavnika obiju zemalja). Na prvo pitanje odgovoreno mi je da je Rusija spremna pomoći, ali da moramo biti svjesni činjenice da se ona nalazi u teškoj ekonomskoj krizi. Što se tiče konzulata, rečeno je uvijenim diplomatskim jezikom da njegovo otvaranje ne dolazi u obzir. Objašnjenje sam našao analizirajući kasnije taj razgovor: Rusija u to vrijeme još nije bila uobličila svoju spoljnopolitičku orijentaciju u odnosu na događaje u bivšoj Jugoslaviji, ona je lutala u pravljenju spoljnopolitičke strategije i otvaranje konzulata jedne međunarodne humanitarne i nevladine organizacije, a pogotovo iz ratnog područja, u datom trenutku nije joj se uklapalo u planove i interese. Drugi razlog mogao je biti nepovjerenje u samu Dječiju ambasadu. Treći razlog: doista teška privredna kriza u kojoj je Rusija tražila pomoć od drugih i nije bila u stanju da sama sebi pomogne. Zaziranje od navedenih prijedloga došlo je, možda, i zbog toga što je ova inicijativa tekla nediplomatskim kanalima i što iza nje nije stajalo nikakvo državno tijelo, ministarstvo, ambasada i sl. Nakon njihovog i mog objašnjenja bilo je jasno da se moglo razgo-

varati samo o pružanju skromne humanitarne pomoći preko Dječije ambasade. U tom cilju rekli su mi da će me povezati sa nekim sovjetskim humanitarnim organizacijama i da će mi se uskoro javiti, oni ili neko od humanitaraca. Nažalost, to je ostalo samo na obećanju.

Sa Borisom N. Jeljcinom se nisam, dakle, susreo (iskreno, nisam ni očekivao da će do tog susreta doći). Ipak, sedam godina ranije, 1986. godine, našao sam se slučajno u njegovoj blizini. Jedne zimske večeri Boris i ja pošli smo u prodavnicu (Универсам) u Olimpijskom selu da kupimo hljeb i mlijeko. Pred ulazom zapazio sam crna kola i obezbjeđenje. Ušao sam u prodavnicu, u kojoj nije bilo mnogo ljudi. Nedaleko od odjeljka gdje se prodavao sir stajala su dva čovjeka i razgovarala sa nekoliko prodavačica. Jedan od njih bio je Jeljcin. Boris je tada imao tri godine, umoran se vratio iz obdaništa, pa sam ga nosio u naručju. Prolazili smo pored te grupe i zapazili Jeljcina. On je pitao prodavačice za posao, uslove i probleme rada. Pored njega stajao je sekretar kome bi Jeljcin koji put govorio da nešto zapiše. Iako su Jeljcina u to vrijeme često pokazivali na televiziji, jer je bio aktivan kao sekretar Gradskog komiteta Partije, tek sam tada, iz blizine, zapazio da nema prst na ruci. On je tih godina rukovođenja Moskvom populistički nastupao: odlazio je „u narod“ kad ga niko nije očekivao (i tada je došao nenajavljen u prodavnicu pred kraj radnog vremena i gotovo bez kupaca), vozio se kolima javnog gradskog saobraćaja, grmio protiv privilegija itd.

Nakon razgovora u Kremlju čekao sam telefonski poziv, ali njega nije bilo. Razmišljao sam da se obratim našim firmama da pruže pomoć Dječijoj ambasadi; međutim, sve su se podijelile po nacionalnoj osnovi, pa se pomoć mogla prikupljati samo ako se izbor svede na jednu naciju, što je za mene, naravno, bilo neprihvatljivo. Na moju aktivnost negativno je uticala i loša materijalna situacija (nisam imao nikakvih sredstava za bilo kakav ozbiljan rad – novac, kola, tehniku, potrošni materijal i sl.), odlazak u bolnicu nakon dolaska iz Sarajeva, briga o rodbini, posebno o roditeljima i dr.

Čim sam stigao u Moskvu, pokušao sam da uspostavim vezu sa Dječijom ambasadom. Dogovor je bio da prvo probam preko radio-amatera, jer je u Dječijoj ambasadi bila amaterska radio-stanica, koja je odlično funkcionisala. Međutim, i pored raspitivanja preko kolega, prijatelja i poznanika nisam našao mogućnost da stupim u kontakt. Onda sam uspostavio vezu sa Ognjenom Milatovićem, Jadrankinim učeni- kom iz gimnazije, koji je 1990. na saveznom takmičenju iz ruskog jezika zauzeo prvo mjesto i koji je namjeravao da studira ruski jezik. Ja sam ga, još dok je išao u gimnaziju, povremeno pozivao u kabinet na razgovor i na svoje časove, jer sam osjetio da je to sposoban momak i da od njega može postati dobar stručnjak za matematičku lingvistiku (bio je odlikaš, talentovani matematičar i iskazivao je veliku ljubav

prema ruskom jeziku, koji mu je Jadranka predavala). Ognjen je iz Podgorice dva ili tri puta uspio da preko radio-amatera Crne Gore uspostavi vezu sa radio-stanicom Dječije ambasade, a onda bi mene nazvao telefonom, pa bih ja preko te komplikovane veze direktno razgovarao sa nekim iz Dječije ambasade. Jednom sam tako stupio u kontakt i sa Duškom Tomićem. Objasnio sam mu šta sam do tada uradio. On me je informisao o tome da je izvršena promjena u Kolegiju Dječije ambasade, da je predsjednik Kolegija prof. dr Ejub Čehić otišao za Split, a da je novi predsjednik prof. dr Vladimir Premec i novi član Kolegija Izet Sarajlić. Osim toga, imao sam nekoliko kontakata sa drugim članom Kolegija Mišom Klačarom, koga sam zvao u Beograd, a on me je dalje povezivao preko radio-amatera sa Dječijom ambasadom. Njemu sam iz Moskve uputio pismo za Duška Tomića, u kome sam priložio zabilješku i objavljeni intervju u *Radničkoj tribini*. Ne znam da li je Duško ikad dobio to pismo. Uskoro sam otputovao u Njemačku i tako prekinuo planirani rad na aktiviranju Dječije ambasade u Moskvi. U Njemačkoj sam nekoliko puta pokušavao da stupim u kontakt sa Dječijom ambasadom i samo mi je jednom uspjelo: razgovarao sam sa Duškom Tomićem i njegovom budućom suprugom Marinom. Drago mi je bilo čuti Duška, a čini mi se da je i njemu bilo milo.

Miloš Jevtić

Kako je izgledao život, uobičajeni, i Vas i Vaše porodice u Moskvi školske 1992/93. godine, do Vašeg odlaska u Nemačku?

Branko Tošović

Moskovska zima 1992/93. godine prošla je u napregnutoj borbi da se izvučem iz teškog materijalnog položaja. Radio sam na tri radna mješta, a zarađivao toliko da nisam mogao podmiriti ni elementarne potrebe porodice. Loša situacija nije dozvoljavala da se opustim i da sa zadovoljstvom prisustvujem za mene prvom poslijeratnom naučnom skupu. On je bio posvećen Ivu Andriću i održan je u Glavnoj zgradi Akademije nauka na Lenjinskim gorama. Odsutno sam slušao referate. Napolju je bilo hladno, provejavao je čas sitan, čas krupan snijeg. Sjedili smo u toplim prostorijama, a ja se nikako nisam mogao otrgnuti od misli o Sarajevu i o meni dragim ljudima koji se, možda, upravo u to vrijeme, po istoj takvoj hladnoći, smrzavaju gladni i duševno razoreni. Sa sličnim raspoloženjem prisustvovao sam te zime mjesečnim sastancima obnovljenog Društva ljubitelja ruske literature i jezika (Общество любителей российской словесности), čiji sam član postao i čiji su sastanci održavani u Domu naučnika (Дом ученых). Tematika je bila raznorodna: *Rječnik Vladimira I. Dalja*, *Boduen de Kur-*

tene (Aleksandar N. Tihonov), *Poetski tekst očima lingviste* (Nikolaj M. Šanski), *Kultura ruskog jezika* (Jevgenij N. Širajev), *Ruska retorika* (Vladimir I. Anuškin), *Specifičnost strukture ruskog jezika* (Gennadij P. Meljnikov), *Fjodor I. Buslajev* (Ivan F. Protčenko), *Istorija riječi „intelektualac“* (Julij A. Beljčikov) i dr. Te lingvističke večeri ipak su odigrale pozitivnu ulogu, jer su koliko-toliko održavale naučne kontakte, koje sam u datoj situaciji bio primoran osjetno redukovati. Na jednom od tih sastanaka upoznao sam se sa Vladimirom P. Neroznom, koji je kasnije otvorio Institut jezika naroda Rusije pri Državnom komitetu Ruske Federacije za nacionalnu politiku i koji mi je jednom predložio da radim u tom novootvorenom institutu. Međutim, ni taj prijedlog ni neke druge mogućnosti (na primjer, rad u Institutu za ruski jezik) nisu dolazili u obzir, jer sam već radio u dva naučna instituta.

U slobodno vrijeme vodio sam Borisa na tenis i gledao televiziju. Redovno sam pratio vijesti američkih i engleskih tv-stanica koje je u to vrijeme ruska televizija svakodnevno emitovala na ruskom jeziku. Iz njih sam koliko-toliko saznavao šta se dešava u Sarajevu. Teško je bilo pratiti kako se situacija u svakom pogledu sve više pogoršava. Roditelji su bili prepušteni sami sebi. Dok sam bio u Sarajevu, pomagao sam im koliko sam mogao, a sada nisu mogli ni od koga dobiti pomoć. Veza sa njima biće prekinuta više od godinu i po dana (od oktobra 1992. do februara 1993. godine, kada sam iz Manhajma prvi put uspio da sa njima uspostavim telefonsku vezu. Gotovo čitav taj period nisam znao da li su uopšte živi. Noći te moskovske zime bile su manje-više košmarne: od ratnog Sarajeva i svega onoga što sam doživio dugo se nisam mogao otrgnuti. Danju je bilo lakše, jer sam bio maksimalno opterećen poslovima, a porodična atmosfera u stanju je bila da odagna svaku brigu i zaliječi svaku ranu. Najviše radosti pričinjavala su djeca, posebno Boris, koji mi je svojim „mudrim“ mislima i „visokoumnim“ analizama vraćao raspoloženje. I ovu petu moskovsku zimu doživljavao sam sa pomiješanim osjećanjima. Pogled kroz prozor na zimski pejzaž Olimpijskog sela uvijek me je razgaljivao, posebno za sunčanih dana: bjelinu prostora ispred zgrade razbijala je zelena boja crnogoričnog drveća što je raslo ispred kuće. Kad bi snijeg počeo da pada, drveće s lijeve strane bilo bi osvijetljeno uličnom svjetiljkom, pa bi se stvarala slika kao sa novogodišnjih i božićnih čestitki: snijeg nijemo pada, granje drveća se savija pod bijelim teretom, a ispod svjetluca bezbroj hladnih staklenih komadića. U toj slici dominantan je bio jedan par: grab i breza iste visine, istog godišta. Rasli su tako blizu da su se pri dnu gotovo dodirivali. Izgledali su kao zaljubljeni par koji nije mogao razdvojiti ni najjači moskovski vjetar, ni najljuća ruska vijavica: uvijek bi se povijali zajedno – taj tamni grab i ta bijela, bjelosnežna breza. A kad bi proljeće došlo, svoje bi zelene ruke međusobno izukršali. I uvijek kad sam ulazio u zgradu, prolazio bih pored to dvoje za-

ljubljenih, za koje nisam znao da li su se slučajno našli u zagrljaju. Tako sam i tih zimskih večeri 1992/93. volio da sa sedmog sprata spustim pogled na prostor na kome su rasli grab i breza.

Miloš Jevtić

Da li ste u Moskvi sretali i Jugoslovene, razume se ne samo slaviste?

Branko Tošović

Tih dana imao sam prve susrete sa ljudima koji su mi bili bliski. U Moskvu je doputovao Borisav Tošić, docent Ekonomskog fakulteta u Sarajevu. Bio je bio jedan od onih sa kojima sam imao posebno dobre odnose. Pred sam početak rata zamolio me je, budući da sam imao iskustva i posjedovao laserski štampač, da pomognem oko štampanja doktorske disertacije, koju je trebalo da brani u Beogradu. Pristao sam i dogovorili smo se da se nađemo kod mene. Bio je to početak aprila 1992. Rat je već bio na pragu, pa smo obojica žurili, kao da smo naslućivali da će se najgore dogoditi. Uglavnom, disertacija je bila odštampana onog dana kada su se pojavile barikade na ulicama i kada je počela pucnjava. Boro je stanovao na Dobrinji i kući se vratio pješke. Dan ranije ostao je kod mene do sedam-osam uveče i uz velike peripetije i opasnosti uspio se vratiti kući. Ta njegova doktorska teza i Jadrankina disertacija bilo je posljednje što sam odštampao na laserskom štampaču tog aprila 1992. godine. Boro je doputovao u Moskvu i javio se telefonom. Uspio je izaći iz Sarajeva i izvući oba odrasla sina, kojima je prijetila mobilizacija. Otišao je u Vršac i smjestio se kod ženinih roditelja. Zatim je odbranio doktorsku disertaciju i počeo raditi kao prevodilac u Vršcu u jednoj farmakološkoj firmi. U Moskvu je doputovao kao prevodilac. Od njega sam prvi put saznao o nekim poznanicima i kolegama (Sretu Tanasiću, Gordani Besarović i dr.). Iako mi je bilo drago vidjeti se sa Borom, ton našeg razgovora nije bio kao prije: radosti nije bilo. Sve ono što se desilo posljednje godine ostavilo je dubok trag, pa niti je Boro bio raspoložen, niti sam se ja osjećao normalno.

U to vrijeme javio mi se i Milosav Čarkić iz Beograda. Zamolio sam ga da nekako pošalje moje radove koje ima ili može nabaviti, a koji su neophodni za učestvovanje na konkursima. On je uspio da nešto prikupi, pa mi je javio da će poslati po Dragiši Živkoviću, mome poznaniku i prijatelju. Dragiša i ja smo zajedno više godina radili kao vodiči. Nagovorio sam ga da upiše ruski u Sarajevu, što je učinio i uz moju priličnu podršku završio trogodišnji studij. Često smo se viđali u Sarajevu, Beogradu, Moskvi i održavali telefonske kontakte. Kada je stigao u Moskvu, javio se i rekao da ima malo vremena, da ne može doći u Olimpijsko se-

lo, te da je najbolje da se vidimo u metrou. Našli smo se u centru grada u jednoj metro stanici i naš susret nije trajao više od dvije-tri minute. Dragiša je kasnije često dolazio u Moskvu, ali se nikad nije javio.

Susret, međutim, sa prof. Aleksandrom Skazom iz Ljubljane bio je sa svim drugačiji. On je doputovao u Moskvu na dogovor oko uspostavljanja saradnje Katedre za slavistiku Ljubljanskog univerziteta sa Filološkim fakultetom MGU. Došao je u Olimpijsko selo, Jadranki donio pravu minas kafu (to je za strasnog kafedžiju bio veliki poklon), djeci slatkiše. Uprkos razlici u godinama, bili smo na ti, pa sam ga oslovljavao Saša. Pitao je može li čime pomoći. Bio je spreman i novac dati, ali sam se zahvalio. Jedino sam ga zamolio da pokuša iz Ljubljanske banke dići dio novca koji je bio na štednim knjižicama Jadranke i djece. Uzeo je štedne knjižice i nešto kasnije uspio izvući izvjesnu sumu. Kad je ponovo došao u Moskvu, nakon pola godine ili nešto više, predao je novac. Saša je za moju situaciju imao razumijevanja, jer se i sâm našao u sličnom položaju 1941: njega i porodicu Nijemci su protjerali u Srbiju, gdje je kao izbjeglica ostao do kraja rata.

Miloš Jevtić

Da li ste, možda, i prevodili – u slobodno vreme?

Branko Tošović

Te zime dobio sam samo dva puta priliku da nešto zaradim prevodeњem. Prva je došla od jedne crkvene sekte. U to vrijeme u Rusiji su bila intenzivna ne samo politička, nego i crkvena strujanja. Počele su da se javljaju nove sekte. Predstavnik jedne od njih je nazvao jednog januarskog dana (ni sam ne znam odakle je dobio broj telefona) i zamolio da prevedem nekoliko tekstova na srpskohrvatski jezik za njihovu prezentaciju u Beogradu. Zvali su se Jusmalinci. Došao je mlađi čovjek u Olimpijsko selo i predao dokumenta. (Jedan od njih počinjao je ovako:

„Dragi Jusmalijanci!

Emanuel Antihrist je došao na svijet kao olicetvorenje snage zla i mržnje prema Svetoj Božijoj Ljubavi, kao protivutežnja Majci Sveta Mariji Djevi Hristu. Danas ja sazivam bludne ovce u Kuću Božiju, kod Oca Svetog Isusa JUSMALOSA koji će u trenutku Preobraženja svijeta doći u Oblaku Slave sa Anđelima. I svi će vidjeti Lik Moga Gospođa JUSMALOSA, čije Ime ja vam svečano objavljujem u ove trule dane Sataninog svijeta koji odlazi.

Crna figura ulizice i, maskiranog u smirenju, gubitelja čovječanstva – već svom silinom pritiska siromašni svijet istrzan njegovim šapama

putem svojih sluga (Lenjina, Staljina, Hitlera, Brežnjeva, čopora lopova-popova i pripadnika tajne policije). Moj krhki, drhtavi svijet koji se guši od smrda Satane i koji ne nalazi Istinu.

Danas je tvoja Istina – Majka Sveta, koja je došla da ti povjeri vaseljen-ske tajne, da preobrazi tvoje tijelo i svijest, da te direktno spoji sa Svi-jetom Božjim. Danas je tvoje jedino spasenje od Satane – Sveta Ljubav i Vjera u Mariju Djevu Hrista, koja je došla da iskupi tvoje grijehove.

Kaji se i moli! Moli Milost Majke Boga Marije Djeve Hrista da te uzme pod Svoj Prejektivni Pokrov i da te dovede kroz Golgovski Put u Carstvo Božije.

Proći će čas i ti ćeš vidjeti svoju Majku, koja je preuzela na sebe gre-hove tvoje, i koja se diže zajedno sa svojim Izabranim ljubimcima Bo-ga JUSMALOSA u Manastir Čistote, Ljubavi i Svjetlosti!

Preko Mojega Imena proslaviće se Bog Svjetlosti Isus JUSMALOS. I stoga – voli svoju Istinsku Majku Sveta Mariju Djevu Hrista, koja je došla da ti pokaže Put ka Gospodu i da te odvede sa Sobom.“

Pošto nisam imao kompjuter, uzeo sam tekstove i narednih dana, kada sam imao slobodnog vremena, radio na njima u Puškinovom institutu. Prevod sam predao u samom Institutu. Mladić koji se sa mnom susre-tao nastojao je da me pridobije za svoju sektu. Samo sam ga slušao i pratio kako pokušava da me ubijedi u svoje poglede. Nije znao koliko je to uzaludan posao.

Druge prilike se sjećam jer mi se desila smiješna stvar. Trebalo je da se prevedu na ruski jezik neka dokumenta koja su se odnosila na kri-vični postupak protiv jednog Jugoslavena u Sjeveroistočnom admini-strativnom okrugu. Prevod je trebalo odnijeti u Prokuraturu (javno tužilaštvo) i tamo uzeti honorar. Rečeno mi je da radi toga ponesem neki dokument sa sobom. Uzeo sam ličnu kartu (pasoš je bio na regi-straciji). Kad sam došao, predao sam je službeniku sa kojim sam se do-govarao. On je počeo da je zagleda, pa me je upitao kakav je to doku-ment. Odgovorio sam da je to moj unutrašnji pasoš (na ruskom jeziku внутренний паспорт je uobičajen izraz). On se ispravio, osmjehnuo i rekao: „Pa, ne ličite baš na sebe“, i vratio mi ličnu kartu. Uzeo sam je, čudeći se, i izašao. Kad sam došao kući, ispričao sam o tome supruzi i djeci. Jadranka je zatražila da pokažem ličnu kartu i kad je vidjela, na-smijala se: bila je to njena lična karta. Događaj je ostao u sjećanju i po tome što se radilo o jednom od najhladnijih dana te zime (bio je 23. de-cembar 1992). Autobus koji je saobraćao na liniji Olimpijsko selo – metro „Jugo-zapadna“ izgledao je kao čudni ledeni komad na točkovi-ma. Putnici su sjedili na hladnim sjedištima, uvučeni u bunde, duge ka-pute, „пуховике“. Iz krznenih šubara izranjali bi samo paprikasti nos i crvenilo lica. Tada sam imao podužu bradu koja je na mrazu pobije-

ljela, pa sam izgledao kao neki čičica. Para što je dolazila od disanja lijepila se za prozore, pravila na staklima čudnovate šare i stvarala vl-zuelnu blokadu. Samo je vozač imao čista stakla, pa su putnici jedino preko razglasa saznawali gdje se nalaze. Na takvoj studeni tehnika je često znala zatajiti, pa bi se svako na svoj način snalazio. U dijelu oko Prokurature (na sjeveru Moskve) bilo je hladnije nego u Olimpijskom selu. Imao sam prilično toplu odjeću, ali je sjeverac, pomiješan sa sni-jegom, probijao do kosti. Na podužem putu od metroa do Prokurature (i obratno) dobro sam osjetio šta znači kad upče ruski mraz.

Miloš Jevtić

Ako nije delikatno, kako ste – pošto smo već zašli, govoreći o prevo-đenju i u materijalno pitanje – uspeli da odživite, u svakom pogledu, moskovski svoj period?

Branko Tošović

U Institutu za ruski jezik A. S. Puškin vladala je prijatna atmosfera. Sa-stajali bismo se ujutro u 10 sati na pola sata radi dogovora u kabinetu Valerija Venijanimoviča, pili čaj i neusiljeno pričali o stvarima koje su bile aktuelne. Zatim bi svako otišao na svoj posao. Ja sam imao kabi-net pored Valerija Venijanimoviča, u kome su još bile Irina Prohorova i Nataša M. Lucka. Međutim, veći dio vremena provodio sam u sobi preko puta, gdje je bio smješten kompjuter. Tu sam i vršio kompjuter-sku obuku. U dvanaest sati otišli bismo sa bonovima u menzu. Zatim bismo se vratili u Sektor i kod Valerija Venijanimoviča ponovo pili čaj. Rad se završavao oko 18 sati. Valerij Venijanimovič i ja išli bismo pješke do autobuske stanice, sjedali na autobus br. 226, vozili se pet-naestak minuta i izlazili na metro stanici „Jugo-zapadna“. Tu smo se rastajali: on je odlazio trolejbusom br. 34, a ja autobusom 667 ili 227. Do Olimpijskog sela putovao sam svega 5-10 minuta, međutim gotovo sam uvijek gubio vrijeme čekajući autobus. Ekonomska kriza pogodi-la je tih godina i javni saobraćaj Moskve, autobuski park je bio zasta-rio, jer je bio gotovo u potpunosti orijentisan na mađarski *Ikarus*. Na-kon raspada SEV-a, obustavljena je, zbog pokidanih međudržavnih ve-za i nedostatka novca, kupovina i isporuka stranih autobusa. Drugih u to vrijeme nije bilo, pa je došlo do smanjenja broja vozila. Na nekim linijama autobusi su u velikim intervalima i zakašnjenjima saobraćali. Takva je situacija bila i na relaciji „Jugo-zapad“ – Olimpijsko selo. Ako su u periodu mog ranijeg boravka (1985–1989) autobusi dolazili u intervalu od 5-6 minuta, sada se moralo stajati i po 20-30 minuta. Najviše mi je kvarilo raspoloženje čekanje na autobus kada sam po hladnoći vodio Borisa na tenis.

Platu sam, kao i svi ostali, dobijao dva puta mjesečno na kasi Instituta. Prilikom dodjele novca uvijek bi se obrazovao red (trebalo je ponekad i duže čekati), što je smatrano kao normalno i što je već prešlo u naviku. Meni je bilo oči takvo nepotrebno gubljenje vremena, jer nisam mogao shvatiti da se ne može naći rješenje kako ljudi ne bi čekali. O tome smo i razgovarali za vrijeme naših čajanki. Iznio sam ideju kako bi se taj problem mogao jednostavno riješiti: ako se već ne može u banci dobijati novac, onda bi trebalo ubrzati podjelu plate na kasi i to tako da blagajnik stavi u kovertu platu za svakog pojedinca, te da se one samo podignu, iznos provjeri i potpiše. Odgovoreno mi je da bi onda problem bio u kovertama, na šta sam dodao da vjerujem kako bi svaki saradnik Instituta sam bio spreman da nabavi 24 komada (za isti broj plata u godini) samo da ne bi morao dugo čekati. Onda je kao kontraargument rečeno da bi to bilo opterećenje za blagajnu. Tu i jeste bio glavni problem – radnice u računovodstvu nisu bile materijalno stimulirane da bilo šta mijenjaju, pogotovo da uvode novine koje će im donijeti još više posla, a plata ostati ista. Da kovertu ipak nisu sitnica, shvatio sam malo kasnije kada sam vidio kakvim potrošnim materijalom raspolaže Sektor. Papirom na kome se pisalo i štampalo nikada se do tada nisam služio. Bio je žute boje, mekan i slabog kvaliteta. U Sektoru sam dobijao određenu količinu papira i za rad kod kuće, tako da sam i neke važnije stvari, zbog materijalne oskudice, pisao na njemu. Pojedini dokumenti iz tog vremena ostali su i do sada na tom žutom papiru. I kad god u fasciklama naiđem na žutu boju, sjetim se tih hladnih moskovskih dana, rada u Institutu i atmosfere u Sektoru. Pored skromnog kancelarijskog materijala (papira za pisanje, pokoje olovke, gumice, indigo papira i sl.), koji smo dobijali od Instituta, ponekad je sindikat nabavljao po povoljnoj cijeni deficitarne proizvode. Tako sam jednom donio kući tri-četiri kilograma šećera.

U Institutu za lingvistiku Ruske akademije nauka također sam se prijatno osjećao. Zgrada Instituta nalazila se u strogom centru Moskve (na početku Novog Arbata, preko puta Kremlja) i unutra je bila dosta oronula. Nakon raspada SSSR-a finansijski položaj akademijskih instituta sve se više pogoršavao tako da godinu-dvije kasnije neki od njih nisu mogli da redovno dijele plate (na primjer, Institut za ruski jezik RAN). Direkcija Instituta za lingvistiku snalazila se kako je znala i umjela da bi saradnici redovno mogli primiti kakav-takav novac (jedno vrijeme to je rađeno gotovo isključivo prebacivanjem u platni fond sredstava iz tzv. grantova, koji su bili namijenjeni za finansiranje odobrenih naučnih projekata). Između ostalog, dali su u najam dio podrumskih prostorija u kojima je otvoren Kineski restoran i gdje su saradnici Instituta gotovo besplatno imali skroman ručak. Zbunjivao je velik kontrast između trošnih prostorija i ogromnog naučnog potencijala Instituta. U njemu su tada radili mnogi vodeći lingvisti Rusije

(akademici N. D. Arutjunova, Viktorija N. Jarceva, Vadim M. Solovjev, Jurij S. Stepanov i dr.), čija su primanja bila daleko ispod nivoa njihovog naučnog potencijala. Vadim Mihajlovič mi je jednom ispričao nevjerovatnu stvar: da njegov vozač ima veću platu od njega, direktora. Taj paradoks nastao je zbog toga što se direktor finansirao iz naučnog budžeta, a vozač iz fonda predviđenog za vozni park.

Miloš Jevtić

Kako je tekla Vaša nastavna aktivnost? Da li je već bilo došlo, s obzirom na raspad Jugoslavije, i do raspada srpskohrvatskog jezičkog stabla u visokoškolskom obrazovnom sistemu? Kako su se ruski lingvisti odnosili i prema ovoj tematici, ali i prema Vama?

Branko Tošović

Na Moskovskom univerzitetu držao sam časove iz srpskohrvatskog jezika na Fakultetu za istoriju, Ekonomskom fakultetu i Fakultetu za žurnalistiku. Svi ti fakulteti nalazili su se na različitim mjestima: prva dva bila su na Lenjinskim gorama, a drugi u samom centru Moskve, preko puta Kremlja. Ta raštrkanost objekata oduzimala mi je dosta vremena. Studenata našeg jezika je bilo manje nego kada sam prije radio na Univerzitetu. Raspad Jugoslavije negativno se odrazio na učenje srpskohrvatskog jezika. Interesovanje je opadalo iz godine u godinu. Sami studenti su se takođe promijenili. Dolazio sam na vrijeme na nastavu, ali su studenti kasnili i po pola sata. Pošto se radilo u manjim grupama (3-5 ljudi), ponekad niko od njih ne bi došao na vrijeme. Sačekao bih da prođe akademska četvrt (15 minuta) i onda se vratio na Katedru. Kad sam se požalio, rečeno mi je da treba malo više čekati na studente, jer je to bilo uobičajeno. S druge strane, ekonomska kriza Rusije negativno se odrazila na učenje svih slovenskih jezika. Na Katedri sam bio u to vrijeme jedini lektor: Fakultet nije imao sredstava da angažuje stručnjake iz inostranstva. Tužno je bilo posjećivati katedru na kojoj je prije samo koju godinu bilo nekoliko lektora (za češki, poljski, bugarski, srpskohrvatski), a sada sam bio usamljen. Takva situacija, uz opadanje interesovanja za studij slovenskih jezika i finansijske probleme saradnika Katedre, stvarala je prilično apatičnu atmosferu, daleku od one živosti s kraja osamdesetih godina. Moja situacija još je više potencirala takav utisak.

Raspad Jugoslavije, stvaranje novih država na njenoj teritoriji, zaoštrio je pitanje naziva jezika kojim su govorili Crnogorci, Hrvati, Muslimani i Srbi i koji se učio na univerzitetima u Rusiji. Zbog toga je Vladimir P. Gutkov, odnosno njegova Katedra za slavistiku organizovala u

Moskvi 4. i 5. februara 1993. savjetovanje nastavnika srpskohrvatskog jezika ruskih univerziteta. Savjetovanje je nosilo naslov *Problemi proučavanja jezika i književnosti Srba, Crnogoraca, Muslimana i Hrvata nakon dezintegracije SFRJ*. Skup je otvorio Vladimir P. Gutkov. Njegov istup ostao je zapamćen po jednoj ideji: kako se konfesionalni termin Musliman ne bi opterećivao etničkom komponentom, on je predložio da se na ruskom jeziku piše onako kako se piše na srpskohrvatskom: муслиман (gen. муслиманов poput: атаманы, атаманов). Odomaćen naziv na ruskom bio je мусульманин (plural мусульмане, мусульман). To nije bila potpuno nova ideja, jer je pomenuti način pisanja primijenio Sergej I. Bruk u svome etnodemografskom priručniku. Pored Vladimira P. Gutkova govorili su još Galina J. Iljina (Institut za slavistiku i balkanistiku RAN), Svetlana V. Zajceva (Peterburški univerzitet) i dr. U diskusiji sam učestvovao i ja. U *Vjesniku Moskovskog univerziteta*, serija *Filologija* (1993, br. 5) približno su tačno prenijeti osnovni akcenti moga izlaganja: „Prof. B. Tošović (Sarajevski univerzitet) u svom je istupanju istakao da je došlo vrijeme da se zauzme određena pozicija u odnosu na jezičke događaje u bivšoj Jugoslaviji. Na teritoriji na kojoj funkcioniše srpskohrvatski jezik desile su se ogromne promjene koje ne može a da ne uzme u obzir ruska nauka. Pitanje naziva jezika po pojedinim republikama još nije riješeno, pošto je neizvjesno kakav će status imati Srbi u Hrvatskoj i kakva će biti sudbina Bosne i Hercegovine. On je pozvao ruske filologe da uravnoteže no i krajnje pažljivo pristupe ocjeni književnojezičke stvarnosti u bivšoj i savremenoj Jugoslaviji, upozorivši prisutne na opasnost ishitrenih praktičnih preporuka i lingvodidaktičkih inovacija“ (str. 65).

Vladimir P. Gutkov je čovjek odmjeren, staložen. Onaj ko ga ne zna mogao bi pomisliti da njegova suzdržanost u komunikaciji dolazi kao rezultat izraženog kritičkog odnosa prema sagovorniku. Ja sam se uvjerio da to nije tako, iako sam u prvim kontaktima imao taj utisak. Njegova naizgled hladnoća uvijek je nestajala ukoliko je trebalo u nečemu pomoći. Nije bilo slučaja da sam ga za nešto zamolio, a da Vladimir Pavlovič nije pokušao da izađe u susret. Prvi kontakt sa Vladimirom Pavlovičem bio je posredan – preko njegove knjige *Srpskohrvatski jezik*. Kada sam pripremao magistarski rad, boravio sam u Moskvi od 15. septembra do 1. novembra 1975. Pred odlazak, prof. Malik Mulić mi je savjetovao da se susretnem sa Vladimirom Pavlovičem, koga je on lično poznao. Tako sam i uradio. Vladimir Pavlovič me je primio na Filološkom fakultetu. Ispričao sam mu čime se bavim. Dao je nekoliko korisnih savjeta (s kim još da obavim konsultacije, na koju literaturu da se koncentrišem i sl.). Već sam napomenuo da mi je, kada sam oktobra 1992. godine došao u Moskvu, dosta pomogao oko dobijanja posla na Univerzitetu. Kada sam godinu kasnije prikupljao svoje obavljene radove po Moskvi, kako bih mogao konkurisati u Nje-

mačkoj, Vladimir Pavlovič mi je donio sve separate koje sam mu do tada bio poklonio. On se kasnije angažovao da moja porodica ostane u stanu u Olimpijskom selu, iako sam radio u Njemačkoj. Dobio sam utisak da je to osoba na koju se čovjek u nevolji može osloniti.

U maju 1993. godine pao je sa balkona mačak Džeri i na mjestu ostao mrtav. Kupili smo ga te zime na ulici i odmah je postao ljubimac, posebno djece. Tog dana ga nisu mogli nikako naći u stanu. Boris je slučajno pogledao kroz prozor i vidio kako nepomično leži na betonu. Kad sam došao kući, djeca su tužnim glasom saopštila šta se desilo. Malog Džerija sahranili smo u blizini škole. Djeca su bila utučena. Meni je to bio drugi takav slučaj u posljednje dvije godine. U ratnom Sarajevu, pred kraj ljeta 1992. godine, vratio sam se iz Dječije ambasade u stan u Ulici bratstva i jedinstva i od komšije saznao da je uginuo papagaj, koga su djeca ostavila kod njega na V spratu kada su napustila Sarajevo 12. maja te godine. Srce sićušnog bića nije bilo od kamena, nije bilo čovječije srce koje je moglo podnijeti još gore stvari. Uzeo sam malo beživotno tijelo (koje je čitavo proljeće i ljeto cvrkutalo u kavezu na balkonu, dok su granate okolo njega padale na Fabriku duvana, Mljekaru, nadvožnjak, glavnu zgradu *Energoinvesta*, kasarnu, pumpu udaljenu svega nekoliko koraka), pažljivo zavio u bijeli papir, čekićem iskopao rupu i sahranio ispod drveća koje je jesen već počela nagrizati. U mislima sam bio sa svojom djecom, za koju nisam znao gdje se nalaze, niti su oni već duže vremena znali da li sam uopšte živ.

Školske 1992/93. godine imao sam još jednu obavezu – bio sam član Predsjedništva MAPRJAL-a. U Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin* povremeno sam se sastajao sa Vasilijem A. Tatarinovom, koji je vodio tehničke poslove u Sekretarijatu MAPRJAL-a. Za juni 1993. godine bila je zakazana sjednica Predsjedništva MAPRJAL-a u Helsinkiju. Naime, na Kongresu MAPRJAL-a u Moskvi 1991. utvrđen je plan održavanja sjednica u pojedinim zemljama. Tada sam predložio da se druga sjednica održi u Sarajevu 1993. godine u vrijeme Sarajevskih slavišćkih dana. Kad je krajem 1992. godine bilo jasno da se situacija u Jugoslaviji ne smiruje i da Sarajevo kao mjesto održavanja sastanka definitivno otpada, prihvaćen je prijedlog Arta Mustajokija, generalnog sekretara MAPRJAL-a, da se sjednica Predsjedništva zakaže u Helsinkiju za 21–24. jun. Kao član Predsjedništva trebalo je da putujem, međutim, problem je bio u novcu. Svim članovima Predsjedništva put je plaćala njihova zemlja, odnosno matična ustanova, a ja se, logično, nisam zbog rata mogao obratiti nikome u zemlji. U takvoj situaciji, preostalo mi je jedino da napišem pismo Ambasadi Jugoslavije i da je zamolim za pomoć, što sam i uradio 27. maja. U pismu sam naveo da sam predstavnik Jugoslavije u MAPRJAL-u i da ni na prethodnu sjednicu u Vašingtonu nisam mogao otputovati (doista: dok su ostali članovi Predsjedništva krajem juna 1992. godine zasjedali u Vašingto-

nu, ja sam se u sarajevskom UNIS-u nalazio pod danonoćnim granatiranjem). Na to pismo niko nije ni usmeno ni pismeno odgovorio, pa sam se već pomirio sa činjenicom da ni ovoga puta neću prisustvovati sjednici Predsjedništva. Međutim, Arto Mustajoki je iznio prijedlog da moje putne troškove (nekih 200 dolara) snosi MAPRJAL, što je i prihvaćeno. Tako sam 20. juna 1993. godine krenuo za Finsku. Bilo je to prvo moje putovanje nakon izlaska iz Sarajeva. U Helsinkiju smo se 20. juna sakupili, a zatim autobusom krenuli na sjever Finske, nedaleko od Tamperea, u šumsku bazu Helsinškog univerziteta. U tipično finskoj šumi, okruženoj jezerima, nalazio se hotel u koji su na praksu (mjesec-dva) dolazili studenti šumarstva. Svako od nas dobio je zasebnu sobu. Arto (kako smo zvali Mustajokija) nam je rekao da ćemo se hraniti u studentskoj menzi, što je kod onih koji su doputovali iz Rusije izazvalo negativne asocijacije na hranu u moskovskim studentskim menzama. Međutim, iznenađenje je bilo prijatno: hrana je bila ukusna, raznovrsna i bogata. Tih tri-četiri dana proveli smo u neprekidnom zasjedanju pripremajući naredni kongres MAPRJAL-a. Arto je bio pravi domaćin: nenametljiv, finski suzdržan i odmjeran. U njegovoj organizaciji sve je funkcionisalo besprijekorno. U slobodno vrijeme, koga nije bilo mnogo, šetao sam oko hotela. Bio je okružen mješovitom šumom koju su presijecala jezera. Zemljište je bilo močvarno, pa se uveče sakupljalo dosta komaraca. Šetnju bih ponekad prekidao zbog iznenadne kiše, koja je za to podneblje bila uobičajena. Posljednjeg dana vratili smo se autobusom u Helsinkij. Arto nam je uz put pričao o onome na šta smo nailazili (dio kroz koji smo prošli smatran je mjestom odakle je potekao Djeda Mraz). Kad smo prolazili kroz Tampere, pokazao nam je jedan kvart u kome su, kako je rekao, živjeli najčuljiviji ljudi na svijetu i ispričao sljedeću anegdotu. Muž dolazi uveče kući i žena ga pita gdje je bio. On bez riječi prolazi u kuću i tek nakon sedam dana daje odgovor. Tokom boravka u Finskoj uvjerio sam se da su Finci hladni i da ne vole mnogo da govore. Kad razgovarate sa Fincom, ponekad se osjećate neprijatno: sjedite pored njega, on čuti, vi započinjete razgovor, on ga prihvata i onda opet počinje da čuti. Nije baš ugodno ako stalno potičete komunikaciju. To finsko ćutanje može za južnjake predstavljati mali kulturološki šok.

Pored Vadima M. Solnceva, Vladimira P. Gutkova i Valerija V. Morkovkina, još jedan poznati lingvista uticao je na pozitivnu promjenu moje situacije u Moskvi tog proljeća 1993. godine. Bio je to Jurij N. Karaulov, dopisni član Ruske akademije nauka i direktor Instituta za ruski jezik RAN. U vrijeme prethodnog dužeg boravka (1985-89) često sam posjećivao Institut za ruski jezik, prisustvovao sjednicama Naučnog vijeća, učestvovao sa referatom na konferenciji o kompjuterskoj lingvistici itd. Pred kraj boravka predložio sam saradnju Filozofskog fakulteta i Instituta, tačnije Kompjuterskog centra Instituta i

Odsjeka za slovenske jezike u oblasti kompjuterske lingvistike, što je Jurij Nikolajevič prihvatio, pa je potpisan i ugovor 8. juna 1991. (koji nije realizovan zbog rata u Jugoslaviji). Pored toga, za Televiziju Sarajevo pripremao sam video-materijal o ruskoj lingvistici i vodećim sovjetskim jezikoslovcima. Jedan od onih koje sam htio predstaviti jugoslovenskoj naučnoj javnosti i o kojima sam snimio video-materijal, bio je Jurij Nikolajevič (razgovor je napravljen takođe sa Vjačeslavom Vs. Ivanovom, Vitalijem G. Kostomarovom, Valerijem M. Morkovkinom, Vladimirom P. Gutkovom i dr.). Sav taj snimljeni materijal ostao je u Sarajevu i, vjerovatno, zauvijek izgubljen.

Kada sam došao u Moskvu, javio sam se Juriju Nikolajeviču. Kao i drugi, iskazivao je razumijevanje za moju situaciju. Jurij Nikolajevič je zapamtio nešto što sam mu u jednom razgovoru rekao: da Jadranka nikako ne može da nađe posao i da bi njeno zapošljenje bitno popravilo našu situaciju. Negdje u proljeće te godine Jurij Nikolajevič me je nazvao kući i rekao da je uspostavio poslovne odnose sa jednom jugoslovenskom firmom oko izgradnje i iznajmljivanja poslovnog prostora u dvorištu Instituta u ulici Volhonka, te da je direktoru te firme govorio o nama, posebno o Jadranki, i da je taj direktor izrazio zanimanje da Jadranka radi kod njih. Dao mi je broj telefona. Radilo se o predstavništvu beogradskog *Mašinoprojekta* na čijem čelu se nalazio Milan Samardžija. Odmah sam nazvao predstavništvo *Mašinoprojekta* i sa direktorom ugovorio susret. Predstavništvo se nalazilo na Krasnopresenskoj naberežnoj, u improviziranom objektu odmah pored hotela *Međunarodna*. Primio me je Milan Samardžija, mlad čovjek sa bradom i naočarima, inženjer elektrotehnike, koji je studirao u Moskvi i zatim u njoj ostao da radi. Prvi utisak se kasnije potvrdio: radilo se o sposobnom mladom stručnjaku i biznismenu. Istakao je da se interesuje za kompjutere i tu smo se našli, pa smo dio razgovora posvetili računarskoj tehnici. Kad sam odlazio na razgovor, nisam znao da li se on interesuje isključivo za to da Jadranka radi kod njih ili da mene povremeno angažuju za prevođenje i kompjuterske poslove. Stoga sam u razgovoru govorio i o suprugi i o sebi. Milan Samardžija je na kraju rekao da predstavništvo ima potrebu za stručnjakom Jadrankinog profila i da bi dobro bilo da dođe na razgovor. Nije prošlo nekoliko dana, zazvonio je telefon. Predstavio se Branko Vukelić, saradnik *Mašinoprojekta*. Pitao je da li neko od nas, Jadranka ili ja, može da pođe na nekoliko dana u Jekaterinburg (bivši Sverdlovsk) radi prevođenja. Pošto Jadranka nije mogla (u to vrijeme radila je u jednoj privatnoj banci nekog Radiše u hotelu *Beograd*, a zarada bila slaba i neredovna), rekao sam da im ja mogu pomoći. Ponuda je bila povoljna, tačnije, to je, nakon mog dolaska u Moskvu, bila prva prava prilika da prevođenjem zaradim pristojan honorar. Na dan odlaska otišao sam u *Mašinoprojekt*. Upoznao sam se sa dva nova lica: Brankom Vukelićem i Zoranom Petrovićem. Bran-

ko me je pozvao za sto, a Zoran ponudio pićem. Razgovarali smo desetak minuta. Branko je bio komunikativan čovjek. Sačekali smo da dođe ekipa stručnjaka iz Beograda (arhitekta, građevinci i dr.), koja je putovala za Jekaterinburg. Kad su stigli, sjeli smo u kombi i krenuli prema aerodromu Domodjedovo, na jugu Moskve. Svi su se međusobno poznavali, jedino ja nisam nikog znao. Stoga sam ćutao, slušao i posmatrao. Vozač mi je odmah zapao za oko. Akcenat beogradski, govor vickast, ponašanje šeretsko. Bio je to Veselin Veselinović, za koga sada, nakon bližeg upoznavanja, mogu reći da je bio i ostao najkoloritnija ličnost u tom kolektivu. Na putu prema aerodromu zaustavili smo se kraj hotela *Eridan* da bi izašao Branko Vukelić, koji je tu stanovao. Nisam ni pretpostavljao da ću se godinu kasnije preseliti sa porodicom u taj hotel.

Miloš Jevtić

Kako je teklo Vaše putovanje? Gde ste boravili i šta ste sve radili? Šta ste mogli da uočite na tom privremenom napuštanju nauke i nastave, kojima se sada, opet, aktivno bavite?

Branko Tošović

Moskvu smo napustili sunčanu, proljetnu, dočeka nas je gotovo zimski Jekaterinburg. Temperaturna razlika bila je velika. U Jekaterinburgu smo ostali šest dana (od 3. do 8. maja). *Mašinoprojekt* je sačinio projekt izgradnje poslovne zgrade za jednu banku, pa je trebalo za tih nekoliko dana utanačiti sve detalje oko projektovanja i izgradnje. Čitav dan vođeni su pregovori, tako da sam se prilično bio umorio. Slobodno vrijeme imali smo gotovo jedino uveče. Tada smo šetali po gradu ili sjedili u bifeu na spratu hotela i razgovarali. U gradu su nam pokazali mjesto gdje je strijeljan posljedni ruski car sa porodicom. Bliže sam se upoznao sa ostalim članovima delegacije. Bio je to u svemu šarolik sastav (po političkim stavovima, kulturnom nivou, individualnim karakteristikama). Razmišljao sam da li postoji razlika između filologa i onih koji su kao poziv izabrali arhitekturu i građevinarstvo. Kontakti tih dana uvjeravali su me da nepodudarnost postoji i da su to, ponekad, potpuno dva različita svijeta. Filolozi drugačije gledaju na stvarnost. Ovi su pragmatičniji. Od svih, najviše mi se svidio nenamestljivi, pametni i odmjereni inženjer iz Novog Sada Vlastimir Matić. Kad smo se vratili, Moskva nas je dočekala rascvjetala. Za tih šest dana Olimpijsko selo se gotovo potpuno promijenilo: drveće je bilo u zelenilu i beharu. Bilo je to kao u Šolohovljevoj *Čovjekovoj sudbini*: „Весна этого года была на редкость дружная и напористая.“ To me je još jednom uvjerilo u ranije zapažanje: drveće u Moskvi u odnosu na Sarajevo lista i procvjeta daleko brže. To objašnjavam time što u

Moskvi priroda ima manje sunčanog vremena da ozeleni, pa biljke nastoje da što brže, što prije obave taj važan vegetativni proces.

Boravak u Jekaterinburgu predstavljao je finansijsku prekretnicu. Prvo, dobio sam dobar honorar (oko 500 dolara). U Jekaterinburgu sam kupio somotske pantalone, patike „adidas“ i mikser domaće proizvodnje koji je još nekoliko godina funkcionisao (istina, bio je tipičan primjerak ruske tehnike koja je „pravljena sjekirom“: besprijeckorno radi, ali mu uvijek nedostaje poneka „sitnica“, najčešće estetska: ovaj je pri radu sijevao kao da se radilo o aparatu za zavarivanje, što je istinski plašilo našu komšinicu Svetlanu Jerinkić iz Beograda kada bismo joj ga posudili da zamijesi palačinke, tijesto i sl.). Djeci sam takođe kupio sitne poklone. Međutim, najvažnija nabavka došla je u Moskvi: kupio sam matični štampač EPSON-LQ za 210 dolara, vratio posuđeni štampač Valeriju Venijanimoviču i time zaokružio potrebnu kompjutersku konfiguraciju. Drugo, nekoliko dana kasnije Zoran Petrović nazvao nas je i predložio Jadranci da radi kao prevodilac za platu koju ja na tri radna mjesta na Univerzitetu i institutima nisam mogao zaraditi za nekoliko mjeseci. Supruga je otišla na razgovor i prihvatila ponudu. Tada se već moglo odahnuti, jer smo, bar privremeno, oboje radili i imali stan.

Nakon obavljenog posla za *Mašinoprojekt* i boravka u Finskoj, sve kao da je krenulo nabolje: stigla je još jedna ponuda za prevođenje – iz banjalučke građevinske firme *Kozara*, čije je predstavništvo u Moskvi nosilo ime *Krajina*. Naime, jednog dana nazvao je njen komercijalni direktor Dragan Bogdanović i rekao da je u jugoslovenskoj ambasadi pročitao oglas u kome Jadranka nudi prevodilačke usluge (mi smo u to vrijeme na sve načine pokušavali da dođemo do novca, pa smo počeli pisati i pismene oglase). Interesovao se da li bi supruga mogla prevoditi na važnim pregovorima. Kako je Jadranka bila zauzeta, ponudio sam svoje usluge. Sutradan je Dragan došao po mene u Olimpijsko selo, pa smo otišli u centar grada kod poznatog likovnog umjetnika Zoraba Ceretelija. Pred njegovim stanom – ateljeom Dragan me je upoznao sa direktorom predstavništva Ratkom Sladojevićem, njegovom ženom Nadom i još nekoliko saradnika predstavništva (Mladenom Tezgesom, Borom Todorovićem i dr.). Ušli smo u Cereteljev stan – atelje, gdje su održani razgovori oko izgradnje nekog poslovnog objekta. I to je bio početak moje saradnje sa navedenom firmom. Ispostavilo se da su Ratko Sladojević i njegova supruga Nada iz Sarajeva. Ratko je radio u *Energoinvestu* i mjesec dana poslije mene uspio je da se izvuče iz Sarajeva (supruga i djeca već su bili kod njenih roditelja u Valjevu). U Sarajevu je ostavio kuću, koja se nalazila na Koševskom brdu. Po izlasku iz Sarajeva, banjalučka firma mu je predložila da ode za direktora njihovog predstavništva u Moskvi, što je i prihvatio. Nakon održanih pregovora, Ratko me je pitao da li bih pristao da i dalje prevodim za njih (pošto je predstavništvo bilo još u fazi formiranja, nisu

imali prevodioca). Složio sam se i rekao da zbog obaveza na Fakultetu (univerzitetski stan je bio bitan) i institutima ne bih mogao stalno raditi, ali sam spreman u slobodno vrijeme pomoći. Od toga dana navedena firma me je počela sve više angažovati, tako da sam do odlaska u Njemačku svake nedjelje po nekoliko dana radio za njih. Bilo je to moje četvrto radno mjesto. Rad na više strana bio je naporan, ali je zato postojala finansijska kompenzacija. Pošto je nagoviještena mogućnost da odem u jesen u Njemačku na semestar, morao sam da se pripremim. Trebalo je kupiti pristojnu garderobu, zaraditi novac kojim bi se platilo put i, što je bilo takođe važno: pokušati vratiti dug od 1.000 dolara, koje sam dobio od Radomira Lončarevića radi kupovine kompjutera. Već tokom ljeta uspio sam riješiti problem posuđenog novca, a kad sam pošao u Njemačku, 5. oktobra, bio sam u mogućnosti da sam sebi kupim voznu kartu i da nabavim potrebnu odjeću. I sve to zahvaljujući prevodilačkom radu.

Rad u predstavništvu *Kozare* (10. avgust – 1. oktobar) bio je interesantan, ali prilično naporan. Dospijevao sam u za mene neuobičajene situacije. Nikada do tada nisam bio u prilici da hodam po građevinama, da zalazim u podrum, da se penjem po improviziranim stepeništima, da se spuštam u podrum i toalete, koje je trebalo rekonstruisati; da na gradilištu prevodim (ponekad) polupismenim ljudima. Ali sam se tješio da sve to radim da bih se jednog dana ponovo mogao vratiti omiljenom poslu – nauci. Zahvaljujući radu u predstavništvu *Kozare* dospio sam i tamo gdje nikad nisam bio: recimo, u Peredjelkino, poznato podmoskovsko vikendaško naselje književnika, slikara, umjetnika, naučnih radnika, političara. U tom zdravom mjestu, obraslom crnogoričnom šumom, *Krajina* je vršila rekonstrukciju vikendice Zuraba Ceretelija. Nije se radilo o običnoj vikendici, već gotovo o dvorcu sa velikim ateljeom. Rad u predstavništvu doveo me je i u zgradu bivše njemačke ambasade, koju je Cereteli dobio od moskovskih vlasti da je o svom trošku rekonstruiše i da je zatim koristi kao atelje i izložbeni paviljon (posao oko popravke i rekonstrukcije bio je povjeren *Krajini*).

Miloš Jevtić

Kako se – ostajemo i dalje kod Vašeg boravka u Rusiji – živelo? Da li su čuvane neke ranije norme, moralne pre svega, ili su se javili i oblici nasilja, svih? Kako ste se Vi svemu tome opirali?

Branko Tošović

Prevodilački rad dao je priliku da direktno spoznam razmjere kriminaliteta, koji je tada u Moskvi bio na vrhuncu. Jednog dana nazvao me je

Dragan Bogdanović, komercijalni direktor *Krajine*, i usplahireno kazao da su mu Čečeni opljačkali stan. Molio me je da odmah dođem da bih mu pomogao oko službenog uviđaja od strane moskovske policije. Uzeo sam taksi i otišao u njegov stan, koji se nalazio blizu Prospekta mira. Ispričao mi je šta se desilo. Dragan je prije devet sati izašao iz stana i uputio se na posao. Nekoliko minuta nakon toga neko je zazvonio na vrata. Draganova supruga mislila je da je muž nešto zaboravio, pa je, ne pitajući ko zvoni, otvorila. Ušla su dva crnokosa mladića (južnjaka, ili, kako se to u Moskvi obično govorilo, pripadnika kavkaske nacionalnosti) i, prijeteci oružjem, naredili ženi da legne pored kćerke koja se još nije bila digla iz kreveta. Jedan od njih držao je ženi nož pod grlom, a drugi je obilazio stan i uzimao što mu se svidjelo (novac, nakit, tehniku, odjeću). Telefonski kabl je prerezao i aparat stavio u „аппарат“ (u gotovo svim moskovskim stanovima iznad hodnika nalazi se mali odjeljak ispod plafona kuda se obično stavljaju prazni koferi i stvari koje se ne koriste). Kad su obavili posao, naredili su majci i kćerki da se jedan sat ne dižu iz kreveta i da ni u kom slučaju ne stupaju u vezu sa policijom. Obje su bile u šoku i nisu znale šta da rade. Situaciju je otežavala okolnost što su samo koji dan prije toga doputovali iz Beograda i što nisu znale ruski. Nakon izvesnog vremena nijemog ležanja ustale su i preko balkona pokušale da stupe u kontakt sa susjedom. On ih je čuo, ali nije ništa razumio. Kad je dobio telefonski broj, shvatio je da se nešto desilo pa je nazvao i dobio Dragana. On je odmah sjeo u kola i stigao u stan. Ispostavilo se da su pljačkaši bili njihove komšije. Stanovali su u susjednom stanu. Dragan se prisjetio da su jednom pozvonili na vrata, on im je otvorio i oni su ga zamolili da ih pusti na balkon kako bi mogli gledati „капитал“ (vatromet uoči nekog praznika). Željeli su tada da uđu u stan i pogledaju šta ima od stvari i kakav je raspored stana. Dragan je bio oprezan i nije ih pustio. Kada sam stigao, u kući je još uvijek vladao strah, jer se iz stana u kome su bili pljačkaši čuo neki šum (znači, neko je bio u stanu). Dragan je insistirao da se izvrši provjera stana. Došli su specijalci koji su upali u stan i tamo našli čovjeka koji se tek dan prije toga bio uselio. Ispostavilo se da sâm gazda stana nije za to uopšte znao. Dakle, Čečeni su dan ranije izašli iz iznajmljenog stana, opljačkali Dragana i, vjerovatno, otišli pravo na voz za Čečeniju, za šta im je bio potreban jedan sat (koliko su tražili od supruge da se ne diže iz kreveta). Na svemu ovome zadržavam se zbog dvije stvari.

Prvo, te i narednih godina život u Moskvi biće obilježen svakodnevnim naručenim ubistvima, pljačkama, zlostavljanjima. Riječ „mafija“ postaće jedna od najčešćih riječi. Moskva je od strane mafijaških vrhova bila podijeljena na pojedine rejone. Ulazak u tuđe područje završavao se krvlju. Najviše se govorilo o dvije mafijaške grupacije, što je moglo značiti da su to bile dvije najjače kriminalne strukture: solncevskoj mafiji (Solncevo je dio Moskve koji se neposredno graničio sa Olimpijskim selom) i če-

čenskoj mafiji. Mafija se u to vrijeme posebno okomila na „komersante“ – ljude koji su počeli da sa bave privatnim biznisom, da otvaraju kioske (gotovo isključivo sa pićem i cigaretama). Počeo je „peker“ (danak u novcu), koji je dostigao velike razmjere. Na osnovu izvještavanja sredstava informisanja, moglo se zaključiti da se čečenska mafija dobrim dijelom bila koncentrisala na pijace i nelegalnu trgovinu. Riječ „чеченци“ najčešće je upotrebljavana u kontekstu kriminogene situacije u Moskvi.

Drugo, početkom januara 1996. godine dobio sam knjigu *Život u magli i borbi* (Moskva, 1995) od poznatog lingviste Junuza D. Dešerijeva, jednog od vodećih sovjetskih sociolingvista (koji je jedno vrijeme bio zamjenik direktora Instituta za lingvistiku AN SSSR), u kojoj je opisao tragediju represiranih naroda, prije svega Čečena u Staljinovo doba. Junuz D. Dešerijev, sam Čečen, proživio je težak i buran život. Knjiga je ostavila na mene dubok utisak. Prvi put tada sam saznao sve detalje oko deportacije čitavog jednog naroda sa Kavkaza u stepe srednje Azije. Ali, za mene je bilo ne manje važno drugo saznanje: da su Čečeni jedan ponosan gorštački narod sa izgrađenim moralnim normama i pravilima ponašanja (koja su tradicijom obilježena i njome usmjeravana). Junuz D. Dešerijev navodi velik broj primjera hrabrosti, humanizma, pravednosti, poštenja i delikatnosti Čečena. Pročitavši knjigu, našao sam se u misaonoj koliziji: s jedne strane mafijaška Moskva u kojoj jednu od vodećih uloga igraju Čečeni, a s druge: potresna ispovijest Junuza D. Dešerijeva. Razmišljao sam: šta je natjeralo toliki broj pripadnika jednog naroda da puni kriminalnu hroniku Moskve (i drugih gradova Rusije), ako su u njemu toliko bile izgrađene visoke moralne vrijednosti, o kojima govori J. D. Dešerijev. Misaona kolizija još je više pojačana ratom u Čečeniji koji je započet decembra 1994. godine.

Sa ljudima u predstavništvu *Kozare* imao sam dobre odnose. Posebno sam uspostavio lijep kontakt sa Ratkom Sladojevićem, iako njegov karakter nije baš jednostavan i lak. Bio je potpuno odan poslu, radio je skoro dan i noć, pa se to odražavalo na njegove nerve: znao je planuti, povisiti glas i kazati suvišnu riječ. Međutim, odmah sam zaključio, i kasnije se uvjerio, da je to pošten i sposoban čovjek prema kome se treba postaviti u skladu s njegovim karakterom. Neki to nisu shvatali, pa su dolazili u sukob. Možda smo se Ratko i ja našli na istoj talasnoj dužini i zbog jednake sudbine: obojica iz Sarajeva, obojica studirali gotovo u isto vrijeme, obojica proveli po pola godine u ratnom Sarajevu, obojica gotovo u isto vrijeme izašli iz tog grada i uputili se za Rusiju. Ta ista nit koja nas je povezivala često je inicirala sjećanja na Sarajevo i život proveden u njemu. Ratko je bio odličan student, pa je kao takav izabran za studenta prorektora Sarajevskog univerziteta. Zatim je radio u *Energo-investu* i tamo imao priličnog uspjeha. Po dolasku u Moskvu gradio je ambiciozne planove da predstavništvo koje je vodio modernizuje i uvede u elitnu grupu građevinskih predstavništava. Nažalost, u tome nije

uspio. Kad sam otišao u Njemačku, stvari su počele da se komplikuju, pa je Ratko napustio vođenje predstavništva i osnovao vlastitu firmu.

Jedne večeri (bilo je to u maju ili junu 1993) saradnik Mašinskog fonda Instituta za ruski jezik Anatolij N. Baranov nazvao me je i rekao da je prof. Josip Matešić iz Manhajma poručio preko Dimitrija O. Dobrovoljskog, takođe saradnika Instituta, da ga nazovem radi cravki (radnog mjesta). Telefonirao sam prof. Matešiću i on mi je predložio da narednog semestra dođem u Manhajm kao gostujući profesor te da, ako sam zainteresovan, pošaljem prijavu na konkurs za profesora slavistike Manhajmskog univerziteta koji je tek bio objavljen. (Bio je to drugi njegov poziv za gostovanje u Manhajmu: prvi je došao 1990. Tada su doputovali studenti iz Manhajma u posjetu Sarajevskom univerzitetu. Predavanja su im držali saradnici Odsjeka za južnoslovenske jezike, Odsjeka za jugoslovensku književnost i Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Kad su se vratili, prof. Matešić je pitao ko je održao najbolje predavanje. Naveli su moje ime, pa me je prof. Matešić pozvao na dva-tri dana na Manhajmski univerzitet. Pred sam Božić 1990. godine otputovao sam u Manhajm i nastupio pred studentima). Prof. Matešić je dodao da bi bilo dobro da nazovem njegovog asistenta Renatu Hansen-Kokoruš, koja će mi detaljno sve objasniti. Tako sam i učinio. Zatim sam napisao prijavu i biografiju, te zamolio Vladislava M. Andrijuščenka i njegovu suprugu Tatjanu Jakovljevnju, profesora njemačkog jezika na Fakultetu za žurnalistiku MGU, da prevedu ta dva dokumenta. Oni su to ubrzo uradili. Renata Hansen-Kokoruš je rekla da je konkurs otvoren do septembra i da bi dobro bilo da pošaljem sve potrebne papire po nekome ko će avgusta 1994. učestvovati na Međunarodnom konkursu slavista u Bratislavi. Saznao sam da će tamo ići Igor S. Uluhanov, prof. Instituta za ruski jezik, koga sam već odranije poznao. Bio je poznati rusista, jedan od autora akademijske gramatike i vodeći stručnjak za tvorbu riječi. Kad sam organizovao Druge sarajevske slavističke dane 1991. godine, pozvao sam ga da učestvuje na njima, što je on prihvatio. Sada, kada je trebalo poslati za mene važna dokumenta, bio je najsigurniji. Otišao sam u njegov stan (nedaleko od metroa „Univerzitet“) i predao kovertu.

Miloš Jevtić

I kada ste, konačno, prešli u Manhajm? Šta ste sve prethodno morali da uradite? Kako su Vas tamo primili? Da li ste slutili da je to povratak nauci i struci? Uostalom, kako je bilo u Manhajmu?

Branko Tošović

Krajem avgusta, tačnije 23. VIII 1993, Slavistički seminar Univerziteta Manhajm („seminar“ je naziv za katedru) uputio je dopis Ambasadi

Njemačke u Moskvi sa molbom da mi se izda od 1. oktobra ulazna vizu radi rada u zimskom semestru u svojstvu profesora slavistike. Odmah sam otišao u Ambasadu Njemačke u Mosfilmovskoj ulici, izgrađenu tek nedavno, odmah pored Ambasade Jugoslavije. Na ulazu mi je rečeno da oni ne izdaju nikakve vize, već to čini Konzulat na Lenjinskom prospektu br. 95. Uputio sam se tamo i saznao da sam za taj dan zakasnio (bilo je oko 14 sati), da treba poraniti i doći oko pola osam. Sutradan sam bio u to vrijeme na ulazu u Konzulat. Zgrada je bila ograđena visokom ogradom. Ulazilo se na četiri ulaza (jedan je bio za one koji odlaze na stalni boravak i za Jevreje, drugi za turistička putovanja, treći za službena putovanja, a četvrti za diplomate i trgovinske predstavnike). Uputio sam se na ulaz za službena putovanja. Oko svih ulaza vrzmalo se mnogo ljudi, a tamo gdje sam prišao bilo je ponajviše. Pitao sam kako se može ući. Odgovoreno mi je da se treba upisati u spisak koji je pravio jedan mladić. Prišao sam mu i on me je zabilježio pod rednim brojem 128. Upitao sam ljude oko sebe kada Konzulat prima posjetioce i koliko na dan uspije proći ljudi. Rečeno je da rade od 8 do 12 i da dnevno obrade najviše 10-12 prijava. Uz to su dodali da treba svaki radni dan dolaziti na ulaz u 7.30 kako ne bih bio brisan sa spiska. Izračunao sam da bih morao izgubiti desetak radnih dana (znači dvije sedmice), što nisam mogao prihvatiti, jer sam faktički imao četiri radna mjesta. Ponovo sam prišao mladiću sa spiskom, rekao da sam profesor iz Jugoslavije koji radi na Moskovskom univerzitetu i upitao da li postoji način da se brže dobije viza. Pogledao me je ispitivački, a onda rekao: „Vidite onog tamo čovjeka sa kapom. Javite mu se i upitajte. Jedino Vam on može pomoći.“ Tek tada sam shvatio da pred ulazom u toj gužvi postoji neka organizacija. Prišao sam čovjeku sa kapom i upitao ga ima li kakva mogućnost da što brže dobijem vizu. Odgovorio je potvrdno. Slijedilo je normalno pitanje: „Za kakvu cijenu?“ Rekao je za 100 dolara. Začudo sam upitao: „Pa znate li vi da profesor na univerzitetu mora tri mjeseca raditi za tu sumu?“ Nasmijao se i raširio ruke u smislu: „Iskreno mi je žao, ali je tako.“ Naravno, nisam mogao dati toliki novac. Odmakao sam se, počeo posmatrati šta se dešava u gomili. Zapao mi je za oko mladić sa spiskom. Zaključio sam da se na početku spiska nalaze fiktivna imena i da taj mladić nije slučajno tu, on nije došao da izvadi vizu i pomogne drugima, već je izvršilac organizovanog tima. Dakle, onaj ko je želio ili, kao ja, bio primoran da brzo dobije vizu, morao je platiti. Onaj ko nije bio voljan poći na takav korak, morao je da čeka i po 10-15 dana. Što je bilo paradoksalno, samo koji metar dalje stajao je milicioner, ali se brinuo samo za ulazna vrata. Njemački službenici uopšte nisu obraćali pažnju na gužvu oko ulaza, kao da je nema. U stvari, oni su se na to navikli. Pošto sam zapazio da je nekoliko ljudi prišlo mladiću i da je na vrhu spiska mijenjao redoslijed po njihovoj želji, ponovo sam prišao i upitao za koju cijenu bi me stavio među prvih deset. Odgovor je bio: za 30 dolara.

U odnosu na prethodnu cifru, ova brojka bila je mnogo manja, pa sam pristao, ali sam, radi opreznosti, rekao da će sada dobiti 10 dolara, a ostatak sutra, ako prođem (bojao sam se da novac dobije i onda se izgubi). Dao mi je broj 12. Tog dana prestajao sam pred ulazom do 12 sati, nadajući se da ću ipak proći. Međutim, nisam došao na red pa sam sljedećeg dana opet poranio i pred Konzulatom bio u 7.30. Oko deset sati prošao sam ulaznu kapiju i ušao u Konzulat. Popunio sam upitnike, koje sam zajedno sa pasošem predao na šalteru. Službenica ih je primila, rekla da platim oko 20 maraka i da narednog dana dođem u 14 sati na isti ulaz. Sutradan, 20. septembra, prišao sam u 14 sati ulazu. Nisam dugo čekao – dobio sam pasoš, pregledao ga i uvjerio se da su u vizi svi podaci ispravno napisani. Vratio sam se u Olimpijsko selo u razmišljanjima šta će donijeti novo putovanje. Najgore je bilo to što se s porodicom ponovo moram na nekoliko mjeseci rastati u situaciji koja u Moskvi nije obećavala ništa dobro (kriminal, ubistva, sukob na političkom vrhu između Borisa Jeljcina i Vrhovnog sovjeta itd.).

Septembar je prošao u radu na Univerzitetu, institutima, prevođenju, te u pripremama za odlazak. Obnovio sam garderobu, nabavio kofer i dr. Htio sam pomoći i porodici u pripremama za surovu rusku zimu. U Olimpijsko selo tog septembra dolazili su kamioni sa krompirom, kupusom, lukom, jabukama, pa se direktno sa vozila prodavalo. Kupio sam veliku količinu krompira, luka, brašna (količinu toliku da može biti dovoljna do mog sljedećeg dolaska) i sve to smjestio u donje dijelove dvaju fiksiranih ormara u hodniku. Trebalo je uraditi još jednu važnu stvar: „zalijepiti prozore“. U gotovo svim moskovskim zgradama prozori nisu kvalitetno pravljani i nisu davali potpunu termoizolaciju. Kad temperatura padne ispod nule i pogotovo kad vjetar počne da duva, stan bi se brzo ohladio. Stoga je trebalo prije prvih mrazeva prozore sa unutrašnje strane obložiti spužvom (паралоном), koja se povremeno mogla kupiti u prodavnicama domaćih potrepština (в хозяйственных магазинах), ili vatom, a zatim papirnatim trakama oblijepesti. U vrijeme prvog dužeg boravka (1985–1989) naučio sam od Marije Andrejeвне kako se to najbolje radi. Na proreze između okana stavi se spužva, zatim se kefirom nakvase papirnate trake i oblijepe prozori i balkonska vrata. Kefir je bio odlično ljepilo iz tri razloga: prvo, papirne trake su dobro prianjale za drvo i stvarale prirodnu ventilaciju; drugo, u proljeće, kad ogrije, trebalo je ponovo sve to skidati – ljepilo, bilo koje vrste, teže je odstraniti, a trake namazane kefirom valjalo je samo nakvasiti i one bi same otpdale; i treće, takvo lijepljenje bilo je jeftinije od standardnog. Pred sam polazak obavio sam taj posao i tako uradio sve ono što sam mogao (ne baš mnogo).

Voznu kartu Moskva–Frankfurt kupio sam za 5. oktobar 1993, da bih u Manhajmu bio 7. oktobra. Međutim, događaji na političkoj sceni Rusije doveli su u pitanje odlazak. Sukob između predsjednika Rusije Bori-

sa N. Jeljcina, s jedne strane, i predsjednika Vrhovnog sovjeta Ruslana I. Hazbulatova i bivšeg potpredsjednika Rusije Aleksandra V. Ruckog, s druge, dostigao je kulminaciju pred samo putovanje za Njemačku. Tokom pet dana (1-6. oktobar) smjenjivali su se događaji kao na filmu. Stanje je podsjećalo na predratnu situaciju u Sarajevu. Razmišljao sam: nije valjda da ću samo godinu dana nakon napuštanja ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine ponovo ući u još jedan rat, koji po svojim razmjerama može biti još gori. Ako je 1992. godine za napuštanje Sarajeva bilo više pravaca, ovdje u Moskvi nisam znao kuda da krenem sa porodicom. Gotovo sve evropske zemlje uvele su ulazne vize za građane sa jugoslovenskim pasošem, tako da se iz Rusije nije moglo nigdje. Nastala je dilema: prihvatiti primamljivu ponudu iz Manhajma i time, možda, otvoriti neke nove životne perspektive ili odustati od putovanja, izgubiti pruženu šansu, te nastaviti sa životarenjem u Moskvi, radom na nekoliko mjesta za šaku dolara. Tih prvih oktobarskih dana u kući smo raspravljali šta da uradim. Jadranka je insistirala da idem, pa šta bude. U tim razgovorima došao je 3. oktobar: počeo je oružani sukob oko zgrade Vrhovnog sovjeta, koji se onda prenio na zgradu Moskovske uprave grada, a potom na kompleks televizijskog centra u Ostankinu.

Sve je počelo time što je predsjednik Rusije Boris N. Jeljcin raspustio parlament (Vrhovni sovjet) odlukom donesenom 21. septembra 1993. godine. Odluka je pripremana u tajnosti, ali su 21. septembra počele da kruže glasine o tome da predsjednik Rusije namjerava uvesti direktnu predsjedničku upravu (правление) u Moskvi i, možda, čitavoj Rusiji. Stoga je za 17 sati hitno zakazano vanredno zasjedanje Vrhovnog sovjeta i u prijestonicu Rusije pozvani su deputati Vrhovnog sovjeta. Da glasine nisu bile bez osnova, potvrdili su naredni sati: u 20 časova pojavljuje se na programu ORT Boris N. Jeljcin i patetično najavljuje „događaje od izuzetne važnosti“. Ozbiljna lica, govorom praćenim karakterističnim grimasama, pokretima usana i pauzama, pravi uvod u formi analize duboke ustavne i političke krize te paralize državne vlasti. A zatim dodaje: nastupilo je vrijeme ozbiljnih odluka. Pravi stanku i onda objelodanjuje: 1. unose se izmjene u Ustav Ruske Federacije, koje se, prije svega, odnose na to da se kao najviši organ proglašava Federalni sabor, dvodomni parlament, čiji će izbori biti održani od 11. do 12. decembra 1993. godine; 2. od toga dana prestaje sa radom Vrhovni sovjet Ruske Federacije, a ovlašćenja njegovih deputata se poništavaju. Govor se završava jednostavnom rečenicom koja će Rusiju uvući u složenu situaciju. Naime, Deputati Vrhovnog sovjeta se nisu povinovali odlukama predsjednika države (nazvavši ih protivustavnim), već će nastaviti da gotovo svaki dan zasjedaju u Bijelom domu na Krasnopresenskoj obali. Što su dani prolazili, stvari su se komplikovale, da bi početkom oktobra dostigli kulminaciju. Događaji su tekli ovim redom.

U subotu 3. oktobra dolazi do sukoba pristalica raspuštenog Vrhovnog sovjeta i snaga reda u kome stotinjak demonstranata i desetak milicionera dobijaju teže ili lakše povrede. Tog dana na Smoljenskom trgu lideri Трудовой Москвы i Трудовой России održavaju neprijavljeni miting, i to u trenutku kada se pedesetak metara dalje obilježava 500. godišnjica jedne od najpoznatijih ulica Moskve Starog Arbata, koji je izlazio baš na Smoljenski trg (Смоленскую площадь). Dolazi do oštavanja situacije. Oko 16 sati kolona demonstranata kreće prema Bijelom domu oko koga su već koncentrisane velike snage Ministarstva unutrašnjih poslova i OMON-a (specijalnih jedinica). Oni primjenjuju suzavac. Demonstranti se upućuju prema Skupštini grada (Мэрии) na Novom Arbatu. Počinje juriš na to zdanje. Zgradu Моссовета u Tverskoj ulici (sjedište gradonačelnika) čuvaju pojačane snage Ministarstva unutrašnjih poslova. Istovremeno, demonstranti probijaju policijski kordon oko Bijelog doma. Počinje spontani miting. Prisutnima se sa balkona Bijelog doma obraćaju Aleksandar V. Ruckoj i Ruslan I. Hazbulatov. Pozivaju da se napadne i zauzme Skupština grada. Padaju prve žrtve. Od hitaca sa hotela *Mir* (stotinjak metara od Bijelog doma) ginu dva pripadnika snaga unutrašnjih poslova. Oko 18 sati pobunjenici zauzimaju pet spratova Merije. U međuvremenu, desetak kamiona i autobusa sa pristalicama raspuštenog parlamenta kreće da zauzme TV centar Ostankino (na sjeveru Moskve). Operacijom rukovodi general Albert M. Makašov i lider partije Rusko nacionalno jedinstvo Aleksandar P. Barkašov. Pred veče pobunjenici zauzimaju prve spratove TV centra Ostankino. Oko 19 sati građanima Moskve se obraća gradonačelnik Jurij Luškov. Saopštava da je predsjednik Rusije uveo vanredno stanje u glavnom gradu Rusije. Oko 18 sati javljaju da se Moskvi približavaju vojne jedinice. Oko 19,30 spiker Prvog kanala Ostankino se pojavljuje na ekranu i objavljuje da se emitovanje prekidat. Slika sa ekrana nestaje. Uskoro se gasi i Moskovski TV kanal. Utihnula je i radio stanica Majak, Evropa +. Uskoro će kompletan TV program biti prekinut, a onda će se spiker jednog kanala (ne sjećam se tačno kog) oglasiti iz improviziranog studija (kasnije ću pročitati da je emitovanje prekinuto kako se Makašovljevi ljudi ne bi pojavili na ekranu i da se ekipa preselila na Šabolovku, studij gotovo u samom centru Moskve). U međuvremenu, snage lojalne predsjedniku države približavaju se napadnutim tačkama. Lenjinskim prospektom tutnje tenkovi. Boris N. Jeljcin preduzima i druge konkretne mjere, recimo, isključuje struju pobunjenicima u Bijelom domu, donosi odluku o oslobađanju Aleksandra V. Ruckoja od dužnosti potpredsjednika države i njegovom isključenju iz redova armije. Za svaki slučaj, proglašava Viktora S. Černomirdina zamjenikom, ukoliko sâm ne bude u stanju da ispunjava zadatke predsjednika Rusije. Boris N. Jeljcin se oko 22 sata obraća stanovnicima Moskve i saopštava da će red biti zaveden u najskorije vrijeme. Upravo tada pobunjenici osvajaju prvi sprat zgra-

de u kojoj se nalazi novinska agencija ITAR-TASS na Puškinskom trgu. Zdanje počinje da gori. U tim kasnim večernjim satima vlada dolazi sebi i donosi odluku o angažovanju elitnih vojnih jedinica (Đeržinske, Tamanske i Kantemirovske divizije) radi zaštite vitalnih objekata i gušenja pobune. Prvi TV kanal već počinje da radi (sa Šabolovke). Oko 4 ujutro TV centar Ostankino oslobađaju blokade. U 9 sati ponovo se Moskovljanima obraća Boris N. Jeljcin. Zapamtio sam da je rekao kako su mnogi dočekali jutro bez sna (ja takođe čitavu noć nisam spavao). Događaje je nazvao „oružanom fašističko-komunističkom pobunom“. Nešto kasnije, tenkovi sa Kutuzovskog prospekta, sa mjesta koje je bilo svega stotinjak metara udaljeno od stana u kome smo proveli školsku 1988/89. godinu, započinju paljbu po zgradi Vrhovnog sovjeta. TV direktno prenosi akciju. Moja kompletna porodica sjedi i posmatra te scene kao da gleda neki ratni film. Iz grade Bijelog doma počinju da kuljaju gusti oblaci dima. Borbe se vode na Sadovom koljcu i Novom Arbatu. Poslije podne nastaje završna faza obračuna sa pobunjenicima. Težište sukoba se prebacuje na područje Ulice 1905. godine, metro-stanice „Барикадная“, hotela *Международная* i Trg ustanka. Oko 19 sati televizija prikazuje kako iz zgrade Bijelog doma izlaze dignutih ruku Aleksandar V. Ruckoj, Ruslan I. Hazbulatov, Viktor P. Baranjikov, Albert M. Makašov i dr. te se upućuju u policijski autobus, koji ih odvodi u istražni zatvor Lefortovo. Njihovim stopama poći će oko 1.500 pristalica. Pobuna je ugušena, ali će borbe trajati i narednog dana. Ujutro 5. oktobra, kada je trebalo da putujem za Manhajm, paljba se čula samo sa područja Bijelog doma, Ulice 1905. godine, Sadovog koljca, Trga ustanka, metroa „Барикадная“ i Novog Arbata, pa su organi unutrašnjih poslova upozorili da je kretanje po tom dijelu grada i dalje opasno.

Događaje s početka oktobra vidio sam i doživio na svoj način. Prvo, sve me je ponovo vratilo u ono što sam doživio samo godinu ranije u Sarajevu. Drugo, to se dešavalo u trenutku kada je trebalo da odem na duže vrijeme i ostavim malu djecu i ženu u haotičnom, uzavrelom gradu. Treće, nikako nisam mogao da se otrgnem od misli da je počeo pravi rat, jer je gotovo sve govorilo tome u prilog. Ljudi na ulici, u prodavnicama, na radnim mjestima, bili su u šoku. To stanje zbunjenosti, zaprepaščenosti i, što je najgore, neizvjesnosti u ono što će donijeti naredni sati i dani posebno sam zapazio u Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin*. U prostorijama Instituta vladala je neka čudna tišina, ljudi su tiho govorili, povlačili se u kabinete ili užurbano napuštali zgradu. U Ulici Volgina, gdje se nalazio Institut i gdje sam bio zaposlen, uzeo sam tog 3. oktobra taksi da bih što prije došao u Olimpijsko selo. Taksist je uključio radio. Jedna od stanica, čini mi se da je bio „Otvoreni radio“ („Открытое радио“), neprestano je izvijestavala o događajima. Sukob se širio i postajao sve opasniji. Počeli su da stižu prvi izvještaji o mrtvim i ranjenim. Do-

šao sam kući i sa porodicom nastavio da pored televizora i radija pratim dalji tok događaja. Tenzije su te večeri dostigle kulminaciju, tako da se više nisam dvoumio: rekao sam Jadranki i djeci da u ovoj situaciji ne mogu ići, da moram ostati i da treba razmisliti kuda dalje da krenemo, da ne dođemo u situaciju kao u Sarajevu, kada smo se našli više od 20 dana zatočeni u stanu od 39 m². Govorio sam o tome, mada sam znao da se nema kuda ići. Jedino rješenje bilo je čekati i nadati se da, recimo, sukobljene strane daju mogućnost strancima da se evakuišu (gdje da se evakuišu ljudi sa područja ratne Jugoslavije sâm nisam znao). Tada sam se još jednom uvjerio u pravilnost zaključka koji je nastao u ratnom Sarajevu: čovjek u svakom trenutku mora imati rezervnu varijantu, čak i kada je 99% u nešto siguran. Nije jednostavno bilo razmišljati o tome u situaciji kada rezervne varijante doista nije bilo. Teško mi je padalo to što sam višom silom gubio šansu da odem u Njemačku.

Međutim, kad je postalo jasno da je pobuna slomljena, ponovo smo u porodičnom krugu razgovarali o mom odlasku. Na Jadrankin pritisak i uvjeravanja da je najgore prošlo, počeo sam te noći, po drugi put, da pakujem kofere. Tih oktobarskih dana situacija u kući je bila suprotna onoj iz aprila i maja 1992. godine u Sarajevu: ja sam tada nagovarao, insistirao i čak zahtijevao da djeca i supruga napuste Sarajevo, i to sami, a oni nisu htjeli da krenu bez mene. Tek kada su shvatili da se moja odluka ne može promijeniti, napustili su grad. Sada su oni bili za to da ostanu, a da ja krenem.

Voz je odlazio u 12 sati. Nazvao sam Ratka Sladojevića i zamolio da me njegov vozač Igor odveze na Bjelorusku željezničku stanicu. Sa radija su stizali izvještaji o daljim sukobima u Moskvi, ali ne tako jakim kao prethodnih dana. Činilo se da se situacija smiruje. Dan je bio sunčan, ali oktobarski prohladan. Jadranka i djeca su pošli da me isprate. Put prema željezničkoj stanici vodio je pored zgrade Vrhovnog sovjeta; međutim, širi prostor oko nje bio je opkoljen velikim vojnim snagama, pa smo morali sporednim ulicama zaobići taj kompleks. Kad smo prolazili, odjekivali su pucnji – radilo se o borbi sa snajperistima. Stigli smo na vrijeme na željezničku stanicu. Oprostio sam se od poro-dice. Voz je krenuo. Posmatrao sam kako četiri figure, mašući rukama, nestaju u dubini Bjeloruskog vokzala. Posmatrao sam, sjećajući se jedne scene iz Šolohovljeve *Čovjekove sudbine*.

Voz je prilično prazan i dosta polagano izlazio iz Moskve. To miljenje voza se slabo uklapalo u posljednje događaje. Sada kao da je vrijeme usporenim ritmom prolazilo. Nakon bujice događaja – odjednom, vagon-ska tišina i gotovo nečujan izlazak sa Bjeloruskog vokzala. Neka čudna realnost.

U dvokrevetnom kupeu zauzeo sam svoje mjesto i razmišljao da li će još neko doći. Gužve nije bilo, jer nije bilo ni vrijeme za putovanje (išao je

na put samo onaj ko je morao). Ipak, vrata kupea su se otvorila, pa je ušao čovjek srednjih godina. Počeli smo da razgovaramo. Bilo je to normalno upoznavanje, ali i jedan oblik obostrane predostrožnosti: u to doba na relaciji Moskva–Varšava–Berlin svašta se dešavalo (krađe, ubistva). Mafija je i ovdje pustila svoje korijene. Na televiziji su prikazivane scene ubistava i krađa u vozovima za Poljsku i Njemačku. Saputniku sam rekao da sam profesor i da putujem u Njemačku na jedan semestar. Odgovorio je da je ljekar i da ide na neki simpozijum. Međutim, tokom dvodnevno putovanja, nakon što smo se dobro upoznali, saputnik se otvorio i kazao da ide kupiti auto. Eto, napuštajući Moskvu saznao sam za još jedan način kako se ruska inteligencija snalazi u velikoj ekonomskoj krizi. Saputnik je radio kao kožni ljekar u jednoj bolnici. Bio je dobar stručnjak, ali je zarađivao mizernu platu, tako da nije mogao prehraniti sebe, nezaposlenu ženu i malo dijete. Stoga je krenuo „u biznis“: novac koji bi uštedio, pretvorio bi u dolare (pričao mi je o svojim avanturama prilikom kupovine dolara u ruskim bankama); a onda bi se zaputio u Njemačku, kupio tamo auto, prevezao ga u Moskvu i prodao. Posao bi se isplatio ako bi kola kupio, recimo, za 2.000 maraka, a prodao za 2.000 dolara. Najveći problem bila je ruska mafija u Rusiji, Bjelorusiji i Poljskoj. Prvo je trebalo doći u Njemačku i pri tom ne biti opljačkan, prebijen ili čak ubijen. Na povratku kroz Poljsku izvan naseljenog mjesta mafija bi zaustavljala automobile koji bi im odgovarali, uzimala danak (određenu svotu strane valute) i tehničku robu, a koji put bi i kola bila „konfiskovana“. Slično bi se dešavalo blizu bjeloruske i ruske granice. Stoga, oni koji su kupovali auto gotovo nikad nisu išli sami. Moj saputnik je, ovog puta, bio prinuđen da krene bez ikoga i stoga je, od samog početka, bio obazriv (zato je na početku našeg upoznavanja rekao da putuje na simpozijum i kada je shvatio ko sam, onda se „otkratio“). Ja sam išao do Manhajma, a on je trebalo da produži do Frajburga (grada na jugu Njemačke, blizu francuske granice). Tu je imao bratovog poznanika, koga je nazvao pred putovanje i pitao da li bi mogao da mu pomogne u kupovini kola. Način na koji je to uradio bio je interesantan. On nije znao njemački, pa je našao neku njemačku gramatiku i rječnik, te pomoću njih napisao ono što je trebalo da se pita. Tih par rečenica rekao je Nijemcu, koji ga je koliko-toliko razumio i pristao da mu pomogne. U takvim komunikativnim situacijama, kad se ne zna jezik, nije problem u tome šta reći, već je problem kako razumjeti odgovor. Moga saputnika Nijemac je razumio, ali je njegov odgovor jedva uspio da shvati.

Putovanje koje je trajalo dva dana i dvije noći uglavnom je prošlo u razgovoru o njegovoj avanturi, mafiji, peripetijama oko dobijanja njemačke vize, njegovom rodnom Dagestanu i, naravno, o posljednim događajima u Moskvi.

Što se tiče posljednjeg, ulaskom u voz ušao sam u informativni vakuum: ta dva dana nisam znao šta se dešavalo u Moskvi. Inače, gotovo

uvijek sjedanjem u voz (a naročito tokom čestih putovanja na relaciji Beograd–Moskva) osjećao sam olakšanje. Pred svako putovanje uvijek bi bila neka žurba, trka i tek kad se uđe u vagon, može se odahnuti. Sada je situacija bila drugačija: nije bilo nikakve trke, ali je zato bilo misli o oružanom sukobu u Moskvi. I kada je voz krenuo, nije se radilo o uobičajenom osjećanju. Moskva koju sam napuštao i Manhajm u koji sam odlazio predstavljali su dvije neizvjesnosti na jednoj liniji, samo što sam iz jedne odlazio, a u drugu dolazio. Kada bi se moj saputnik i ja povukli u sebe, svako bi se od nas prepuštao svojim mislima. Njega je brinula, prije svega, mafija, moja su razmišljanja bila okrenuta čas Moskvi, čas Manhajmu. I to što smo obojica odlazili u nepoznato, možda nas je zbližilo.

Nakon što smo prošli rusku granicu, ušli su predstavnici poljskih graničnih organa. Pružio sam crveni jugoslovenski pasoš. Službenik ga je prelistao i nije našao poljsku vizu. Rekao sam da je nemam, jer idem za Njemačku. Odgovorio je da ne mogu ući bez tranzitne vize, izuzev ako nisam iz Bosne i Hercegovine. Rekao sam da je pasoš izdat u Sarajevu. Međutim, pogranični službenik je objasnio da vlasnici takvih pasoša moraju odnedavno imati poljsku vizu. Ali, za svaki slučaj će provjeriti. Uzeo je pasoš i otišao. Nakon nekoliko minuta vratio se, rekao da je razgovarao sa šefom i užurbano saopštio da moram uzeti svoje stvari, izaći iz voza, i to što prije, jer voz uskoro odlazi, te da treba u graničnoj postaji dobiti vizu, a zatim prvim vozom nastaviti putovanje. Bilo je to pravo iznenađenje. Izaći iz voza, značilo je, prvo, ne stići na vrijeme u Manhajm i, drugo, potrošiti novac za dodatnu kartu. Stoga se nisam htio pomiriti sa takvim rješenjem. Rekao sam da sam profesor i da putujem u Njemačku da držim predavanja. Kad sam pomenuo riječ profesor, poljski graničar me je pogledao i rekao: „A Vi ste profesor.“ I dodao: „Obucite se, uzmite pasoš pa ćemo otići kod zamjenika šefa, možda će on naći rješenje.“ Na brzinu sam uzeo dokumenta i pošao za njim. Otišao je kod zamjenika šefa, nešto rekao i vratio se sa formularom. Zatim ga je ispunio i dao da ga potpišem. Potom je u pasoš stavio pečat sa tranzitnom vizom, za koju sam platio 35 DM. O dodatnom trošku, u takvoj situaciji, nisam ni razmišljao. Ljubazno sam se zahvalio graničaru i brzo se uputio u voz. Doista, imao sam sreće da sam naišao na prijatnog graničnog službenika. Bio je to prvi slučaj u životu da me je poziv kojim sam se bavio izvukao iz neugodne situacije. Shvatio sam da se ipak ponekad cijeni profesorsko zvanje.

Bio je to još jedan novi početak: početak „viznih“ putovanja. Do rata, 1992. godine, gotovo da nisam znao šta je viza. Čitavu Evropu, dio Azije i Afrike prokrstaro sam sa crvenim jugoslovenskim pasošem bez ikakvih viza. Tih 70-ih i 80-ih godina bio je na snazi vizni režim samo sa nekoliko zemalja (Istočnom Njemačkom, Grčkom, Albanijom i SSSR-om, za koji je važio u odnosu na Jugoslaviju poseban, povo-

ljan režim). Narednih četiri godine toliko ću imati posla (i problema) sa vizama, da bih vjerovatno bio negdje u vrhu onih koji su tražili i dobijali vize. „Vizno zezanje“ toliko će doći do izražaja da će prilikom kasnijeg odlučivanja oko ostanaka u Njemačkoj ili odlaska u Austriju taj problem odigrati značajnu ulogu.

U Frankfurt sam stigao trećeg dana, ujutro. Oprostio sam se od saputnika, koji je nastavio za Frajburg. Razmijenili smo adrese. Nekoliko mjeseci kasnije, u februaru 1994. godine, tokom boravka u Moskvi nazvao sam ga i saznao da je putovanje prošlo uglavnom dobro, da je bilo susreta sa mafijom i plaćanja danka, ali ne baš velikog. U Frajburgu je kupio auto i istog dana krenuo za Rusiju. Njegovo iskustvo je bilo i za mene interesantno, jer sam namjeravao da iz Njemačke, po završetku rada u zimskom semestru, dovezem neka kola u Moskvu.

Na glavnoj željezničkoj stanici u Frankfurtu (Hauptbahnhof) presjeo sam u voz za Manhajm. Međutim, bio je to neki lokalni voz, koji se zaustavljao na gotovo svakoj stanici, tako da sam do Manhajma putovao više nego što sam očekivao.

U Manhajmu sam proveo dvije i po godine. Pozvan sam na jedan semestar, a ostao pet. Čim sam došao počeo sam da intenzivno učim njemački jezik. Prije podne sam išao u Školu stranih jezika *Inlingua*, a poslije podne držao predavanja na Univerzitetu. Prof. Josip Matešić bio je pažljiv i pomagao u svemu. Na Fakultetu smo se viđali gotovo svaki dan. Bio je vesele naravi, ali kada bi se u razgovoru pojavila tema djece u njegovom pogledu bi se pojavila iskra tuge: kćerka, koja je jedan semestar provela na studiju u Sarajevu, poginula je prilikom skijanja u Alpama. Dr Renata Hansen-Kokoruš, koja je govorila srpsko-hrvatski gotovo kao maternji, bila je takođe susretljiva i pomagala kad god je trebalo. Stanovala je blizu, pa sam često bio u gostima kod nje i njenog supruga, ili su pak oni svraćali kod mene. Muž Srđan, vesele naravi i tipični predstavnik „sarajevske raje“, unosio je veselo raspoloženje. Redovno sam se viđao sa dr Jugrenom Petermanom. Gospođa Miler je bila predusretljiva i predstavljala pojam sekretarice. Prijatne trenutke provodio sam sa mr Aleksandrom Birićem, i drugim članovima Katedre. U učenju njemačkog jezika i rješavanju svakodnevnih pitanja dosta je pomagala Marion Folc. Bila je blage naravi i susretljiva. Još u ranom djetinjstvu ostala je bez majke pa je to, vjerovatno, dosta uticalo na potenciranje elemenata humanosti u karakteru, što je posebno dolazilo do izražaja u pomoći izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine.

Miloš Jevtić

Sada ste na Univerzitetu u Gracu, gde delujete kao redovni profesor i šef slavistike. Koliko se zna, tradicije slavističke škole u Gracu su du-

ge i značajne. Kako se desilo da Vas izaberu za profesora i šefa slavistike na tom, svakako, slavnom Univerzitetu? Kako su Vas primili i prihvatili? Koje ste predmete prihvatili? Koliko imate studenata? Da li među njima ima nekih koji su jugoslovenskog porekla, dakle iz republika ranije jugoslovenske države? Da li među njima postoji – bez obzira iz koje su sredine ili koje su nacionalnosti – tolerancija, bilo kakva, ili se osećaju tragovi nesporazuma iz matica? Takođe, kako je u Slavističkom institutu u Gracu postavljena jugoslavistika? Da li je razdeljena na posebne nacionalne odseke – srpski, hrvatski i muslimanski? Uostalom, kako se sada održavaju tradicije slavističke škole u Gracu, kojoj ste Vi na čelu, ili se osećaju izvesni zastoji, koji su uslovljeni ukupnim položajem slovenskog sveta?

Branko Tošović

Kao što sam rekao, u ljeto 1993. godine bio je raspisan konkurs za profesora slovenske lingvistike na Univerzitetu u Manhajmu. Nakon što je izvršena selekcija kandidata, ušao sam u uži izbor, pa sam pozvan da u januaru 1994. godine održim predavanje na njemačkom jeziku (poslije koga je slijedila diskusija i razgovor sa članovima komisije). Paralelno sa izborom profesora slovenske lingvistike tekla je procedura za prijem profesora slovenske književnosti, pa je odlučeno je da se prvo izabere profesor književnosti (umjesto prof. Josipa Matešića, koji je odlazio u penziju), a onda profesor lingvistike. Komisija me je stavila na prvo mjesto i prijedlog uputila Senatu Univerziteta. Međutim, procedura se odužila i iskomplikovala. Iako su svi članovi Katedre u Manhajmu (posebno prof. Josip Matešić i dr Renate Hansen-Kokoruš) bili zainteresovani i nastojali da ostanem kod njih raditi, izbor je otežan, između ostalog, jer su na Fakultetu i Univerzitetu postojale struje koje nisu bile naklonjene Katedri za slavistiku i koje su išle čak na to da Katedra izgubi to mjesto, te da ga neki drugi odsjek dobije (i to u situaciji kada je prof. Matešić otišao u penziju, a novog šefa Katedre nije bilo). Shvatio sam da se ne smijem osloniti samo na tu šansu, pa sam počeo da pratim konkurse u vodećem njemačkom nedjeljnom listu za nauku, kulturu i umjetnost *Die Zeit*, koji je redovno objavljivao informacije o slobodnim mjestima na njemačkom govornom području, pa i šire. Prije toga, pitao sam prof. Matešića – da li će učešće na drugim konkursima smetati mom izboru kod njih (jer sam bio zainteresovan da ostanem u Manhajmu, pogotovo što me je ta sredina lijepo primila) na šta je odgovorio da neće, već će, naprotiv, biti dodatan plus i ubrzati izbor ako zauzmem jedno od prva tri mjesta. To me je podstaklo, pa sam te godine poslao prijavu na konkurse u Jeni, Haleu, Sarbrukeni i Gracu. Konkurs u Jeni bio je raspisan za profesora književnosti, ali sam ipak pozvan da održim predavanje, vjerovatno zbog toga

što sam se bavio stilistikom. Došao je zatim konkurs za jezičke discipline u Haleu i Gracu na kojima sam zauzeo prvo mjesto. Tako se desilo da sam se u istom trenutku našao na prvom mjestu u Manhajmu, Haleu i Gracu. Osim toga, u to sam vrijeme vodio pregovore sa Univerzitetom Ostrava u Češkoj radi prelaska na njihovu Katedru za slavistiku (posrednik je bio prof. Ivan Slimak iz Bratislave).

Međutim, i kad ne bih dobio mjesto ni na jednom univerzitetu, uspio sam već nakon prve godine rada u Manhajmu obezbijediti za sebe i porodicu stalni boravak u Njemačkoj, i to zahvaljujući informaciji i pomoći Ivice Rorića, književnika i izdavača iz Vupertala. Naime, na njegov savjet uputio sam 12. novembra 1994. centralnom njemačkom osiguranju umjetnika, naučnika i publicista Landesversicherungsanstalt Oldenburg-Bremen – Künstlersozialkasse (Zemaljskom zavodu za osiguranje – Socijalnom osiguranju umjetnika) pismo sa zahtjevom da mi se dodijeli status slobodnog naučnog radnika te odobri odgovarajuće zdravstveno i socijalno osiguranje. Ubrzo sam dobio odgovor u kome sam zamoljen da popunim priloženi formular (šest strana) i argumentujem ono što sam naveo da se bavim i da bih mogao raditi. Dopis sa traženim podacima poslao sam 2. februara 1995. Trebalo se takođe obratiti Ordnungsamtu (Uredu za obezbjeđivanje reda, odnosno Policijskoj upravi) grada Manhajma i zamoliti izdavanje odobrenja da mogu raditi kao samostalni naučnik, prevodilac, lektor i visokoškolski nastavnik. Ordnungsamt je 8. maja 1995. godine, na osnovu mišljenja sindikata i Saveznog udruženja prevodilaca u Karlsruu (kome sam se pismeno obratio 17. februara 1995), donio pozitivnu odluku, jer nisam predstavljao konkurenciju njemačkim stručnjacima za navedene oblasti. O tome sam 16. maja izvijestio Zemaljski zavod za osiguranje Oldenburg-Bremen, a sam Ordnungsamt im je uputio dopis. Nakon prilično duge procedure koja je trajala oko pola godine dobio sam 11. jula 1995. status samostalnog umjetnika, odnosno publiciste (što je podrazumijevalo muzičku i likovnu djelatnost, nastavu, pisanje rado-va, novinarski posao) i socijalno osiguranje. To je omogućavalo da živim u Njemačkoj i na razne načine zarađujem (naučnim radom, prevođenjem, lektorisanjem, stonim izdavaštvom, radom na kompjuteru i sl.). I što je bilo bitno: od 1. avgusta iste godine imao sam puno (i dosta jeftino) osiguranje. Već tada moj boravak u Njemačkoj nije zavisio ni od čije volje, ali sam, ukoliko bih ostao bez posla, mogao samo radom opstati (čega se nisam plašio). Loša strana bila je u tome što ne bih imao stalno zapošljenje i što bih morao da se na razne načine snalazim. Međutim, još u Moskvi sam shvatio: onaj ko zna jezike i razumije se u kompjutersku tehniku, taj ne može propasti. A ja sam imao i jedno i drugo. Statusom slobodnog naučnog radnika mogao sam, dakle, ostati u Njemačkoj bez obzira na ishod konkursa na kojima sam učestvovao, te dalje nastaviti sa traženjem stalnog zapošljenja. Na po-

vratku u Sarajevo u vrijeme dok je rat trajao nisam računao, a prijedloga za rad na drugim slavističkim centrima bivše Jugoslavije nije bilo; jedino mi je u jednom telefonskom razgovoru prof. Radoje Simić predložio da dođem u Banjaluku, što uopšte nije bilo prihvatljivo, jer se radilo o ratnom području. Drugi kolega iz Beograda savjetovao je da napišem pismo vodećem srpskom lingvisti, objasnim situaciju i da zamolim za pomoć, ali na to nisam pristao, jer mi neki unutrašnji otpor nije dozvoljavao. Prijatelji i kolege znali su u kakvoj sam situaciji, pa sam mislio da će bar neko nešto predložiti. Međutim, svih tih godina vladalo je ćutanje.

Dakle, dobio sam status slobodnog naučnog radnika, pa sam mogao mirnije da nastavim sa rješavanjem egzistencijalnih pitanja. Uskoro sam prošao na prvom odbiru kandidata na konkursu u Sarbrukenu i bio pozvan da održim predavanje, ali sam odustao, jer sam vjerovao da od tri mjesta (Manhajm, Hale, Grac) i poziva u Češku jedno mora biti sigurno (osim toga, bio sam prilično zamoren učešćem na natjecajima). Od tih nekoliko mogućnosti (kao i one da se vratim u Moskvu gdje sam imao više rješenja) dvije su ostale, jer su imale izrazitu prednost – Manhajm i Grac. Za rad na ta dva univerziteta dobio sam, gotovo istovremeno, i zvaničan poziv (iz Beča u avgustu, a iz Štutgarta u septembru 1995). Nastala je velika i mučna dilema koja će trajati pola godine. U Manhajmu sam obavio razgovore sa novim šefom Katedre, dekanom Filološkog fakulteta i rektorom. U Austriji su pregovori održani u Gracu sa direktorom Instituta za slavistiku i dekanom Fakulteta, te u Beču u Ministarstvu za nauku, obrazovanje i kulturu. Za Manhajm sam bio prilično emocionalno vezan. Tu sam proveo gotovo tri godine, sredina me je lijepo primila, upoznao sam ljude, grad, Univerzitet, pa sam mislio da bi mi bilo mnogo lakše kad bih ostao u njemu. Privlačilo me je i to što je na njemačkim univerzitetima postojala kategorija wissenschaftliche Hilfskräfte (studenti za koje profesor dobija određenu sumu novca da rade ono što mu je neophodno), čega nije bilo u Austriji. Međutim, negativno je bilo to što se Vladimiru nije priznavala završena srednja škola u Rusiji (morao je pohađati čak dva posljednja razreda), gdje je već mogao da studira, i što je Sanja morala preći u niži razred. Osim toga, nije bila praksa da Univerzitet rješava stambene probleme nastavnika. Dodatno su me mučile uporne glasine da će se spojiti katedre za slavistiku u Manhajmu i Hajdelbergu, pa sam zazirao od mogućnosti da opet počnem iz početka. Odlaskom prof. Matešića u penziju nastala je velika praznina na Katedri. Odbijalo me je i to što je novi šef Katedre živio na sjeveru Njemačke, a u Manhajm je dolazio samo na dva-tri dana, pa sam pretpostavljao da ću dio njegovih obaveza morati, silom prilika, preuzeti na sebe. Osim toga, iskrasao je problem nostrifikacije magistarske i doktorske diplome, koji se otegao sve do marta 1996. godine. Grac je imao svoje predno-

sti: 1) dok bih u Manhajmu imao status vanrednog profesora, u Gracu bih dobio zvanje redovnog profesora; 2) Austrija je davala državljanstvo sa danom stupanja na posao uz zadržavanje maternjeg državljanstva i pravo da članovi uže porodice takođe postanu državljani Austrije; 3) austrijsko Ministarstvo za nauku, obrazovanje i kulturu je obećalo da će riješiti moj stambeni problem; 4) sa ruskom diplomom o završenoj srednjoj školi Vladimir i Sanja mogli su da se odmah upišu na fakultet; 5) djeci i, posebno, supruzi se više sviđao Grac kao grad sa puno zelenila, vodom koja se mogla piti i sl.; 6) uslovi za rad, posebno u biblioteci (za koju su nastavnici imali svoj ključ i ulazili u bilo koje doba dana i noći), bili su bolji u Gracu i 7) proračuni su pokazivali da bih u Gracu imao veći lični dohodak. Kad je u pitanju Grac, negativno je bilo to što nisam poznao ni ljude, ni katedru, ni grad, ni državu – sve mi je bilo potpuno novo. Uz to morao sam se još preseljavati iz jedne države u drugu. Ali, iza mene je već bilo toliko seoba (samo u periodu od 1992. do 1996. šest puta smo u Moskvi mijenjali stan, a ja sam se isto toliko puta preseljavao u Manhajmu) da sam mislio da je Crnjanški zaista bio u pravu kad je napisao: „Nema smrti – ima seoba.“

Krajem januara 1996. godine, nakon velikog dvoumljenja, odlučio sam da odem u Grac. Zvanično sam stupio na dužnost 1. marta 1996. godine. Iznajmio sam četvorosobni stan i u aprilu se preselio iz Manhajma. Vladimir je položio prijemni iz njemačkog i krajem marta se upisao na Ekonomski fakultet. Kad sam se u januaru 1996. odlučio za Austriju, Sanju sam povukao u Moskvu (gdje se još uvijek nalazila supruga) da završi posljednji razred srednje škole. U junu je maturirala, a u septembru se u Gracu upisala na Pravni fakultet kao najmlađi student Univerziteta (imala je 16 godina). Sredinom juna 1995. izabran sam za direktora Instituta za slavistiku. Godinu kasnije Ministarstvo za nauku, obrazovanje i kulturu dodijelilo mi je četvorosobni stan sa mjestom za auto u podzemnoj garaži i time ispunilo posljednje obećanje dato prilikom pregovora u Beču (prije toga nuđen mi je petosoban stan, međutim, nisam ga prihvatio, pretpostavljajući da će se djeca za koju godinu odvojiti, pa bi mi tako velik stan bio nepotreban). Tako se desilo da sam na dobijanje stana u Austriji čekao samo godinu dana, dok sam na sarajevskom Univerzitetu pet godina bio podstanar i jedanaest, kao profesor, živio sa troje djece u jednosobnom stanu od 39 m².

Što se tiče Katedre za slavistiku u Gracu (zvanično se zove Institut za slavistiku), ona ima dugu tradiciju. Kada je 1997. godine obilježavano 125 godina od njenog osnivanja, iznesen je podatak da je jedna od najstarijih slavističkih katedara u Evropi. Na njoj su predavali poznati slavisti Stanislav Hafner, Gregor Krek, Jozef Matl, Rajko Nahtigal, Vatroslav Oblak, Fran Ramovš i dr. Institut za slavistiku je tradicionalno usmjeren na izučavanje ruskog, srpskohrvatskog i slovenačkog jezika. Postoji, takođe, lektorska nastava iz poljskog, češkog i bugarskog. Na

Katedri su gostovali slavisti iz mnogih zemalja. Iz Rusije su, recimo, bili Nina D. Arutjunova, Jurij K. Lekomcev, Tatjana M. Nikolajeva, Boris A. Uspenski, Adam J. Suprun, iz Slovenije prof. dr Jože Toporišič... Što se tiče srpskohrvatskog jezika, dosta je davno držao predavanja prof. dr Pavle Ivić. Ove godine gostovao je prof. dr Milosav Čarčić iz Beograda. Iz Sarajeva su bili prof. dr Josip Baotić i doc. dr Ilija Tanović, iz Zagreba prof. dr Vladimir Biti, prof. dr Milan Damjanović, prof. dr Ivo Pranjković itd. Za južnoslavistiku Grac je interesantan i po tome što je tu Ivo Andrić studirao slavistiku i odbranio doktorsku disertaciju 1924. godine. Kuća u kojoj je stanovao nalazi se u neposrednoj blizini Instituta za slavistiku.

Za razliku od jugoslovenskog obrazovnog sistema, u Austriji i Njemačkoj profesor se ne bira za određenu oblast (recimo, morfologiju, sintaksu, istorijsku gramatiku), već za lingvistiku ili književnost. Nastavni program nije detaljan niti krut kao u Jugoslaviji. To su samo grubi okviri šta student mora da pohađa (i položi), pa stoga studenti i nastavnici imaju veliku slobodu biranja. Već od prvog semestra student sam odlučuje koju će nastavu pohađati (postoje dva-tri nastavna programa koja su obavezna u prve dvije godine). Nastavnik takođe ima velik manevarski prostor. Kao profesor mogu da biram jezik o kome ću govoriti (u obzir dolazi bilo koji slovenski jezik) i tematsku cjelinu (bilo šta iz lingvistike). Ne postoji kategorija godine (recimo, da se kaže da je neko student prve ili druge godine), već se govori samo o broju odslušanih semestara. Za svaki semestar članovi Katedre predlažu teme koje će se prorađivati i taj se spisak sa kraćim opisom, literaturom i informacijom o metodi rada, mjestom i vremenom objavljuje u posebnoj brošuri koju studenti dobijaju pred početak semestra. Na osnovu toga oni odlučuju koja će predavanja, seminare i vježbanja pohađati. Pred kraj semestra studenti pismeno dostavljaju svoje želje (oni obično traže da se drži nastava iz onoga što im je obavezno da odsluškaju u datoj školskoj godini) i nastavnici to uvijek uzimaju u obzir. Meni je lično taj sistem prihvatljiviji, jer mogu da biram ono što mi se sviđa, što mi leži, što me interesuje, što želim i mogu kroz nastavu da produbim, provjerim. Kruti obrazovni sistem karakterističan za istočnoevropske zemlje (Jugoslaviju, Rusiju i dr.) nije to dozvoljavao. Ja sam, recimo, u Sarajevu iz godine u godinu morao držati nastavu strogo propisanu nastavnim planom i programom. Izbor nastavnika samo za određenu jezičku disciplinu i višegodišnje ponavljanje jednog te istog gradiva stvaralo je pogodne uslove da se nastavnik opusti, da stagnira, ponavljajući (sa manjim ili većim izmjenama) gradivo pripremljeno prethodnih godina. Austrijski sistem, kao i njemački, ima otežavajuću okolnost u tome što nastavnik treba za svaki semestar izabrati novu temu (koja se u principu može ponoviti nakon nekoliko godina), novu literaturu, što zahtijeva dosta vremena. Međutim, više ima

pozitivnih nego negativnih strana. Kad su u pitanju studenti, pozitivno je to što se od prvih dana osamostaljuju, što se koriste metode rada koje stimulišu aktivno učešće studenata, njihovo što češće nastupanje, pisanje, istraživanje. Negativno je to što student ne dobija sistematsko znanje kao što ga, recimo, stiču studenti jugoslovenskih univerziteta. Austrijski studenti mogu, recimo, završiti studij bez temeljnijeg znanja iz tvorbe riječi ili stilistike. Pozitivno je to što već u tim godinama postaju pravi stručnjaci za određenu oblast. Ako se, na primjer, čitav semestar govori samo o pašivu (što je bilo nezamislivo kada sam radio u Sarajevu), jasno je da će znanje iz tog područja biti na visokom nivou. Norma redovnog profesora je šest časova, s tim što se materijalno stimuliše držanje seminara i vježbanja, pa stoga obično svakog semestra imam jedno predavanje i dva seminara (ponekad i vježbu). Što se tiče broja studenata, on je prilično stabilan (obično se upiše 20-30 studenata). Njihov sastav je različit. Naravno, najviše ih je iz Austrije. Priličan broj dolazi iz susjedne Slovenije. Manje je iz Hrvatske i BiH, a najmanje iz Jugoslavije. Čini se da djeca sa područja bivše Jugoslavije prilično dobro komuniciraju i nalaze zajednički jezik, što smatram pozitivnim. Nažalost, broj onih koji upisuju srpskohrvatski jezik je u opadanju. Razlog je rat i strah da će se sa tim jezikom teško naći posao. Do ove godine u službenoj upotrebi bio je naziv srpskohrvatski jezik, međutim sada je na snazi odluka po kojoj se on naziva bosanski/hrvatski/srpski. Ipak, nastava nije podijeljena na tri jezika. Iz Hrvatske dolaze želje i pokušaji da se na evropskim univerzitetima razdvoji nastava hrvatskog i srpskog jezika. Moj stav je da austrijski studenti treba da znaju sve jezike, jezičke izraze, varijante sa područja bivše Jugoslavije i da je za Katedru za slavistiku u Gracu najoptimalnije i najsvrsishodnije da priprema južnoslaviste što šireg profila, jer se nikad ne zna ko će gdje otići i kojim će se jezikom morati služiti.

Otac Đorđo, 1946.

Majka Milka, 1949.

Sa majkom i braćom, 1956.

Kalinovik, 1960.

Djed Veljko Tošović

Otac i majka na Mejtašu, 1959.

Sa ocem u Ulcinju, 1961.

Đačka tramvajska karta

Na Vihovićima

Gradac na Moru, 1968.

Radna akcija u Češkoj, 1969.

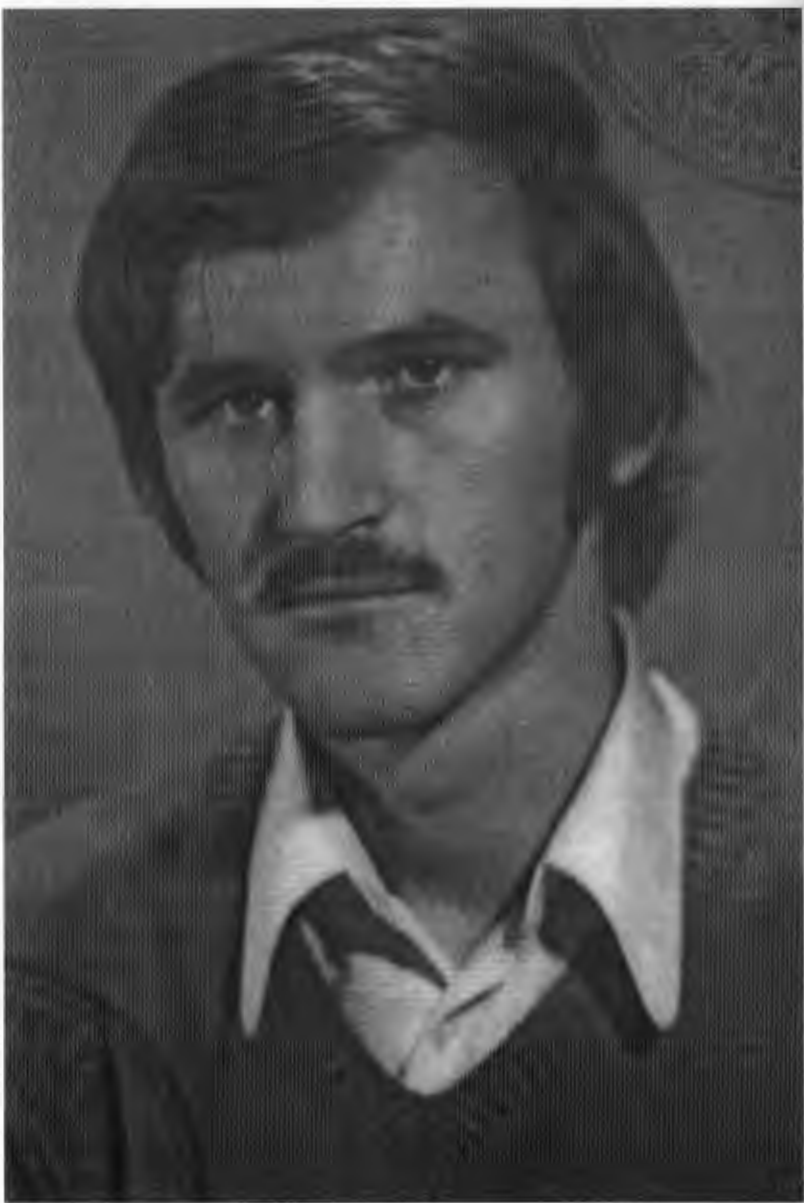
*Sa Petrom Okukom i Ognjenom Golijaninom (sa lulom),
na Crepoljskom, 28. III 1970.*

Jahorina, 1970.

Studenti slavistike na Palama, 1971.

Iz indeksa postdiplomca, 1973.

Sa Jadrankom Marić na Mejtašu, 1974.

Ujak Simo Tepavčević, Sarajevo, 1974.

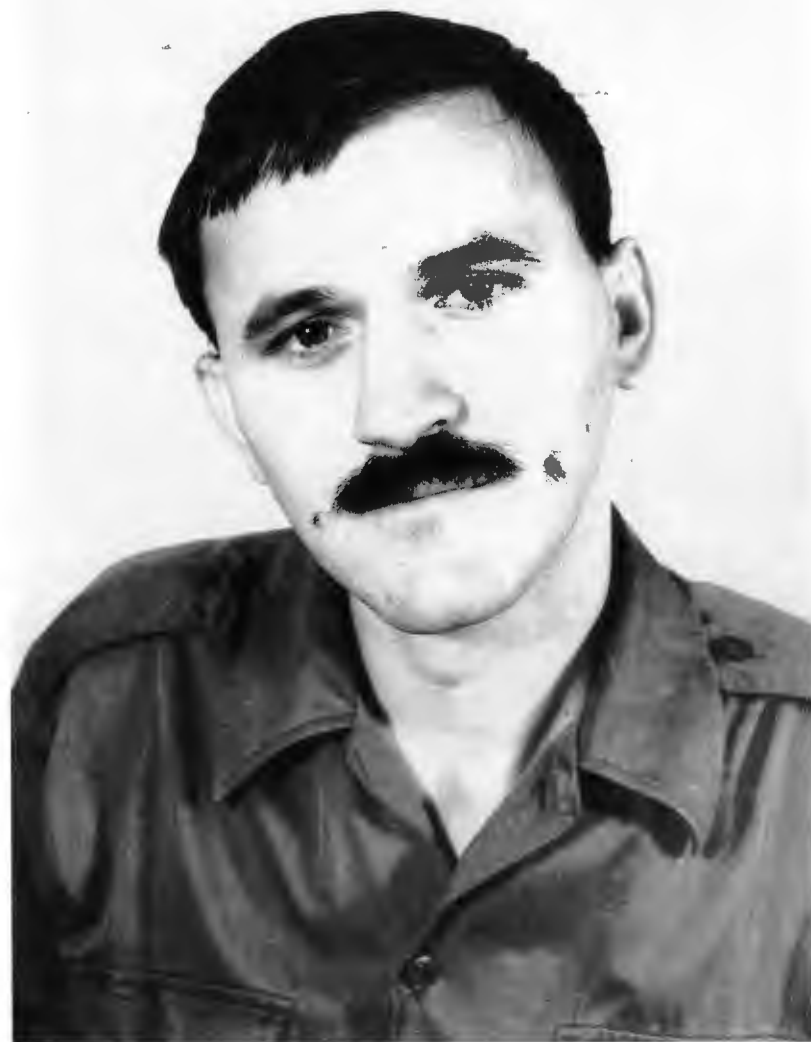
Sa Jadrankom Marić, 1974.

Sa Jadrankom Marić na Ozrenu, 1975.

Vjenčanje, 2. X 1976. godine

Vojnik u Beogradu, 1977.

Sa prof. Malikom Mulićem, Aleksandrom Doneom i Vladimirom, 1979.

Čelebići, 1982.

Sarajevo (Otoka), 31. XII 1981.

U Bakuu, februar 1983.

Otvaranje slavističkog skupa, Sarajevo, 1984.

Predsjedništvo Sekcije za slovenske jezike BiH, Sarajevo, 16. XI 1984.

Prvi sarajevski slavistički dani, 11. I 1985.

Moskva, novembar 1985.

Šahovski meč Jugoslavija–SSSR, Skenderija, jun 1985.

Referat na Katedri za slavistiku MGU, 1986.

Sa profesorom Skuneveldom, Moskva, mart 1986.

Sa profesorom Boškovom, Moskva, april 1986.

Sa Milosavom Čarkićem, Moskva, april 1986.

Sa profesorom Hamom, Borisom i Vladimirom, Moskva, jul 1986.

Sa profesorom Matešićem i Borisom, Moskva, april 1987.

Sa profesorom Stankovićem, Borisom i Sanjom, avgust 1986.

Sa Sanjom i profesorom Piperom, Moskva, oktobar 1987.

Na Međufakultetskoj katedri za slovenske jezike MGU, 1987.

1988.

Sa profesorom Morkovkinom, Moskva, 1988.

Moskva, zima 1989.

Sa Borisom i Vladimirom, Ďenova, 1988.

Sa Sanjom, Peking, maj 1989.

Pariz, 1990.

Manhajm, 1994.

Članovi Predsjedništva MAPRJAL-a, Nju Delhi, 2. III 1994.

Skup slavista u Beogradu

Sa Sanjom u autobusu Frankfurt-Manhajm, 1995.

Manhajm, 1995.

Hotel „Eridan“, Moskva, 1996.

Sa Marijom Andrejevnom, Moskva, 1997.

Doček Nove godine, Moskva, 1996.

Na novom radnom mjestu, Graz, 1996.

Miloš Jevtić

Dozvolite jedno pitanje o Vašim pedagoškim iskustvima. Koliko je Vaš nastavni rad uticao na Vašu naučnu aktivnost? Da li je bio, moguće je, obostrano uslovljen? Da li se dešavalo, ipak, da ste morali – radi nastavnih dužnosti – da odložite neki naučni projekat? Koliko u svoja predavanja unosite, recite nam i to, rezultate iz svojih naučnih radova? Takođe, kako osećate studenta – kao đaka koga treba naučiti ili kao budućeg kolegu? Da li ste nastavne modele podešavali sredini u kojoj ste delovali? Da li, zapravo, drugačije organizujete nastavu, da kažemo, u neslovenskoj, nego u slovenskoj sredini? Da li, i to nas zanima, razaznajete marljive i prilježne od darovitih, koji umeju da budu i pomalo razbarušeni? Kakav ste profesor – strog ili pravedan, odnosno i strog i pravedan? Da li pomažete svojim studentima – i kada krenu u svoj profesionalni život? Uostalom, šta sve sadrže Vaša nastavna etika i poetika?

Branko Tošović

Nastavna i naučna aktivnost su duboko povezani. Nastava ima važnu ulogu u naučnom procesu (i obrnuto). U njoj se provjeravaju ideje, stavovi, zaključci. Reagovanje studenata takođe može da ukaže koliko je šta opravdano, promišljeno, produktivno. Stoga mislim da su naučni radnici u institutima hendikepirani upravo zbog toga što ne mogu da iskoriste nastavu kao sredstvo za provjeru postavki i zaključaka. Nastava traži da se drugačije misli i drugačije izlaže. Sam proces neposrednog nastupanja pred publikom je takođe stvaralački čin, jer se ponekad u njemu rađaju nove, originalne ideje. Zbog svega toga jasno je da je i moj nastavni rad uticao na naučnu aktivnost. To što sam više od deset godina držao stilistiku i morfologiju nije moglo a da se ne odrazi i na radove koje sam u to vrijeme pisao. Nastava je, recimo, pokazala da ne postoji adekvatan gramatički priručnik kontrastivnog tipa, pa sam napisao *Rusku gramatiku u poređenju sa srpskohrvatskim* (uz nju je bila pripremljena vježbanica, ali zbog obima taj materijal nije ušao u knjigu, niti je ikad objavljen). Iz nastavnih potreba nastao je priručnik iz pravopisa (isto kontrastivnog tipa), skripta iz morfologije i stilistike... Na svim filološkim fakultetima u zemlji govorilo se o funkcionalnim stilovima, a nije bilo nijednog priručnika za tu oblast, pa sam i iz tih razloga objavio 1988. knjigu *Funkcionalni stilovi*. S druge strane, rezultati naučnog rada neminovno, svjesno i nesvjesno, ulaze u nastavu, posebno na predavanjima.

Kad su u pitanju studenti, u nastavi ih ne osjećam ni kao đake ni kao buduće kolege. Za mene su to osobe koje su došle da nešto nauče. U njima đake nikad ne vidim, ali za neke od njih ponekad pomislim da bi mogli biti buduće kolege. Sami nastavni modeli moraju se neminov-

no podešavati svakoj konkretnoj sredini. Jedno je, recimo, držati nastavu iz ruskog jezika na Sarajevskom univerzitetu na koji dolaze učenici koji su u osnovnoj školi i gimnaziji učili taj jezik, a sasvim drugo u Mahnajmu, gdje startuju od nule. Takođe, nije isto predavati srpskohrvatski u Moskvi i Gracu, jer se u slovenskoj sredini više treba koncentrisati na međujezičku interferenciju, a u njemačkoj ili austrijskoj na velike germansko-slovenske sistemске razlike i specifičnosti. Recimo, studentima u Moskvi nije potrebno suviše mnogo objašnjavati šta je to kategorija vida, dok je taj problem u nastavi na njemačkom govornom području jedan od najaktuelnijih.

Što se tiče razbarušenih studenata, još u Drugoj gimnaziji u Sarajevu nisam volio kad su preda mnom sjedjela djeca kao mirno more. Kako se ide ka manjem uzrastu, nastava treba da bude živahnija, interesantnija. Volio sam razrede u kojima je bilo manguščića koji bi nekim svojim gestom, stavom, nekim iskakanjem razbili monotoniju i za šta bih se onda uhvatio kako bih oživio nastavu i prenio materiju koja je mogla biti suhoparna, ali i obavezna. Prošlog semestra u Gracu sam držao predavanja koja je dosta često prekidao jedan student pitanjima i komentarima (te upadice u principu mi ne smetaju, jer unose živost i pokazuju da se izlaganje lijepi za studente). Međutim, prije toga je za istog studenta Nina D. Arutjunova (koja je gostovala kod nas jedan semestar), govorila kako često postavlja pitanja, komentariše, pa čak i dokazuje ono za šta je ona svjetski stručnjak. Takva diskusija nije joj baš ležala, pa bi je završavala ne nastojeći da ubijedi sablesjednika. Ja sam, međutim, drugačije nastupao: volio sam što student stupa u polemiku, pa sam želio da je do kraja dovedem. Što se tiče pitanja kakav sam kao profesor, u Sarajevu se govorilo da sam bio prilično strog i dosta pravičan. Kod mene su studenti rijetko dobijali desetke, ali ih nije bilo mnogo koji su po dva puta polagali ispit.

U Manhajmu, gdje sam radio skoro tri godine, i Gracu, gdje sada predajem, studenti biraju u svakom semestru predavanja, seminare i vježbanja i to što kod mene izaberu nastoje temeljito pripremiti za ispit. Do sada nisam imao problema sa nedolaskom na časove, disciplinom, niti sam imao priliku da nekome dam negativnu ocjenu. Međutim, kao i u Sarajevu, malo ima slučajeva da neko dobije najvišu ocjenu. Kada je u pitanju etika, nju treba podijeliti na dva dijela: jedan se tiče odnosa nastavnik – nastavnik, drugi nastavnik – student. Prvi odnos je odnos kolega koji rade na istoj katedri ili fakultetu. U vezi s time nikad nisam volio kada bi se studenti uvlačili u personalne nesporazume, razračunavanja, pa i svađe na katedri. Kroz čitav svoj radni vijek nastojao sam da u razgovorima sa studentima ne kažem ništa loše o drugom kolegi, koji se, možda, sasvim drugačije ponašao.

Što se tiče odnosa nastavnik – student, o tome treba da govore, prije svega, sami studenti.

Nastavna poetika? Pitanje neobično, ali da pokušam odgovoriti. U vrijeme držanja predavanja nastavnik može da dobije inspiraciju: ako je predavanje dobro pripremljeno, ako se ono ne čita, već spontano izlaže (sa manjim ili većim digresijama), ako se gleda direktno u oči, ako se ne sjedi, već stoji, ako studenti pažljivo prate, ako je problem provokativan – nastavnik se može naći u posebnom intelektualnom i emocionalnom stanju u kome će njegova riječ dopirati ne samo do razuma, nego i do duše slušaoca. O poetici predavanja može se govoriti samo ako se stvori takva atmosfera u kojoj će nastavnik zračiti znanjem, inspiracijom, energijom, a student upijati riječi, aktivno pratiti izlaganje.

Miloš Jevtić

Vrlo ste aktivni i u slavističkim organizacijama. Bili ste predsjednik Slavističkog društva i Društva za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine. Takođe, bili ste – kao predstavnik rusista i slavista bivše Jugoslavije – član Predsedništva Međunarodne asocijacije profesora ruskog jezika i književnosti – MAPRJAL-a. Uostalom, i upoznali smo Vas na poslednjem kongresu MAPRJAL-a u Regensburgu. Bili ste aktivni i u Naučnom savetu *Maternji jezik* u Moskvi. Osnovali ste i bili glavni urednik više časopisa (*Prizma*, *Slavist*), urednik nekoliko zbornika... Da li je ta, tako široka Vaša javna delatnost bila uglavnom utemeljena na osećanju da je to potrebno da biste, na jednoj strani, afirmisali slavistiku, a, na drugoj strani, da biste široj slavističkoj javnosti predstavili slavistički život tadašnje Jugoslavije? Da li ste u tome imali i rezultata? Da li, i to nas zanima, održavate kontakte sa svojim kolegama iz ranije Jugoslavije, pa i sa kolegama iz Sarajeva? Uopšte, šta jednom profesoru i naučniku omogućava javno-naučna aktivnost?

Branko Tošović

Svaka akcija, svaki projekat ima svoj cilj. Ne mogu reći da nije bilo svega toga što ste naveli, ali moja je glavna preokupacija bila dovesti neku ideju do konkretne realizacije i mislim da sam u tome gotovo uvijek uspijevao (jedino je rat mnoge zamisli poremetio, onemogućio i upropastio). Kad sam u nešto ulazio, više sam razmišljao o tome kako stvar završiti, nego što sam se zanosio osjećanjima o kojima Vi govorite. Da sam vodio računa isključivo o svojim interesima i vlastitoj afirmaciji, nikad ne bi bilo ni *Slavista*, ni *Prizme*, ni Društva za slavistiku, ni međunarodnih projekata, kolokvijuma, zbornika. To je bila moja velika investicija vremena, nerava, pa i novca, za koju sam mislio da je bila uzaludna i pogrešna; međutim, kasnije se i te kako isplatila, jer je sve to ušlo u biografiju na osnovu koje sam, između ostalog, došao na prvo mjesto na nekoliko konkursa u Njemačkoj i Austriji, do-

bio poziv za rad na češkom univerzitetu, a imao otvoren put za gotovo sve lingvističke ustanove u Moskvi. Stoga mi, nakon dosta surove životne provjere, nije žao što sam radio sve ono što ste naveli, jer su krajnji rezultati pozitivni. Ta javno-naučna aktivnost za koju pitate omogućila mi je da izađem iz uskih republičkih, a zatim i jugoslovenskih okvira i da istovremeno prilično afirmišem sredinu i njene ljude.

Što se tiče bivših kolega, kontakte održavam sa svima onima koji žele da budu sa mnom u vezi bez obzira na to gdje se nalaze, u kojoj državi žive i kojoj naciji pripadaju. Rat je bio velika provjera ljudskih karaktera, poštenja i morala. On je izvršio selekciju prijatelja, poznanika i kolega.

Miloš Jevtić

Kako smo naveli u uvodu, Vaša naučna delatnost posvećena je celini lingvistike i, posebno, gramatici ruskog i srpskohrvatskog jezika, stilistici, opštoj lingvistici, sociolingvistici, retorici, leksikografiji i kompjuterskoj lingvistici. Takođe, i prevodite. Delujete i kao nastavnik, univerzitetski nastavnik. Aktivni ste i u stručnim organizacijama, sada najviše međunarodnim. Da li biste objasnili i definisali svoj naučni program, sadržaje svog naučnog rada i rezultate svojih naučnih radova?

Branko Tošović

Prije bih govorio o periodima kroz koje sam prošao nego o naučnom programu. U prvoj fazi bio sam uglavnom okrenut stilistici i gramatici. U drugoj je došlo do zanimanja za opštu lingvistiku (vrijeme postdiplomskog studija). U trećoj sam se okušao u sociolingvistici i ubrzo se razočarao, jer je bila suviše prožeta politikom i ideologijom (a tamo gdje dođe politika nauci se uglavnom loše piše). U bivšoj jugoslovenskoj lingvistici to je najprikladnija disciplina, prepuna sukoba, svađa, neizvijenih strasti i svakojakog zastranjivanja. Pred rat orijentisao sam se bio na retoriku. Dolaskom u Manhajm počinjem sve više da se bavim strukturom kao izvornim dijelom jezika. Sada je moja osnovna naučna i nastavna orijentacija tri jezika – ruski, srpskohrvatski, njemački i, u posljednje vrijeme, slovenački, te tri lingvističke discipline: semantika, sintaksa i stilistika. U odnosu na Sarajevo promjena je nastala u tome što sam prije uglavnom bio koncentrisan na ruski jezik i stilistiku. Sada ruski i srpskohrvatski predajem paralelno (čas jedan, čas drugi), a semantika i sintaksa izbijaju sve više u prvi plan zbog potrebe nastave i želje da se sa najvišeg jezičkog sprata (stilističkog) spustim na niži, prije svega semantički i sintaksički, koji su temelji jezičkog sistema. Vjerovatno će te tri discipline na s ostati trajna orijentacija.

Miloš Jevtić

Preostali deo razgovora bismo posvetili širim temama, ali u prvom redu onim temama koje su oslonjene na Vaš naučni, javni i nastavni rad. Počeli bismo od slavistike. Čuli smo – od mnogih Vaših kolega, naročito onih iz zapadnih zemalja – da je *zlatno doba* slavistike prošlo. Čak ima mišljenja da je slavistika – razume se u sredinama gde nije nacionalna nauka – nauka prošlosti. Razlozi su, i to govore, u smanjenoj zainteresovanosti zapadnog sveta za slovenski svet. Kakva su Vaša uviđanja o položaju i perspektivama slavistike?

Branko Tošović

Ne vidim neke veće opasnosti koje prijete slavistici. Čak bih rekao da je ona dobila novi kvalitet. Ni u jednoj drugoj zajednici evropskih naroda (na primjer, romanskoj ili germanskoj) nema toliko promjena i novih pojava kao u slovenskim zemljama. Tri su se federacije raspale (sovjetska, čehoslovačka i jugoslovenska), pojavile su se nove zemlje, ozvaničuju se novi jezici, ekonomski i politički sistem se iz korijena mijenja. Nastala je situacija interesantna za istraživače. Nažalost, ratna djestva u pojedinim područjima slovenskog svijeta negativno utiču na učenje slovenskih jezika, pa i na cjelokupnu slavistiku, što se posebno odnosi na jugoslavistiku.

Ne bih se složio sa mišljenjem da je smanjeno interesovanje zapadnog svijeta za slovenski svijet. Prije bih rekao da se i Zapad prilagođava tim promjenama i da u tom procesu ima lutanja, lošeg procjenjivanja, napuštanja ranijih pozicija i izgrađivanja novih. To je posebno karakteristično za slaviste sa njemačkog govornog područja, koje se neposredno naslanja na slovensko od Baltika pa do Jadrana. Slavistika na tom dijelu Evrope nikad neće, kako rekoste, biti nauka prošlosti, jer će germanski narodi uvijek njegovati interes za svoje susjede, njihovu kulturu, literaturu, jezik. Ako slovenski narodi što prije izađu iz ekonomskih problema, ako izgrade demokratske političke sisteme poštujući svoju tradiciju, uslove i mogućnosti, interesovanje za slavistiku biće svakako veće. Stoga bih rekao da su perspektive slavistike onoliko velike koliko su veliki potencijali slovenskih zemalja. Što slovenski svijet bude jačao, jačaće i interesovanje za slavistiku. I obrnuto.

Miloš Jevtić

Sledeća naša upitanost odnosi se na položaj jugoslavistike, odnosno, kako bi trebalo danas reći, južnoslavistike. Kako se danas gleda na južnoslavistiku? Da li će ona obuhvatiti i bugaristiku? Da li je i dalje negde, recite nam, celovito zastupljena ili je razdijeljena na nacionalne korpuse?

Kakav je – u sadašnjoj situaciji – položaj srbistike? Uopšte, da li će doći – kada se uspostave na jugu Balkana kakve-takve veze – i do obnove saradnje između slavista na Balkanu, odnosno do obnove južnoslavistike?

Branko Tošović

Jugoslavistika, odnosno južnoslavistika je u maloj krizi. Raspad bivše Jugoslavije uticao je na to da se smanji interesovanje za učenje srpsko-hrvatskog (srpskog, hrvatskog i bosanskog) jezika. Strani slavisti su dosta zbunjeni, ne znaju kako da se postave. Uglavnom, sa odlukama se ne žuri. Kako će se dalje događaji odvijati, dosta zavisi od kontakata, univerzitetskih veza i agilnosti pojedinaca i samih ustanova.

Miloš Jevtić

Sada bismo hteli da Vas zamolimo da iznesete svoje uvide u slavistiku i srbistiku u Jugoslaviji, sadašnjoj Jugoslaviji i Srbiji. Da li se – u evropskim sredinama u kojima delujete ili koje poznajete – dovoljno zna i koliko se ceni srpska slavistika i, razume se, srpski slavisti?

Branko Tošović

U Austriji srpska je slavistika poznata još od Vuka Karadžića, koji je dugo živio i radio u Beču. Poznati su radovi Aleksandra Belića, Milke Ivić i Pavla Ivića, Mihaila Stevanovića i dr. Međutim, posljednji rat je stvorio dosta negativnu situaciju za srpsku slavistiku, pa će se morati učiniti dodatni naponi kako bi se ublažile negativne posljedice. To se može učiniti, prije svega, radom, rezultatima, širinom pogleda. Međusobne svađe, prepucavanja, trošenje ionako malog lingvističkog kadra na sporednim pitanjima negativno će se odraziti na srpsku slavistiku u svijetu. Nažalost, ona je naslijedila hroničnu bolest jugoslovenske slavistike – preveliku opterećenost pravopisnom problematikom (koja u razvijenim lingvističkim sredinama zauzima marginalnu poziciju, a kod nas je izdignuta na pijedestal vodeće) i sociolingvističkim pitanjima.

Miloš Jevtić

Ostajemo i dalje kod ovih tema. Kako se snalazite u aktuelnim jezičkim zbrkama na terenima ranijeg zajedničkog srpskohrvatskog jezičkog prostora? Da li je raspad zajedničkog jezičkog stabla, koje je građeno od Vuka Karadžića još, bio uslovljen naučnim razlozima ili su bili u pitanju neki drugi motivi, možda čak politički? Da li ste kao naučnik verovali da će se sve tako brzo dogoditi? Da li se moglo očekivati, i to nas

zanima, da će se zajednički *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* jezički život razdeliti u tri, a možda i četiri posebna jezika – *srpski*, *hrvatski* i *bošnjački* (da li se sada tako zvanično naziva jezik bosanskih muslimana?!), a možda i *crnogorski*? Uopšte, kako se snalazite u sadašnjim jezičkim stanjima i zlostanjima na terenima ranije Jugoslavije?

Branko Tošović

Raspad zajedničkog jezičkog stabla je, prije svega, politički proces. Na jugoslovenskom prostoru već odavno su djelovali procesi divergencije, nasuprot kojih su stajale slabe snage konvergencije. Velika ekonomska kriza, bujanje nacionalizma i zaoštavanje međunacionalnih odnosa stvorili su uslove u kojima će divergencija dovesti do totalnog raspada svega onoga što se imenovalo zajedništvom.

Što se tiče Vašeg pitanja, mogu odgovoriti da sam osjećao da će se srpski i hrvatski i dalje razdvajati, pa sam još u studentskim danima u nekim razgovorima isticao da svaki narod ima pravo da nazove jezik onako kako želi i da ne treba nametati volju drugima. Nisam vjerovao da će politička divergencija preći u kolosalni ratni sukob, da će se Jugoslavija raspasti na nekoliko državnica, a pogotovo da će rat zahvatiti grad u kome sam živio. Za današnju situaciju u kojoj, recimo, djeca iz iste zgrade, ili sa istog sprata u Sarajevu govore tri različita jezika (srpski, hrvatski i bošnjački) može se kazati da je paradoksalna, pa i tragikomična. Isto se može reći za situaciju u Republici Srpskoj u kojoj čitav narod govori ijekavski, a grupa pojedinaca preko sredstava masovnog informisanja nameće ekavski (nisam protivnik ni jednog ni drugog – treba pustiti da oboje funkcioniše paralelno, pa će ih sam život smjestiti na pravo mjesto). Međutim, ako se naučno posmatra da li je nešto paradoksalno, komično ili tragično nije bitno, mnogo je važnije da se odgovori na pitanje zašto se na Balkanu sve cijepa, a u drugim sredinama se objedinjava ili bar zadržava dato stanje. Na primjer, u Austriji se jezik u mnogim stvarima razlikuje od njemačkog; međutim, nikom ne pada na pamet da proglašava austrijski jezik posebnim jezikom. Engleskim se govori u Americi, Kanadi, Engleskoj, Australiji itd., ali i dalje ostaje samo jedno ime. Očito u civilizovanijim, kulturnijim zemljama pragmatično se pristupa jezičkim problemima, dok na Balkanu, na jednom uskom prostoru, prevladavaju emocije, kompleksi manje vrijednosti, nacionalna ostrašćenost i iracionalne tendencije. Ali, u procesima konvergencije koji sve više jačaju u okviru Evropske zajednice, ni Balkan neće ostati po strani. Jer, svemu mora postojati kraj. Dalja divergencija, tačnije cijepanje srpskog jezika na crnogorski ili hrvatskog na dalmatinski, za šta postoje nagovještaji, čini se potpuno besmislenom. U nastaloj situaciji ja sam za to da se pri-

hvati činjenično stanje, ma koliko ono bilo čudno, neprirodno. Negirati hrvatski jezik predstavlja pravu glupost. Vraćanje u prošlost i insistiranje na nečemu što nema veze sa stvarnošću samo može da vodi pravljenju još većeg jaza između srpskog i hrvatskog. Isto tako ne prihvatati pravo Bošnjaka da govore o svome jeziku takođe je pogrešno.

Miloš Jevtić

Vi ste merodavni da iznesete poglede o bošnjačkom jeziku. Da li je to samo jezik muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini ili je jezik svih stanovnika koji žive u muslimansko-hrvatskoj federaciji? Koliko je – u normativnom, rečničkom i svakom drugom smislu – izraz autentičnog jezičkog razvitka ili je vezan, pa i previše oslonjen, na turski jezički fond? Uostalom, šta je, doista, *bošnjački jezik*?

Branko Tošović

Problem je u tome što bošnjački narod kao ime za svoj jezik nije uzeo nacionalno ime (bošnjački jezik), već je izabrao teritorijalno ime (bosanski jezik), kojim se u svakodnevnom govoru pokriva čitavo republičko područje (BiH se obično skraćuje na Bosnu), a u inostranstvu se gotovo uvijek kaže samo Bosna, bosanski. Može se nagađati koji su razlozi preovladali. Neobično je to što jedan narod u situaciji kada mu se pruža da ime svoga jezika nazove po imenu nacije, odustaje od jedne takve istorijske prilike i bira teritorijalnu odrednicu. Posljedice tog čina su višestruke i dugoročne. Prvo, pojam „bosanski“ se isključivo veže za jednu naciju (muslimansku, odnosno bošnjačku). Drugo, Srbi i Hrvati ne mogu više da koriste odrednicu „bosanski“ ni u jednoj situaciji koja asocira na nacionalnu pripadnost. Treće, Bošnjaci preuzimaju za sebe pravo da proglase bošnjačkim (muslimanskim) sve ono što je bosansko. Četvrto, eliminiše se bar virtualna mogućnost da Srbin, Hrvat i Bošnjak u nekoj situaciji kažu da govore zajedničkim, bosanskim jezikom. Ali, ne izazivaju čuđenje samo Bošnjaci. Neobično je da su bosanski Srbi i Hrvati, pred rat i tokom rata, mirno posmatrali proglašenje bosanskog jezika za jezik Bošnjaka. Bio je to svojevrsan tronacionalni konsenzus, barem prećutni. Ako je želja za dominacijom bila u prvom planu (o čemu se govori, piše i spekulise), onda su Bošnjaci napravili veliku grešku, jer su, kao veliki zagovarači multietničnosti, multikulturalnosti, suživota nacija i religija, demantovali sami sebe i stvorili podozrivost u prave namjere. Zbog svega toga mislim da bi dobro bilo da su Bošnjaci svoj jezik nazvali bošnjačkim, a da je izraz bosanski jezik ostavljen kao mogućnost (bar i teoretska) da predstavnici svih naroda i narodnosti BiH u nekim situacijama kažu da su

Bosanci i da govore bosanskim. Pobjeći se od sebe ne može – Srbin, Hrvat, Musliman iz Bosne i Hercegovine ostaju Bosanci ma gdje bili. Međutim, u ovoj situaciji samo Muslimani mogu reći da govore bosanski.

Koliko je bošnjački jezik leksički i gramatički različit od srpskog ili hrvatskog sada je teško govoriti, jer taj jezik još nema izgrađenih standardnojezičkih normi. Postoji, doduše, pravopis, međutim o pravopisnoj normi može se govoriti tek onda kad se pojavi gramatika i izgradi leksikološka norma. Za sada toga nema, pa se razlike mogu nalaziti jedino na nivou ortografije. Pošto je pravopis društvena konvencija koja se zasniva na izboru jednog rješenja od nekoliko mogućih, ortografska norma može da bude tendenciozna. Budući da je bosanski pravopis pravljen u vrijeme žestokih ratnih sukoba i velike nacionalne i vjerske mržnje, ta tendencioznost je mogla da bude usmjerena dobrim dijelom u jednom pravcu – ka što većem distanciranju od svega onog što je „četničko“, što podsjeća na „srpskog agresora“. I budući da nije lako naći mnogo elemenata isključivo svojih (bošnjačkih, muslimanskih), autori su se morali, htjeli to ili ne, osloniti na drugu polovinu – hrvatsku, iako se i protiv „ustaša“ ratovalo. Tako je nastao bosanski pravopis sa maksimalnim elementima iz muslimanskog, islamskog civilizacijskog kruga, (ne)iznuđenim hrvatskim dijelom i određenim srpskim naslijeđem. Da li takva orijentacija odražava realno stanje, uskoro će se vidjeti. Na pitanje hoće li ponuđena rješenja izdržati provjeru vremena takođe se, po svojoj prilici, neće dugo čekati.

Miloš Jevtić

Sada bismo, verujemo uz Vašu saglasnost, uveli i opštije teme. Pre svega, o Bosni i Hercegovini. Kako vidite – kao stanovnik koji je rođen, koji je vaspitan i koji je radio i živio na toj teritoriji – sadašnje prilike na tim prostorima? Da li se može obnoviti kakav-takav multikulturni život, odnosno makar susedski stepen nužne tolerancije, da kažemo, njenog muslimanskog, hrvatskog i srpskog dela, ili će se sve svesti na manje ili više pritajena sumnjičenja? Uopšte, da li bi izraženiji duhovni i civilizacijski život mogao da umanjí nesporazume i da stvori neke drugačije odnose, odnose koji bi odgovarali evropskim standardima?

Branko Tošović

Optimista sam u mogućnost zajedničkog života, ali pesimista u njegove razmjere, kvalitet i brzinu uspostavljanja. Tačnije, moraće se zajednički živjeti (susjed se ne bira), ali taj život dugi niz decenija neće biti onakav kakav je bio, recimo, sedamdesetih godina. Vrijeme i ekonomija će učiniti svoje. Oni će biti najbolji lijek. Prvo će (vrijeme) postepeno ne-

utralizirati frustraciju izazvanu ubistvima, zločinima i razaranjima. Ono će odvući u prošlost sadašnju generaciju političara koja nije bila dorasla istorijskom zadatku, niti zaslužila da predvodi ljude ovog podneblja u tako sudbonosnom trenutku. Ekonomija će, sa svoje strane, sve više povezivati ljude, bez obzira na to koje vjere ili nacije bili. Sada je bitno što je nastupila faza otrežnjenja, racionalnog razmišljanja. Ljudi se sve više okreću svakodnevnom životnim problemima, sve manje su Srbi, Hrvati i Bošnjaci (Muslimani), a sve više oni koji imaju potrebu da dobro žive, da se lijepo oblače i putuju. A što se tiče tolerancije, minuli rat je nije iskorijenio, već ju je samo duboko potisnuo. Kako će se ona vratiti, u kom obimu i u čemu, zavisiće od mnogih faktora. BiH neće biti izolovana od svijeta, pogotovo neće ostati izvan sve jačih i sve širih evropskih integracija. One će nametnuti svoje standarde, svoja pravila ponašanja, što će još više doprinijeti zbližavanju i povezivanju ljudi sa ovog područja. Duboko sam uvjeren da će se kad-tad svi narodi bivše Jugoslavije ponovo naći zajedno u okviru neke forme SED (Sjedinjenih Evropskih Država), jer svaki od njih teži da uđe u Evropsku zajednicu, koja je takođe orijentisana na proširivanje (ali ne po svaku cijenu i odmah). Tada će nestati ili će se ublažiti problem granica, pitanje teritorija, pasoša, viza. Međutim, potomci će se pitati je li trebalo toliko krvi i razaranja da bi se opet živjelo zajedno.

Miloš Jevtić

U zapadnim zemljama živi veliki broj naših. Neki su otišli, dosta davno, iz ekonomskih razloga, dok je veliki broj otišao u posljednjem ratu. Da li ste imali prilike da srećete taj naš svet? Da li ima razlika između onih ljudi koji su ekonomski emigranti i onih koji su izbegli? Da li su razvijena – i kod jednih i kod drugih – nacionalna osećanja? Da li se neguje, pre svega, jezik, maternji jezik? Takođe, koliko naši intelektualci – i Vi ste među njima – mogu pomoći da ne dođe do odnarođivanja? Koliko je to, opet, odgovornost matične zemlje? Uostalom, šta bi trebalo učiniti da se očuva nacionalno i duhovno jedinstvo?

Branko Tošović

Na univerzitetima Austrije i Njemačke, ako se izuzmu studenti, gotovo da i nema ljudi sa područja bivše Jugoslavije (filolozi se na prste mogu prebrojiti). Pošto sam se gotovo isključivo kretao u univerzitetskim krugovima, nisam imao priliku da se češće susrećem sa našim ljudima, kojih ima više u Njemačkoj nego u Austriji. Oni sa kojima sam se upoznao možda i nisu tipična kategorija. U Manhajmu je bilo mnogo izbeglica, koje su se snalazile na razne načine. Najveći dio je primao soci-

jalnu pomoć uz mogućnost zapošljenja sa nepunim radnim vremenom. Zajedno su stanovali u siromašnijim dijelovima grada. Sastajali su se poslije podne ili uveče na nekoliko mjesta u gradu (najčešće po parkovima, kraj kafana koje su držali naši ljudi), razgovarali i tješili jedni druge. Svima je teško padala neizvjesnost za svoju sudbinu i sudbinu rodbine koja je ostala u zemlji. Neki su se bavili nedozvoljenim poslom, pa su imali problema sa vlastima. Svaki susret sa njima uglavnom je izazivao tugu, sažaljenje, pa i ogorčenje što je jedan ogromni broj ljudi morao da napusti svoja ognjišta i da živi od milostinje bogatoga svijeta. Nakon završetka rata velik broj se vratio, jedan dio očekuje odlazak, drugi je pak uspio da se snađe, da dobije radnu i boravišnu vizu i riješi pitanje egzistencije. Što se tiče njihovih nacionalnih osjećanja, ti ljudi nisu pobjegli iz raja, mnogi su se nagledali zločina i razaranja, pa je logično da je nacionalna i vjerska pripadnost bila potencirana, čak toliko da su se formirala tri gotovo odvojena izbjeglička korpusa – muslimanski (najveći), hrvatski (manji) i srpski (najmanji). Nacionalno zatvaranje, vjerska isključivost i politička netolerancija su me odbijali da stupam u češći kontakt sa tim ljudima. Međutim, nedostatak vremena, koje sam maksimalno želio da iskoristim za rješavanje svojih životnih problema (jer sam se faktički i ja našao u sličnoj poziciji), najviše je uticao da sa njima manje komuniciram.

Kad je u pitanju odnarođivanje, ono teče u nekoliko faza. Prva protiče u nastojanju da se uspije po svaku cijenu. U tom procesu zaboravlja se porijeklo i krije nacionalni identitet. Na maternji jezik se gleda kao na balast koji treba odbaciti, pa se djeca stimulišu da govore samo jezik date sredine. Kada se postigne željeni cilj (dobije stalan posao, sagradi kuća ili kupi stan, nabavi namještaj i tehnika), nastupa drugi period u kome već dolazi starost, a djeca završavaju školu, fakultet, počinju da rade, žene se i udaju. Jezik je tada u priličnoj mjeri zaboravljen ili iskvaren domaćim izrazima i konstrukcijama. Tek u drugoj ili trećoj generaciji ponovo se bude maternja jezička osjećanja i djeca ili unuci počinju, ponekad od nule, da uče jezik roditelja. Taj proces ima, međutim, široku skalu. Na jednoj strani su oni čija djeca od rođenja nisu progovorila nijednu riječ na svom jeziku, a na drugoj su roditelji koji sa decom razgovaraju isključivo maternjim jezikom. Međutim, kod svih onih koji duže borave u inostranstvu, pogotovo kod onih koji se odlučuju za stalan život izvan otadžbine, otuđivanje je neminovan proces. Koliko on dolazi do izražaja, zavisi od samih pojedinaca i sredine, koja takođe može stimulirati otuđivanje. Ako je matica zainteresovana da njeni sunarodnici zadrže identitet i u tom cilju preduzima konkretne korake, taj se proces može ublažiti. Međutim, za to su potrebna prilična finansijska sredstva kojih nijedna od zemalja sa područja bivše Jugoslavije nema dovoljno. Pozitivna je okolnost što se svijet sve više povezuje, prije svega putem radija, televizije i Interneta. Stoga bi bilo dobro

da se pojača satelitski program i da matična zemlja bude što više zastupljena na Internetu (Jugoslavija je u odnosu na druge balkanske zemlje relativno dobro iskoristila tu šansu, ali su mogućnosti daleko veće).

Miloš Jevtić

Ima još pitanja o kojima bismo željeli da čujemo Vaše komentare. U ta pitanja spadaju, recimo, pitanja posledica evropskih integracija, koje, čuje se, mogu da umanje autentičnosti duhovnog života pojedinih, naročito manjih i siromašnijih naroda. Onda, u ta pitanja spadaju i pojave premoći bogatih, što, naravno, ne pogoduje nemoćnima. Takođe, u ta pitanja spadaju i ekološke strepnje, koje su posledica ukupnog nemara prema prirodi. Isto tako, u ta pitanja se mogu ubrojati i neizvesni odnosi tehničkih i humanističkih pokreta u svetu, pošto se čini da nove tehnologije ne uvažavaju dovoljno potrebu duhovnog razvoja. U ta pitanja spadaju, zatim, i pitanja pismenosti, aktivne pismenosti, koja se ne bi svela na elementarnu, već bi obuhvatila i kompjutersku i svaku drugu pismenost, kao i sve dramatičniji položaj knjige i čitanja, koji je doveo do gotovo tragi-komične situacije – da je sve više, i to gotovo u svakoj zemlji, *uzaludno pismenih ljudi*. U ta pitanja spadaju i pitanja morala, naročito dvostrukog morala, koji je bio očit u poslednjem ratu u Bosni i Hercegovini. I da ne spominjemo ostala, inače mnogobrojna polja današnjeg života i svakog naroda i čovečanstva u celini. Kako osećate ovo doba?

Branko Tošović

U svim društvenim procesima postoje pozitivne i negativne strane, koje se različito odražavaju i na kolektiv i na pojedinca. Ako se polazi od kolektiva, činjenica da gotovo nema naroda u Evropi koji ne bi želio da uđe, i to što prije, u Evropsku zajednicu (najbolji je primjer Turska, koja malim dijelom leži u Evropi i koja je svoj ulazak u Evropu dovela gotovo do ultimatumu i pozicije biti ili ne biti), govori o tome da integracija otvara novu budućnost za sve narode Evrope. Život u sadašnjoj Evropskoj zajednici pokazuje da mali narodi ne gube svoju autentičnost duhovnog života. Austrija je samo nekoliko godina članica Evropske zajednice, međutim, nije izgubila baš ništa od svog identiteta. Što se tiče pojedinca, on pogotovo više dobija nego što gubi – mogućnošću da putuje kuda želi, da radi gdje hoće, da se ne zatvara u uske državne granice, da kupuje nekretnine, investira, stručno se usavršava u bilo kojem dijelu Zajednice... daje još veću slobodu djelovanja. Uvođenjem zajedničke monete običnom čovjeku biće još lakše da realizuje široke mogućnosti. U svim tim aktivnostima, koliko sam zapazio, teži se da svako očuva svoju naciju, vjeru, kulturu... Na lingvi-

stičkom planu nastoji se da jezici evropskih zemalja u integracionim procesima dobiju odgovarajuće funkcionalno opterećenje. Postoji čitav niz ustanova koje se bave jezičkom problematikom i kojima je jedan od zadataka da afirmišu svaki jezik naroda koji čine Zajednicu. U Gracu, recimo, djeluje Centar za evropske jezike, koji je razvio široku aktivnost (nažalost, Jugoslavija nije uključena, jer nije članica Savjeta Evrope). Kad je u pitanju ekonomija, nisam stručnjak za tu oblast, pa mi je teško govoriti o tome u kakvoj su poziciji pojedini narodi, ali ako najsiriomašniji dijelovi Evropske zajednice (Portugal, Grčka) i ne pomišljaju da izađu iz te integracije, onda je jasno da im nije baš loše. S druge strane, može se postaviti i suprotno pitanje – zašto jedna od zemalja sa najvišim životnim standardom (Norveška) zazire od široke evropske integracije.

Što se tiče premoći moćnih i bogatih, ona je neminovnost, bilo da siromašne zemlje žive odvojeno od bogatih, bilo da su sa njima u zajednici. I u jednoj i u drugoj situaciji ni Nijemac ni Francuz neće raditi za Poljaka ili Rumuna, niti će dozvoliti da se rezultati njihovog rada otuđe u ime nekih viših ciljeva. Austrija se, recimo, u posljednje vrijeme protivi proširivanju Evropske zajednice na zemlje srednje Evrope po svaku cijenu, jer se boji da će doći na udar jeftine radne snage, pa će porasti nezaposlenost koja je u Austriji jedna od najnižih u svijetu, da će se povećati inflacija (Austrija je na trećem mjestu u Evropi po niskoj inflaciji sa manje od 1%). S druge strane, i zemlje koje se žele uključiti u Zajednicu takođe ne ulaze u zajednički život grlom u jagode, što znači da je to promišljeni čin i onih koji primaju nove članice i onih koji žele pristupiti. Evropska integracija predstavlja kompromis želja, mogućnosti, planova i ciljeva, pa je stoga to dug i mukotran proces u kome se više dobija nego što se gubi. Veliku vrijednost evropske integracije vidim u tome što se mnogi međunarodni i vjerski problemi mogu kroz nju eliminisati ili ublažiti. Na primjer, svako rješenje za Kosovo (status kvo, podjela na srpski i albanski dio, otcjepljenje od Jugoslavije, uza ili šira autonomija) nije efikasno niti trajno, jer izaziva druge probleme, možda još veće i opasnije. Jedino pravo rješenje došlo bi kad bi se čitav balkanski prostor uključio u Evropsku zajednicu, koja bi nametnula svoje standarde i norme, pa bi problem granica, obrazovanja i svega ostalog bio neutraliziran i sveden na marginalne dimenzije. Sada (a možda i za duže godine) to je potpuno nerealno, ali mislim da treba tome težiti i taj proces pospješivati. Problemi u Sjevernoj Irskoj, Španiji, pa i Italiji nisu kontraargumenti za ovu ideju, jer tamošnji sukobi ne prijetu da se izrode u rat širih razmjera. Dakle, ja sam veliki pristalica evropske integracije. Što više naroda uđe u Evropsku zajednicu manje će biti ratnih sukoba, vjerske i nacionalne netrpeljivosti, jer će se teže realizovati nacionalistički ili šovinstički programi, koji su nanijeli mnogo zla narodima Evrope.

Kad je u pitanju pismenost, već desetak godina tvrdim da njen pokazatelj nije samo poznavanje tridesetak slova azbuke, već i korišćenje kompjutera. On će sve više ulaziti u sve sfere života i rada. To što djeca sve manje čitaju, što je, kako kažete, sve dramatičnija situacija sa knjigama, ne treba okrivljavati najmlađe, jer svako živi u uslovima datog vremena. Djeca se samo prilagođavaju situaciji koju su im stvorili (ili nametnuli) odrasli, tačnije prethodne generacije. Mnoga književna djela su ekranizovana, pa je lakše i jednostavnije uključiti videorikorder i dobiti audiovizuelnu predstavu sadržaja romana (iako to, naravno, nije adekvatno čitanju knjige). Da bi se napravio referat o Hirošimi ne treba ići u biblioteku i dugo tražiti na policama informaciju: dovoljno je kroz Internet skoknuti do Japana i za desetak minuta u svom stanu imati na papiru i tekst i slike razorenog grada. Moj sin u austrijskoj školi sve više dobija zadatke koji se baziraju ne na radu u biblioteci, čitanju knjiga, već na korišćenju Interneta. Studenti slavistike ne moraju isključivo sjediti u biblioteci i čitati literaturu – na Internetu mogu naći mnogo toga što im je neophodno. U toj svjetskoj informativnoj paučini sada se nalazi ono što je prije jedino ležalo u bibliotekama, prodavnicama knjiga, profesorskim kabinetima i laboratorijama. Međutim, u svemu tome knjiga se neće izgubiti, neće nestati. Ona će i dalje biti nezamjenljiva civilizacijska potreba, ali će dobiti novu ulogu i možda izgled. Knjiga, kompjuter, televizija i radio stvorice neke nove informacijske legure, koje će obilježiti stoljeće u koje ulazimo.

Što se tiče odnosa novih tehnologija i duhovnog razvoja, homo sapiens je kroz čitavu istoriju išao od jednog do drugog izuma, pri čemu su ponekad tehnološke novine potiskivale duhovnost, ali je čovjek uvijek nalazio načina i snage da onemogući duhovnu degradaciju, uspijevao je da uspostavi ravnotežu između onoga što je vuklo naprijed (nove tehnologije) i onoga što mu je priroda podarila (duhovnost). Mi imamo ugrađen prirodni imunitet za odbranu duhovnog koda, koji se aktivira čim dođe do zasićenosti onim što smo sami proizveli. Sada se ta zasićenost osjeća u odnosu na kompjuter i uvjeren sam da će čovjek naći načina da spriječi robotizaciju i automatizaciju svoga duha.

I još nešto. Ovo je stoljeće proteklo u znaku informacije. Ona je glavni junak XX stoljeća i ono će se završiti u revoluciji koju donosi sa sobom Internet. Nismo ni svjesni šta ta revolucija znači i koliko će se odraziti na život i rad ljudi.

Miloš Jevtić

Pri kraju razgovora ponovo se vraćamo Vama, ali sada onim Vašim situacijama koje pripadaju, kako se to obično kaže, slobodnom vremenu. Čime ste tada sve zaokupljeni? Da li Vam nedostaju zavičajni pro-

stori? Koliko ste sa prijateljima? Da li su Vam bliske neke umetnosti? Kako se snalazite u sportu? Uopšte, kako držite budnim svoje energije, i duhovne, a ne jedino fizičke?

Branko Tošović

Sada sam zaokupljen analizom korelacija u jeziku, a takođe pripremam za štampu jedan tekst o komunikativnoj perspektivi rečenice.

Zavičajni prostori su uvijek u meni. Svakako bih volio da se češće preda mnom otvore prostori kalinovačke visoravni i da utonem u gustinu planinske magle.

Sa prijateljima sam onoliko koliko to vrijeme dozvoljava.

Što se sporta tiče, bavim se, kad god mogu, trčanjem, ponekad idem na plivanje. Volim da slušam muziku, prije svega instrumentalnu, jer kad radim, ljudski me glas dekoncentriše.

Energiju najviše dobijam kroz šetnje i trčanje. U „punjenju akumulatora“ veliku ulogu igra porodica.

Miloš Jevtić

Poslednje pitanje je, prirodno, pitanje budućnosti. Za mnoge je to – *pitanje svih pitanja*. Moguće je da je tako i zbog blizine novog veka i novog milenijuma, a moguće da je tako i zbog mnogih neizvesnosti, o kojima smo govorili i u ovom razgovoru. Kakva Vi naredna vremena slutite, a kakva, opet, očekujete? Da li će snaga uma i razuma nadvladati snagu sile i moći? Da li bi nekoj takvoj mogućoj situaciji mogli izraženi da pomognu stvaraoci, umetnici i naučnici, u koje i Vi spadate? Kakve su, recite nam i to, Vaše i želje i slutnje budućnosti srpskog naroda, nažalost rasturenog i podeljenog, kao retko kada u svojoj istoriji? Uostalom, da li se ubrajate u optimiste, recimo oprezne, ili u pesimiste, možda uzdržane?

Branko Tošović

U nekim stvarima sam optimista, u drugim pesimista, ali bih ipak kazao da sam, globalno, oprezni optimista. Teško je predvidjeti šta će sutra biti. Može se samo nagađati. Naučnici su po prirodi sumnjičavi, pa se za davanje prognoza bolje obratiti predstavnicima drugih profesija. Možda se može predvidjeti čime će se završiti procesi čiji smo sudionici. Ja, recimo, vjerujem da će se svi evropski narodi u XXI stoljeću maksimalno zbližiti, Balkan konačno smiriti, a Srbi, Hrvati i Bošnjaci

(Muslimani) nastaviti prekinuti suživot, njegujući svoju kulturu i jezik. Ako je izvorna, nemutirana jugoslovenska ideja ostala u prošlosti (ili je, možda, prešla u daleku budućnost), htio bih vjerovati da će ljudi slični meni imati više sreće sa evropskom idejom. Nadam se, takođe, da će srpski narod naći snage i volje da se izvучe iz teške situacije, za šta će biti potrebni nove ideje, novi ljudi i vođe neopterećene nerealnim, promišljenim i ostrašćenim programima.

Miloš Jevtić

Hvala Vam na razgovorima, autentičnim, opsežnim, često potresnim. Hvala Vam što ste, ovim kazivanjima, sačuvali i trag o mnogim važnim vremenima naših prostora.

Branko Tošović

Hvala i Vama što ste mi dali priliku da se sjetim onoga što je bilo razbacano po ladicama memorije, što ste me potakli da zavirim u te pretince i progledam prošlošću. Budući da su moji postverbi bili motivisani korelacijama različitih događaja, vremena, prostora i ljudi, svjestan sam činjenice da, kao posteriorni, mogu i realno, i polurealno, i nerealno odražavati radnje, stanja i odnose.

Razgovor sa Vama bio je prijatan i neusiljen. Ispoljili ste osobinu svojstvenu ljudima skromne naravi: ostati u sjenci kako bi onaj ko odgovara maksimalno došao do izražaja. Vaša su pitanja tražila objektivnost, iskrenost, podrobnost i konkretnost. Radi potiranja subjektivnosti pokušavao sam da ne upotrijebim jaku riječ, ne kažem „veoma“, „vrlo“, „sjajno“, „izuzetno“, „strahovit(o)“, izbjegnem superlativ. U tome sam osjetio Vašu podršku.

Hvala Vam na poticaju, povjerenju i strpljenju.

Miloš Jevtić

Hvala još jednom.

Beograd, oktobar 1998. godine

Miloš Jevtić i Branko Tošović, jesen 1999.

O OVOJ KNJIZI

Knjiga „Izazovi Branka Tošovića“ – 69. u Kolekciji „Odgovori“ – predstavlja šefa slavistike u Gracu, profesora dr Branka Tošovića.

Kao i ranije knjige u Kolekciji „Odgovori“, i ova se temelji na razgovorima koje sam sa profesorom dr Brankom Tošovićem – u jesen 1998. godine, upravo u vreme Vukovih dana, koje tradicionalno uspešno organizuje agilni Međunarodni slavistički centar u Beogradu – vodio za ciklus emisija „Gost Drugog programa“.

Zahvalan sam profesoru dr Branku Tošoviću – i na razgovorima i na kasnijim dopunama i proširenjima. Drago mi je što je profesor Tošović odlučio da priloži i izbor fotografija. Knjiga je, tako, dobila još jednu dimenziju.

Zahvalan sam i profesoru dr Predragu Piperu, čiji predgovor značajki ukazuje budućim čitaocima na glavna određenja knjige.

Zahvalan sam i izdavačima – „Keju“ i „Beogradskoj knjizi“, koja se, za kratko vreme, već treći put potpisuje ispod mojih knjiga, upisujući se – uz beogradski „Partenon“ i valjevski „Kej“ – u stalne izdavače Kolekcije „Odgovori“.

Zahvalan sam i stalnim saradnicima, koje sam, odajući im priznanje, imenovao kao Porodicu Kolekcije „Odgovori“ – Radovanu Popoviću, Bori Draškoviću, Nikoli Masnikoviću, Bogdanu Terziću, Milanu Tasiću, Vojislavu Nestoroviću, Vojislavu Nikoliću i Draganu Mikoviću, koji su, kao i ranije, uložili veliki trud i u ovu knjigu.

Verujem da će ova knjiga, knjiga „Izazovi Branka Tošovića“, biti shvaćena, pre svega, kao portret jednog našeg slaviste koji deluje, uspešno, u svetu, ali i kao svedočenje o važnim zbivanjima s kraja dvadesetog veka. Zapravo, stalo mi je da i po ovakvim tragovima naredni naraštaji prepoznaju naše doba.

Beograd, decembar 1999.

M. J.

REGISTAR IMENA

Abadžić Nijaz 71, 74, 75
Abdić Fikret 69
Abramović Ana Vladimirovna 34
Aćimović Slobodan 75
Ahmetović Hajrudin 18
Albahari Ghassan 71
Alić Džemaludin 29
Ančić-Obradović Marija 23, 24, 25, 32, 33
Andrejeva Nina Aleksandrovna 35
Andrić Ivo 14, 15, 108, 139
Andrić Nataša 18
Andrjuščenko Vladislav
Mitrofanović 50, 53, 125
Andropov Jurij Vladimirovič 41
Antoničev Maksim Ivanovič 103
Anuškin Vladimir Ivanovič 109
Arutjunova Nina Davidovna 115, 139, 180

Bakić Ibrahim 52
Baklanov Oleg Dmitrijevič 53
Baluh Jacek 11
Bandić Miloš I. 47
Baotić Josip 52, 139
Baranov Anatolij Nikolajevič 125
Baranjikov Viktor Pavlovič 130
Barkašov Aleksandar Petrovič 129
Baskakov Aleksandar Nikolajevič 52
Bebek Željko 29
Bećirović Ekrem 75
Beganović Hana 79
Belić Aleksandar 184
Beljčikov Julij Arbanovič 109
Beljajeva 14
Berberović Jasenka 75
Berberović Ljubomir 59, 61, 62, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 88
Besarović Emira 26
Besarović Gordana 14, 110
Bidžovski Miomir 44, 49
Birić Aleksandar 134
Biti Vladimir 139
Bjeković Vojko 71

Bjelousov Vjačeslav Nikolajevič 51, 52
Blagojević Slobodan 29
Bogdanović Dragan 121, 123
Bogdanović Mirjana 75
Born Ivan Martinovič 20
Bosiočić Boško 75, 88
Boškov Dimitrij 37, 63, 164
Boškov Simka 37
Bozja Drago 75
Božović Marinko 53, 54
Brajanac Izet 18
Brajković Miro 75
Brandibura Oksana Petrovna 103
Braun 25
Bregović Goran 29
Brežnjev Leonid Iljič 41, 112
Brozović Dalibor 25
Bruk Solomon Iljič 116
Bucalo-Bojić Tatjana 75
Budagov Ruben Aleksandrovič 10
Buslajev Fodor Ivanovič 109
Buslov Vladimir 18
Buš Džordž 62

Cereteli Zurab 121, 122
Crnovršanin Husein 75

Čehić Ejub 74, 75, 108
Čilimković Meliha 75

Čarkić Milosav 34, 37, 38, 46, 47, 48, 63, 110, 139, 165
Čelišev Jevgenij Petrovič 52
Čengić 15, 16, 56
Černomirdin Viktor Stepanovič 129
Čižov Anton Andrejevič 49
Čolaković Rodoljub 84
Čubajs Anatolij Borisovič 93
Čubra Mara 18

Dabić Bogdan 24
Dafinić 12
Dalj Vladimir Ivanovič 108
Damjanović Milan 139
Davor 31
Dedić Arsen 21
De Kueljar Peres 62

Delibašić Izet 75
 Delibašić Mirza 71, 75
 Dešerijev Junuz Dešerijević 124
 Dizdar Mak 30
 Dizdarević Ismet 61, 71, 73
 Djeda Mraz 118
 Dobrovoljski Dmitrij Olegovič 125
 Doko Zovko 80
 Done Aleksandar 27, 85, 158
 Dostojevski Fjodor Mihajlovič 20, 89
 Došen Milka 18
 Drašković Bora 196
 Druškić Zehra 75, 91
 Dubček Aleksandar 16
 Duličenko Aleksandar Dmitrijevič 51, 52
 Dutina Todor 29

Đaković Đuro 27
 Đedo 75, 76, 77, 78
 Đeržinski Feliks Edmundovič 130
 Đorđević Damir 75
 Đorđević Marina 68, 75
 Đorđić Sonja 75
 Đozo Zlatko 75
 Đukić Radivoje Lola 29
 Đurović Amila 74

Džajić Dragan 29
 Džeri 117
 Džons Tom 21

Ėćimovič Ljiljana 18
 Ekinović Esad 29
 Emanuel Antihrist 111
 Engels Fridrih 32

Fekete Egon 11
 Femić Vukoman 18
 Ferhatović Asim 29
 Filipović Nikola 83
 Folc Marion 134
 Fridrih 34

Gajdar Jegor Timurovič 93
 Gogolj Nikolaj Vasiljevič 19
 Gojaković Vesna 18

Gojanović Gavro 13
 Golijanin Ognjen 18, 149
 Gorbačov Mihail Sergejevič 34, 35, 41, 42, 53, 55
 Grant Džems 62
 Grčić Dubravka 75
 Grigorjan Jurij A. 52
 Grigorjev Vladimir Georgijevič 103
 Grigorjevna Svetlana 94, 95
 Gutkov Vladimir Pavlovič 11, 44, 52, 95, 115, 116, 118, 119

Hadrovič Laslo 11
 Hadžibegić Amela 75
 Hadžifejzović Senad 60
 Hafner Stanislav 11, 138
 Halilović Mehmed 74
 Ham Josip 44, 166
 Hansen-Kokoruš Renate 125, 134, 135
 Hasagić Dubočanin Alija 87
 Hazbulatov Ruslan Imranovič 54, 128, 129, 130
 Hebib-Valjevac Naila 52
 Hičkok Alfred 84
 Hitler Adolf 112

Igor 131
 Iljina Galina Jakovljeva 116
 Isajev Magomet Izmajlovič 52
 Isajeva Z. G. 52
 Isović Safet 88
 Ivanov Vjačeslav Vsevolodovič 119
 Ivanova Irina Jevgenjevna 44, 94
 Ivanović Milodarka 18
 Ivezić Ljubica 72, 81
 Ivić Milka 11, 25, 184
 Ivić Pavle 11, 139, 184
 Ivićevi 5
 Ivšić Stjepan 24
 Izetbegović Alija 78, 80

Jahić Dževad 52
 Jakobson Roman 37
 Janajev Genadij Ivanovič 53, 55
 Janić Olga 23, 33
 Janković Srdan 25, 52, 84
 Jarceva Viktorija Nikolajevna 115

Jazov Dmitrij Timofejevič 53, 55
 Jeljcin Boris Nikolajevič 54, 62, 75, 93, 101, 104, 105, 106, 107, 127, 128, 129, 130
 Jerinkić Svetlana 121
 Jesenjin Sergej Aleksandrovič 18
 Jevremović Miki 21, 29
 Jevtić Miloš 5, 11, 17, 21, 25, 28, 30, 32, 33, 35, 38, 42, 48, 51, 52, 55, 56, 58, 63, 70, 73, 79, 82, 87, 88, 90, 92, 96, 100, 108, 110, 111, 113, 115, 120, 122, 125, 134, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 195
 Jolkina Nina Maksimovna 94
 Jovanović Milivoje 11
 Jović Dušan 25
 Jurančić Janko 11
 Jusić Ibrica 60
 Jusmalinci 111

Kalaba Petar 44
 Kalinić Dragan 74
 Karadža-Garić Mevlida 52
 Karadžić Duška 30
 Karadžić Vuk 47, 184
 Karahasan Aida 75
 Karajlić 29
 Karanfilovski Maksim 44
 Karaulov Jurij Nikolajevič 118
 Karenjina Ana 14
 Kasatkin Denis Georgijevič 103
 Katičić Radoslav 11
 Kecmanović Nenad 83, 84
 Kešo Safet 13, 44
 Klačar Mišo 71, 108
 Kladničkina Larisa Ivanovna 103
 Kladničkina Marina Olegovna 103
 Klarić Simo 13
 Klarić Tihomir 13
 Klisura Slavko 60
 Kljajić Ranko 71
 Kobec Konstantin Ivanovič 54
 Kočić Petar 14
 Kokoruš Srdan 134
 Kolodjažna Ljudmila Ivanovna 98
 Komnenić Luka 18

Koroman Veselko 29
 Kostomarov Vitalij Grigorjevič 53, 119
 Košutić Radovan 21
 Kovač Mišo 21
 Kovačević Miloš 13, 52
 Kovačić Lazo 71
 Krčkovski Vladimir 18
 Krek Gregor 138
 Krisin Leonid Petrovič 52
 Krjučkov Vladimir Aleksandrovič 53, 55
 Krjučkova Tatjana Borisovna 52
 Krleža Miroslav 15
 Krznarić Dubravka 75, 85
 Kubura Mile 44
 Kučević Jasminka 75
 Kuna Herta 24
 Kurtene Boduen de 108
 Kusturica Emir 26
 Kusturica Gordana 14
 Kusturica Nazif 10, 23, 24
 Kutuzov Mihail Ilarionovič 49, 50, 130
 Kuzja 97
 Kuzmić Rikard 22, 23, 33

Lagumdžija Razija 85, 86, 87
 Lakić Momir 18
 Latinović Mirko 44, 95, 99
 Lebedeva Nina Vitaljevna 103
 Lekić Željka 75
 Lekomcev Jurij Konstantinovič 139
 Lenjin Vladimir Iljič 28, 38, 48, 49, 50, 52, 53, 93, 96, 105, 108, 112, 115, 126, 129
 Leonova Ljudmila 61
 Levi Maja 61
 Listjev Vladislav (Vlado) 41
 Lončarević Radomir 18, 44, 100, 122
 Lord Albert 11
 Lučka Nataša Mihajlovna 113
 Lupirjov Vida Juozovna 51
 Luškov Jurij Mihajlovič 54, 129

Ljubojević Lj. 65
 Ljubović Ibrahim 85, 86, 87

Makašov Albert Mihajlovič 129, 130
 Makijević Ranko 18

Malagić Enver 75
 Mandić Petar 13, 85
 Mandić Željko 71
 Marfa 97
 Marić Julije 71
 Marić Mišo 60
 Marić Slavica 18
 Marija Djeva Hrista 111, 112
 Marjanović Đorđe 29
 Marks Karl 32
 Masleša Veselin 19, 86
 Masniković Nikola 196
 Matešić Josip 44, 125, 134, 135, 137, 167
 Matić Vlastimir 120
 Matl Jozef 138
 Mehonić Azem 30
 Mekenzi 84
 Meljnikov Genadij Prokopjevič 109
 Merlin 21
 Mičić Aleksandar Fistik 60, 61, 71, 73, 75
 Mihaličenko Vida Juozovna 51, 52, 95
 Mijović Petar 44
 Mijović Vlastimir 63, 64, 92, 104
 Mikavica Vesna 18
 Miković Dragan 196
 Mikulić Branko 41, 67
 Milačić Miomirka 15
 Milatović Ognjen 107
 Milenković Stefan 61
 Miler Irma 134
 Milić Goran 60, 61, 65, 71, 88
 Milidragović Milica 23
 Milinković Milovan 23, 33
 Miloš Ksenija 75
 Milošević Velimir 29
 Milošević Vesna 75
 Miljković Branko 46
 Miskin Vaso 83, 88
 Miteran Fransoa 104
 Mitrofanova Olga Danilovna 45, 53
 Mladenov Marjan 46
 Morkovkin Valerij Venijanimovič 35, 44, 97, 118, 119, 170
 Morkovkina Jelena Maksimovna 44, 97

Mostarac Ahmed 75
 Mulić Malik 21, 22, 23, 24, 25, 27, 32, 33, 116, 158
 Muminović Hašim 74
 Munitić Gertruda 61, 71, 75
 Musić Alija Aljoša 71, 74, 75
 Mustajoki Arto 51, 117, 118

Nahtigal Rajko 138
 Nastić Vladimir 29
 Neroznak Vladimir Petrovič 109
 Nestorović Vojislav 196
 Nezirović Muhamed 52
 Nikolajeva Tatjana Mihajlovna 139
 Nikolić Vojislav 196
 Nikoljski Leonid Borisovič 52
 Ninković Mirjana 18
 Nogo Rajko Petrov 13, 29
 Norton 50

Oblak Vartoslav 128
 Okuka Miloš 13, 47, 52
 Okuka Petar 18, 149
 Omerović Aziza 75
 Onjegin Jevgenij 19
 Oreškina Marija Vasiljevna 52
 Orlović Mića 29
 Oršolić Marko 52
 Osim Ivica 29, 71
 Osmanagić Hasan 84
 Ozmo Danijel 85
 Ožegov Sergej Ivanovič 19

Panić 69
 Pantić Ljubinko 18
 Pasternak Boris Leonidovič 13
 Pašić Nedžad 60
 Pavlov Valentin Sergejevič 53
 Peco Asim 52
 Pehlivanović Jasmin 75
 Pejanović Ranko 18
 Peleš Slaven 75
 Pešorda Mile 29
 Petar Prvi 9
 Peterman Jurgen 134
 Petković Novica 24, 47
 Petrović Dragoljub 11

Petrović Miodrag Čkalja 29
 Petrović Svetozar 47
 Petrović Zoran 119, 121
 Pižurica Mate 11
 Pilić Vesna 60
 Piper Predrag 6, 11, 44, 167, 196
 Pnin Ivan Petrovič 20
 Popov Gavriilo Haritonovič 54
 Popović 30, 31
 Popović Davorin 29
 Popović Ljubomir 46
 Popović Radovan 196
 Popović Silvija 18
 Popugajev Vasilij Vasiljevič 20
 Pranjčić Krunoslav 47
 Pranjčković Ivo 92, 139
 Premec Vladimir 108
 Prica Ognjen 9, 25, 26
 Princip Gavriilo 14
 Prkić Zlatko 60
 Prohorova Irina Anatoljevna 113
 Protčenko Ivan Fjodorovič 109
 Prpa Slavica 18
 Pršeš Sabaheta 75
 Pušina Jusuf 78
 Puškin Aleksandar Sergejevič 19, 44, 45, 53, 97, 98, 99, 112, 113, 117, 130
 Putnik Vojvoda 57, 65, 84, 89
 Puzo Boris 55

Ramovš Fran 138
 Renovica Milanko 83
 Ridanović Midhat 25, 52
 Rihtman-Sotrić Dunja 75
 Risojević Ranko 29
 Riškov Nikolaj Ivanovič 40
 Rizvanbegović Belkisa 26
 Rodić Slavko 28
 Romanova Natalija Nikolajevna 103
 Rorić Ivica 56, 105, 134
 Roščahovski Igor Fjororovič 38, 44
 Roščahovski Tatjana Borisovna 44
 Ruckoj Aleksandar Vladimirovič 129, 130
 Rusos Denis 21

Safet 80
 Samardžija Milan 119
 Sarajlić Izet 74, 88, 108
 Satana 111, 112
 Savić Desimir 75
 Savić Jovanović 18, 44
 Savić Nataša 75
 Selimović Meša 85
 Serifović Safet 78
 Sidran Abdulah 29
 Sijalev Ivan Stepanovič 54
 Sikavica Stipe 31
 Simić Radoje 46, 137
 Skaza Aleksandar 95, 111
 Skuneveld Van C. H. 34, 37, 38, 39, 164
 Skvorcova Jelena 105
 Sladojević Nada 121
 Sladojević Ratko 121, 124, 131
 Slimak Ivan 136
 Smailović Mišo 29
 Smajić Hajrudin 18
 Sokolović Aladin 75
 Sokolović Amra 75
 Soldo Darinka 18
 Solncev Vadim Mihajlovič 52, 53, 95, 97, 115, 118
 Staljin Josip Visarionovič Džugašvili 112, 124
 Stanković Bogoljub 44, 166
 Stanojčić Živojin 46
 Stefanović Boba 21
 Stepanov Jurij Sergejevič 115
 Stepanova 34
 Stevanović Mihailo 184
 Stojanović Branko 11
 Stojić Mile 29
 Stojnić Mila 11
 Strahimir Kranjčević Silvije 13
 Suprun Adam Jevgenjevič 139
 Sveta Majka 112
 Sveta Marija Djeva Hrista 111, 112
 Sveti Isus-Jusmalos 111

Šahnarovič Aleksandar Markovič 52
 Šanski Nikolaj Maksimovič 109
 Šekara Luka 13

Šeremet Tatjana Konstantinovna 23,
33
Ševarnadze Eduard Amvrosijević 54
Šimić Danica 20
Šipka Milan 27
Širjajev Jevgenij Nikolajević 109
Škiljan Dubravko 52
Šolohov Mihail Aleksandrovič 120,
131
Šostakovič Dmitrij Dmitrijevič 42
Šoup Paul 61
Šunjić Vesna 92, 104
Šupeta Vida 12
Šurlan Zdravko 60
Švigin 43

Tanasić Sreto 52, 110
Tandir Mustafa 18
Tanović Ilijas 139
Tasić Milan 196
Taso Nadžija 24
Tatarinov Vasilij Aleksandrovič 117
Tepavčević Paula 27
Tepavčević Simo 13, 27, 154
Tepavčevići 12
Ter-Minasova Svetlana Grigorjevna 94
Terzić Bogdan 11, 21, 196
Težges Mladen 121
Tihonov Aleksandar Nikolajević 109
Tinjanov Jurij Nikolajević 10
Tito Josip Broz 14, 18, 57, 65
Tizjakov Aleksandar Ivanovič 55
Tošić Borisav 110
Tošović Boris 33, 34, 37, 42, 43, 44,
49, 58, 63, 64, 75, 95, 96, 97, 107,
109, 113, 117, 166, 167, 171
Tošović Branko 5, 6, 9, 10, 11, 17, 21,
26, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 42,
47, 48, 51, 52, 55, 56, 58, 63, 70,
71, 73, 75, 79, 82, 87, 89, 90, 92,
96, 100, 108, 110, 111, 113, 115,
116, 120, 122, 125, 135, 179, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
190, 193, 194, 195, 196
Tošović Čedomir 12
Tošović Jadranka 20, 21, 24, 30, 37,
39, 43, 44, 50, 57, 63, 77, 92, 93,

94, 95, 98, 99, 107, 108, 110, 111,
112, 119, 121, 128, 131, 153, 154,
155
Tošović Milka 89, 142
Tošović Đorđo 13, 89, 141
Tošović Radomir 12
Tošović Ranko 14
Tošović Risto 13
Tošović Sanja 33, 42, 58, 63, 75, 95,
137, 138, 166, 167, 172, 175
Tošović Slavko 14
Tošović Veljko 12, 27, 30, 144
Tošović Vladimir 33, 42, 43, 49, 57,
60, 64, 75, 95, 137, 138, 158, 166,
171
Tošović Žarko 12
Tošovići 12
Todorović Boro 121
Tolstoj Aleksej Nikolajević 9
Tolstoj grof 27
Tolstoj Lav Nikolajević 14
Tolstoj Nikita Iljič 11, 52
Tomić Dušanka 65
Tomić Duško 41, 58, 59, 60, 61, 63,
64, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74,
75, 78, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 94,
108
Tomić Ljubiša 71
Tontić Stevan 30
Topolovac Majo 71
Toporišić Jože 139
Trifunović Duško 30
Trocik Irina Viktorovna 103
Tumanjan Eteri Grigorjevna 52
Turgenjev Ivan Sergejevič 19
Uluhanov Igor Stepanovič 52, 125
Uljanova Marija Aleksandrovna 97
Uspenski Boris Andrejevič 139
Uzelac Helena 60
Vasiljeva Marija Andrejevna 24, 42,
44, 93, 127, 177
Vasojević Slavoljub 18
Vernadski Vladimir Ivanovič 97
Veselinović 30
Veselinović Dimitrije 23

Veselinović Veselin 120
Vignjević Tijana 75
Vinogradov Viktor Vladimirovič 28
Vojvodić 31
Volgin Vjačeslav Petrovič 130
Vugdalić Sabahudin 72
Vukelić Branko 119, 120
Vukov Vice 29
Vuković Jovan 24, 25
Vuković Milutin 18, 24
Vuletić Anđelko 30
Vulin Predrag 18

Zajceva Svetlana Vasiljevna 116
Zalihić Sadin 75
Zejneli Zejnel 31
Zenčuk Valentina Nikolajevna 44, 94
Zmijanac Gordana 60
Zubac Ana 18
Zubac Pero 20
Zuković Ljubomir 61

Ždrale Ilija Čolo 12
Živković Dragiša 44, 110
Žužan Džou 51
Žuravljev Vladimir Konstantinovič 52

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:801 Тошовић Б. (047.53)

ТОШОВИЋ, Бранко

Izazovi Branka Tošovića / [razgovor vodio]
Miloš Jevtić. – Valjevo : Kej ; Beograd :
Beogradska knjiga, 2000 (Beograd : Kaligraf).
– 202 str. : ilustr.; 20 cm. – (Kolekcija
Odgovori / [Miloš Jevtić] : knj. 69)

Tiraž 500. – Str. 5–6 : Uz knjigu „Izazovi
Branka Tošovića“ / Predrag Piper. – Registar.

1. Јевтић Милош

а) Тошовић, Бранко (1964–) – Интервјуи

ИД=80572172